

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli **Kitap** Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed Journal for Book Review and Review
Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol. 6

Sayı/Issue

2

Nisan/April 2020

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review

Essays

Cilt/Vol. 6 • Sayı/Issue 2 • Nisan/April 2020 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Doç. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR BAŞYARDIMCISI/Chief Assistant Editor
Eyüp BULUT

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN
Büşra MURATOĞLU

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

MUSAHHİH/Proofread
Mustafa Hakan YILDIRIM

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 Nolu Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No 2 Şahinbey 27070 Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasında yılda dört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında yayımlanan kitap tanıtımı ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginin değil yazı sahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarından sorumludur.

Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

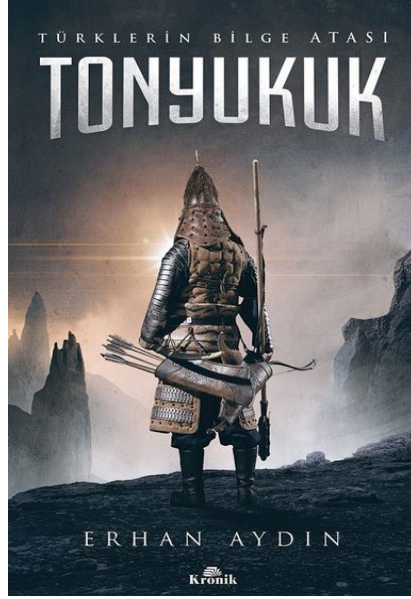
Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	119
Türklerin Bilge Atası Tonyukuk, Erhan Aydın Sıla GÜNEY	120
İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler, Bahriye Üçok Caner ASAL	126
Türklerin Savaş Sanatı, Ahmet N. Özdal Özgür UYSAL	129
Timurlular Orta Asya'nın Parlak Devri, İsmail Aka Mustafa URAL	132
Anadolu'da İslamiyet, M. Fuat Köprülü Hasan Hüseyin TOHUMCU	135
Ortaçağ Tarihi, Ye. Agibalova-G. Donskoy, Çev. Çağdaş Sümer Gizem MUSUL	140
Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri, İbrahim Duman Gülseri OKUDAN	147
Deus Adiuva! XI-XII. yy. Anadolu'sunda Norman Şövalyeleri Alfina SİBGATULLİNA	150
Birinci Haçlı Seferi Bir Tanığın Kaleminden Kudüs'e Yolculuk, Peter Tudebodus, Çev. Süleyman Genç Muhammet ÇORT	153
Kadınlar ve Cadılar, Pınar Ülgen Fatma Betül GÜLER	156
Esaretten Vaftize, Leyla Coşan, Stephan Theilig Furkan Ali SEVİM	159
Kafesten Temsiliyete Osmanlı Devleti'nde Velihtlık Kurumu, Ruhat Alp Salih BAŞKUTLU	162
Portekizli Seyyahlar, Salih Özbaran Alper YAVUZ	173
Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform-Babiâli 1789-1922, Carter V. Findley, Çev. Ercan Ertürk Demet TOKSOY	177
Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi, Onur Bilge Kula Ahmet GENÇAL	185
Anadolu'da Tanzimat ve Teftiş (1850-1853), Erdoğan Keleş Sevil TOPAL	191

Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876, Roderic H. Davison, Çev. Osman Akınbay Cansu AÇIKKOL	196
Osmanlı Devleti'nde Askeri İstihbarat, Gültekin Yıldız Mücahit DEMİR	203
Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914), Ömer Tellioglu Nevrez KARTAL	211
Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell, Taha Niyazi Karaca Alper KANDEMİR	218
Türk'ün Ateşle İmtihanı, Halide Edip Adıvar Ramazan GÜMÜŞ	221
Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askeri Bey, Nurettin Şimşek Sinan TEZEL	224
Varlık Vergisi, Muhammet Güçlü İlksen DİLMAÇ	229
Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi, İrşad Sami Yuca, Hidayet Kara Kasım BİLİCİ	232
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEW	237

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Türklerin Bilge Atası Tonyukuk

Erhan Aydın,

İstanbul, Kronik Kitap, 2019, 218 Sayfa, ISBN: 978-605-7635-29-7

Sıla GÜNEY*

Eski Türk dili alanındaki önemli çalışmaları ile bilinen Erhan Aydın, Kronik Kitap'ın Asya Tarihi dizisinde yer alan Taşa Kazınan Tarih: Türklerin İlk Yazılı Belgeleri ve Sibiry'a'da Türk İzleri: Yenisey Yazıtları adlı eserlerinden sonra bu diziye bir çalışmasını daha ekledi: Türklerin Bilge Atası Tonyukuk. Erhan Aydın, bu çalışmasında da Orta Asya tarihini ana kaynaklardan yararlanarak yorumlamış, dil ve tarih araştırmalarının bir bütün olduğunu göstererek Türkoloji'ye hizmet edecek bir eser meydana getirmiştir.

Muharrem Ergin, Köktürk yazıtlarını “bir kavmi bir millet yapabilecek eser” olarak nitelendirmiştir. Türkçenin ve Türk tarihinin temel yapı taşı olan bu yazıtlardaki ifadeleri doğru anlamlandırmak ve analiz etmek bu bağlamda oldukça önemlidir. Erhan Aydın, Tonyukuk ile ilgili bu çalışmasını oluştururken Köktürk yazıtlarından olan Tonyukuk yazıtını merkeze almış ve diğer yazıtlardaki hususları da göz önünde bulundurarak değerlendirmelerini yapmıştır. Ayrıca Çin kaynaklarındaki olaylar ile yazıtta geçen olaylar karşılaştırılmıştır. Erhan Aydın'ın, çalışmasına *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk* adını vermiş olması, Tonyukuk'un Köktürk Devleti'ndeki rolüyle ilgilidir. Yazıtını bizzat diktiren Tonyukuk, aynı zamanda yazıtın yazarıdır ve burada devlet içerisindeki etkinliğini vurgulayan üslupta çekinmeden konuşmuş olması dikkati çeker.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, İstanbul, silaguneyy@gmail.com

Eser; Ön Söz ve Giriş bölümleri dışında Tonyukuk ve Yazıtı ile İlgili Yapılan Çalışmalar, Tonyukuk Kim? Tonyukuk'un Adı, Tonyukuk'un Unvan ve Görevleri, Tonyukuk'un Yazıtı, Tonyukuk Yazıtında Neler Anlatılmıştır? Tonyukuk Yazıtındaki Sözcüklerin Konu Tasnifi, Sözcük Dizini, Kaynaklar, Tonyukuk Yazıtının Türk Runik Harfli Metni, Yeni Türk Harflerine Aktarımı ve Günümüz Türkçesine Çevirisi, Tonyukuk Yazıtının Türk Runik Harfli Metni, Çizim ve Fotoğraflar ve İndeks bölümünden oluşmaktadır.

Tonyukuk ve Yazıtı ile İlgili Yapılan Çalışmalar bölümünde 1898'den günümüze değin doğrudan bu yazıt ile ilgili yapılan çalışmalardan önemli görülenler sene esas alınarak sıralanmıştır. Tonyukuk Kim? bölümünde yazıtta yer alan ilgili satırlardan hareketle elde edebilecek sonuçlar okuyucuya sunulmuştur:

“Bilge Tonyukuk, ben kendim Çin ülkesinde yaratıldım. (O sıralar) Köktürk halkı Çin'e tâbi idi.” Erhan Aydın, ilgili satırların öncelikle yeni Türk harflerine aktarımına, sonrasında günümüz Türkçesi çevirisine yer vermiştir. Dipnotlarda çeviri ile ilgili değinilmesi gereken hususlar belirtilmiş ve çeviride tercih edilen kullanımlar üzerine açıklamalar yapılmıştır.

Çalışmada, Tonyukuk'un yazıtındaki cümlelerinden hareketle onun Köktürk Devleti içerisindeki konumu ve itibarı hakkında yorumlarda bulunulmuştur: *“Şad, Tonyukuk'tan kağan seçme işini gerçekleştirmesini diler ve Tonyukuk da kağan seçme işine koyulur. Anlatılan bu olaydan, Tonyukuk'un Köktürklerin aksakalı olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.”* Erhan Aydın, Tonyukuk'un yazıtındaki cümlelerden hareketle çıkarımlar yapmasının yanı sıra onun özellikle hiç değinmediği konular üzerinde de durarak bunları birer soru/sorun olarak okuyucuya sunmaktadır:

“Bir başka ilginç durum ise Tonyukuk'un, kendi zamanından önceki kağanlardan söz etmeyişidir. Örneğin, Köktürklerin efsanevi kağanları Bumın ve İstemi'nin adlarını anmaması hayli ilginç ve tuhaftır. Hâlbuki Bilge Kağan, kardeşi Köl Tegin için yazdırdığı ve diktirdiği yazıtta Köktürklerin ilk dönem kağanlarından bahsetmiş, onların adlarını anmak suretiyle bir nevi vefa borcunu ödemiştir. Aynı durum Bilge Kağan'ın oğlu Tengri Kağan tarafından yazdırılan ve diktirilen Bilge Kağan yazıtı için de geçerlidir. Öyleyse Tonyukuk neden doğrudan kendi dönemindeki olayları anlatarak sözlerine başlamış olabilir?”

“Tonyukuk'un kafasındaki düşünceleri anlamaya çalışmak adına, daha geniş kapsamlı bir soru sormamız gerekir: Mademki Tonyukuk, Çin kaynaklarından edindiğimiz bilgiler ışığında, Bilge Kağan döneminde askeri işlerden sorumlu baş müşavirse neden üstelik de damadı olduğunu bildiğimiz Bilge Kağan'ın kağanlık yıllarında yapılan seferler ile ilgili tek kelime etme ihtiyacı hissetmemiştir?”

Ayrıca eserde anılan dönemin dil özellikleri hakkında da yorumlar yapılmakta ve Türkçenin edebî bir dil olarak kullanımıyla ilgili hususlara da değinilmektedir: *“Cümleden anladığımız kadarıyla 'orada burada', 'yazıda yabanda' biçiminde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz 'ıda taşda' ikilemesi ile yazıtta edebîlik katılmak istenmiş olmalıdır.”*

Erhan Aydın, çalışmasında sadece yazıtlardan yola çıkarak Tonyukuk'un kimliği ve karakteri üzerine bilgi edinebilmenin mümkün olmadığını, bu konuda Çin kaynaklarına da ihtiyacımızın olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle yazar, zaman zaman Tonyukuk'la ilgili Çin kaynaklarında yer alan bilgilere de yer vermiştir:

“Tang Hanedanlığı dönemi Çinli tarihçilerin anlattığına göre, Köl Tegin, Kapgan Kağan’ın oğlu İnel Kağan’ın tahtı ele geçirme girişimleri sırasında, İnel Kağan ve ona bağlı olanların, neredeyse tamamını yok etmiş, bir tek Tonyukuk’a dokunmamıştı. Çünkü Tonyukuk, ağabeyi Bilge Kağan’ın kayınpederiydi.”

“Çin kaynaklarında Tonyukuk ile ilgili bir diğer önemli bilgi ise Bilge Kağan’ın kentler ve tapınaklar kurmak istediği, Tonyukuk’un, Tang Hanedanı ordularından askerî anlamda güçlü kılan şeyin konargöçer yaşam tarzları olduğuna işaret ederek onu bu fikrinden caydırdığıdır.”

Tonyukuk’un Adı *adlı* bölümde Tonyukuk adının okunuşu, ifade ettiği anlam ve bu adın bir sözcükten mi yoksa iki sözcükten mi oluştuğu konuları bir sorun olarak ele alınmıştır. Bölümde A. Ulvi Elöve, René Giraud, Marcel Erdal, Sergey G. Klyaştorıny ve J. Paul Roux gibi isimlerin konuyla ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

Tonyukuk’un Unvan ve Görevleri bölümünde Erhan Aydın, *Tonyukuk’un* kendi yazıtında ve Bilge Kağan’ın yazıtında geçen Bilge Tonyukuk, Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve Tonyukuk Boyla Baga Tarkan unvanlarını kullanması üzerinden şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“Tonyukuk’un kendini ifade etmede kullandığı bilge sözcüğünü seçmesinin özel bir nedeni olduğunu söylemek gerekir. Kullandığı boyla, бага ve tarkan sözcüklerinin askerî unvanlar olduğunu, bilge unvanının esasen bilgili, akil kimse anlamından hareket ettiğimizde, askerî unvanlarının yanında, bunu da kasıtlı ve ısrarla kullandığını ifade etmek durumundayız. Yani askerî bakımdan birkaç unvana sahip Tonyukuk’un, bilge unvanını kullanmak suretiyle yalnızca askerî bakımdan değil, devlet yönetimi ve idari bakımdan da akıllı bir kimse olduğunu ifade etmek gibi bir amaç içerisinde olması gerekir.”

Erhan Aydın, bu bölümde Tonyukuk’un yaptığı görevleri belirleyen her bir sözcüğü ayrı başlıklar altında ele almış ve sonuç olarak yabgu ve şad unvanlarına sahip olmayan Tonyukuk’un devlet yönetimindeki görevinin kağanın müşaviri veya sözcüsü olabileceği kanısına varmıştır.

Çalışmada Bilge Kağan ve Köl Tegin yazıtlarındaki ifadelerle Tonyukuk yazıtındaki ifadeler karşılaştırılmış ve önemli çıkarımlarda bulunulmuştur. Aydın’ın özellikle vurguladığı kısımlardan biri, 716 yılında Bilge Kağan’ın tahta çıkmasıyla beraber Tonyukuk’un devlet yönetimi üzerindeki hakimiyetini yitirmesi hususudur:

“Çünkü Tonyukuk, Kapgan Kağan’ın ölümüyle boşalan kağanlık tahtına Kapgan Kağan’ın oğlu İnel Kağan’ın geçme teşebbüsü esnasında, kağanlığın asıl sahibinin İteriş Kağan’ın büyük oğlu Bilge Kağan’ı desteklemek yerine hakkı olmadığı hâlde Kapgan’ın oğlu İnel Kağan’ı desteklemiş ve bu durum Bilge Kağan’ı ve özellikle kardeşi Köl Tegin’i öfkelenmişti.”

Erhan Aydın, Tonyukuk’un kendi otağını Köl Tegin ve Bilge Kağan’ın yazıtlarının bulunduğu Koşo-Çaydam Gölü’nden yaklaşık 420 km daha doğuya taşımalarının sebebinin de bu durumla ilişkilendirir.

Yazıtını, kendi cümlelerinden hareketle Bilge Kağan’ın tahtta olduğu yıllarda tamamladığını anlayabileceğimizi belirten Aydın, bu konuda bazı Türkologların yaptığı tarihlendirme önerilerine de

çalışmasında yer vermiştir. Osman Fikri Sertkaya'nın Tonyukuk yazıtının, Köl Tegin yazıtından sonra yani 732-734 yılları arasında yazılmış ve dikilmiş olabileceği fikrine Erhan Aydın da katılmaktadır:

“Gerçekten de bu tarih aralığı, sıklıkla karşılaştığımız 720 yılı iddiasından çok sonra olsa da Tonyukuk'un Bilge Kağan ve kardeşi Köl Tegin'e karşı sürekli iğneleyici cevapları için daha anlamlı ve açıklayıcı olmaktadır. Bu sayede Tonyukuk'un, Köl Tegin yazıtındaki cümleleri gördükten sonra kendi yazıtını ona göre şekillendirdiği, hatta Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında kendi adının bir kez anılmasına karşı, kendisi de Bilge Kağan'ın adını, İlderis ve Kapgan Kağan'ın adlarından daha az, yalnızca üç kez anmak suretiyle bir nevi karşılık vermiş olabileceği de düşünülebilir.”

Tonyukuk Yazıtı adlı bölümde Tonyukuk'un, yazıtında kendisini çok övmesi ve her zaman kendini ön planda tutması hususunun da devlet yönetiminden el çektirilmesi ile bağlantılı olabileceği vurgulanmıştır. Bu bölümde yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

“Yazıtın tümünde de göreceğimiz gibi Tonyukuk, her işte, her olayda ve mücadelede kendini ön plana çıkarır ve devletin kuruluşu ve gelişmesindeki katkısının göz ardı edilmemesini ister gibi bir hava ile anlatır. Özellikle eski anavatanları olan Ötüken'e geri dönmelerindeki en büyük başarının kendisine ait olduğunu açıkça ifade etmekten geri durmaz.”

Tonyukuk Yazıtında Neler Anlatılmıştır? adlı bölümde iki taş üzerinde bulunan 62 satırlık yazıtın içeriği ayrıntılı olarak okuyucuya sunulmuştur. Bu bölümde yazıtta yer alan bazı sözcüklerde Türk runik alfabesinden kaynaklı farklı okumaların olduğu hususuna da değinildiği görülmektedir.

Erhan Aydın, çalışmasının bu bölümünde de Tonyukuk'un kendi ifadelerinden hareketle Türk dilinin o dönemki edebî gücüne dikkat çekmektedir:

“Tonyukuk'un Türkçeyi çok güzel kullandığını da belirtmeden geçmemek gerekir. Kullandığı kalıp ifadeler, mecazlı kullanımlar, yazıtın edebî değeri için oldukça önemlidir. Usın buntutu yurtda kalur erti 'Akullarını başlarından alıp ortalık yerde yatar hâle geldiler.' 1. taşın doğu yüzünün ikinci satırında yer alan bu cümle, sekizinci yüzyıl Türkçesinin hayli işlenmiş bir edebî dil olduğunu göstermeye iyi bir kanıt olmaktadır.”

Erhan Aydın, Tonyukuk ile ilgili değerlendirmeler yaparken yararlandığı birincil kaynak olan Tonyukuk yazıtını diğer yazıtlardan ayıran özelliğini de vurgulamıştır:

“Tonyukuk yazıtının en önemli özelliklerinden biri, Köktürk döneminin diğer yazıtlarından, örneğin Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarına göre tarihî olaylara daha çok yer verilmiş olmasıdır. Tonyukuk'un anlattığına göre, İç Asya bozkırlarının güçlü yönetimi Tang Hanedanlığı, Köktürklerin büyümeden başının ezilebilmesi amacıyla bu kez de Kırgızlar ve Türgeşlerle ittifak yapar.”

Aynı bölümde Tonyukuk yazıtında yer alan ifadelerden yola çıkarak Köktürk ordusunun hareket ve komuta sistemi hakkında da ulaşılabilecek bilgilere de dikkat çekilmektedir:

“Cümlelerden anlaşıldığı kadarıyla, ilk önce Ak Termel Irmağı'nı geçerek zaman kazanılır. Pek zorlu bir sefer olduğunu açıkça gördüğümüz bu cümlelerde askerlerin sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi için kimi zaman at üstünde kimi zaman da atları yedeğe alarak yaya olarak ilerledikleri anlaşılmakta, turmanabilmek içinse ağaçlara tutunma yolunun seçildiği açıkça görülmektedir.”

Tonyukuk yazıtının değerini ortaya koyan özelliklerden biri de başka hiçbir metinde geçmeyen tarihî olaya kuzey yüzü 6. ve 7. satırlarda yer verilmesidir: “(6) O sözü işitip kağanım, ‘ben karargâha gideyim’ dedi. (7) ‘hatun ölmüş idi, onun cenaze törenini yaptırayım’ dedi.” Erhan Aydın'ın bu satırların kıymetinden şu sözlerle bahsetmiştir:

“Batı seferi başladıktan kısa bir süre sonra Altay Dağları'na ulaştıklarında, Kapgan Kağan'a hatununun ölüm haberi iletilir. Bu tarihî olay Tonyukuk yazıtının dışında herhangi bir metinde geçmemekle birlikte, bu sayede kağanın katununa verdiği değer de gözler önüne serilmektedir. Türklerde kadının değerini ifade eden en güzel ve özel cümlelerden biri ile karşı karşıya kaldığımızı söylemek durumundayız.”

Erhan Aydın, yazıttaki ifadelerinden hareketle Tonyukuk'un çok etkili bir istihbarat sistemine sahip olduğu hususuna da değinmektedir. Öyle ki bu istihbarat sistemi sayesinde Tonyukuk, Kapgan Kağan'ın kendisi hakkında ilettiği gizli haberlere dahi ulaşabilecek durumdadır:

“Bu gizli talimata göre Kapgan Kağan, Tonyukuk için ‘Bilge Tonyukuk kötüdür, aksi bir adamdır. Eğer orduyu harekete geçireyim derse onu dinlemeyin. Olduğunuz yerde kalın ve beni bekleyin.’ demiştir. Her ne kadar bilginin gizli olduğu belirtilmiş olsa da Tonyukuk'un istihbarat bakımından epeyce ileri bir düzeyde olduğunu söylememiz gerekir. Tabii, Kapgan Kağan'ın bu talimatının Tonyukuk'u öfkелendirildiğini anlamaktayız.”

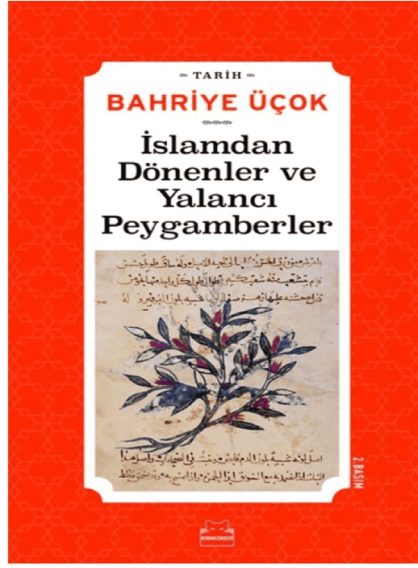
Tonyukuk'un Türk kökenli boylarla olan mücadelesi de yazıtta aktarılan tarihî olayların başında gelmektedir. Erhan Aydın'a göre bu mücadele bozkırda egemenlik kurma isteğinin neticesi olarak normal karşılanması gereken bir durumdur. Erhan Aydın, çalışmasında Tonyukuk'un bu mücadeleler sonucu elde ettiği başarıda inancın önemine işaret ettiği satırları da aktarmış ve şu değerlendirmeleri yapmıştır:

“Tonyukuk'un bu başarısında kutsal Umay ile yer suw ‘yer ve su’ ruhlarının da büyük bir katkısının olduğunu ifade etmesi, başarı elde etmedeki inanç boyutuna teması ve bunu bize iletmeye çalışması da ayrıca dikkate değerdir.”

Tonyukuk'un yazıtında Çinliler, Kıtanlar ve Oğuzlarla yaptığı savaşlara yer vermesi; İleriş Kağan ile beraber Kapgan Kağan ve Bilge Kağan'a da hem müşavir hem de savaşçı olarak hizmet ettiğini anımsatması, Erhan Aydın'a göre kendisinin *Köktürkler için vazgeçilmez bir devlet adamı* olduğu mesajını vermek içindir. Bu fikri destekleyen, yazıtın doğu yüzünün 4. satırının son bölümü ile 5. ve 6. satırlardır: (4) İleriş Kağan başarmasaydı (5) (onu) takip ederek ben, kendim başarmasaydım, ülke de halk da yok olacaktı. Başardığı için (onu) takip ederek kendim başardığım için (6) ülke de ülke oldu, halk da halk oldu.”

Erhan Aydın'a göre, Tonyukuk'un yazıtında buna benzer ifadelerle sürekli olarak kendini ön plana çıkarması ve Köl Tegin yazıtında devletin kuruluşu ile ilgili bölümlerde Bilge Kağan'ın Tonyukuk'tan söz etmemesi gibi hususlar, Tonyukuk ile Bilge Kağan arasında ciddi anlaşmazlıklar olduğunun göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Köktürk tarihinde önemli bir stratejist, bilge bir kişilik ve kahraman bir savaşçı olarak tanımlanan Tonyukuk hakkında yeterince çalışma mevcut değildir. İslam öncesi Türk tarihi için kaynakların yetersiz olması, eski Türk yazıtları ile Çin kaynaklarının önemini arttırmaktadır. Tonyukuk hakkında yapılacak olan çalışmalarda Tonyukuk yazıtı ile Çin kaynaklarının karşılaştırılması taşların yerine oturmasını sağlayacaktır. Bu karşılaştırmalarda öne çıkarılması gereken soru-sorunlar dil ve tarih araştırmacıları tarafından belirlenmeli ve doğru değerlendirmeler yapılmalıdır. Türklerin Bilge Atası Tonyukuk adlı eser, bu noktada yol gösterici olarak nitelendirilebilir.

İslam'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler

Bahriye Üçok

Kırmızı Kedi Yayınları, 2018, 166 Sayfa, ISBN: 978-605-298-45-74

Caner ASAL*

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa bir kadın, ilahiyat fakültesinde öğretim üyeliğine getirilmiştir: Bahriye Üçok. 1919 yılında doğan Bahriye Üçok, Ankara Üniversitesi Tarih bölümünü bitirdikten sonra 11 yıl liselerde tarih öğretmenliği yapmış ve sonrasında 1953 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde asistanlığına getirilmiştir. Bu bölümde doktorasını “*İslam'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*” üzerine tamamlayan Üçok, 1964 yılında ise doçentlik tezini “*İslam'da Kadın Hükümdarlar*” adıyla tamamlayarak doçentlik unvanını kazandı. Bu tarihten emekli olana kadar doçent olarak Ankara Üniversitesi'nde çalışmalarını sürdürmüştür. Üçok, bir ilahiyatçı olmanın yanında siyasetle de meşgul olmuş ve 1971-1977 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu Kontenjan senatörlüğü ile 1983-1987 yılları arasında Halkçı Partiden Ordu milletvekilliği görevlerinde bulunmuştur. İlahiyat alanında alışılmış ve geleneksel din yaklaşımlarının dışına çıkarak, Atatürkçü kimliğiyle modernist bir İslam yorumu geliştiren Üçok; birçok radikal örgüt tarafından tehdit almış ve söz konusu çalışmanın eleştirisiyle birlikte

* Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Uzmanı, caner.asal89@gmail.com, Orcid: 0000-0002-7912-2742.

hem Üçok'un akademisyen kişiliği ortaya konulacak hem de İslam'ın kuruluş yıllarında geçirdiği sarsıntılar ele alınmış olacaktır.

166 sayfadan oluşan bir doktora tezi mahiyetinde olan söz konusu eser, Giriş ve Umumi Netice bölümleri de dahil 5 bölümden oluşmakta olup, kitabın ikinci bölümü olarak gösterilen; ancak fiili olarak ilk bölümü diyebileceğimiz “*Bibliyografyaya genel bir bakış*” bölümü, bize eser yazılırken hangi kaynaklara başvurulduğunu belirtip bunların kalite ve güvenilirlik açısından bir karşılaştırmasını sunmaktadır. Burada özellikle mahrum kalınan ve faydalanılan eserler olarak sınıflandırılan eserlerden “*Vakidi'nin Kitab ür-Ridde*”si ile “*Vesime'nin Kitab ür-Riddesi*”ne değinilmiştir. Yazar, ikinci yazarın kitabından faydalanabildiğini belirterek, daha sonra batılı oryantalistlerin bazı eserlerine değinmiştir. Bu eserlerin olumsuz yanlarını belirten yazar, böylelikle dikkatli bir çalışma sonrası eserini ortaya koyduğunu ifade etmiştir.

Kitabın, “*Yalancı Peygamberlerin ortaya Çıkış Sebepleri*” adını taşıyan üçüncü bölümünde yazar, önce Arabistan'da İslam'ın ortaya çıkışı sırasındaki dini durumu akılcı bir bakış açısıyla ele almıştır. Bu coğrafyada etki eden başta putperestlik olmak üzere çeşitli inanç şekillerini irdelemiş ve bize İslam'ın yayılışı için gerekli atmosferi sunan Hanif dinini ve onun Tanrı kavramını Kur'an'dan ayetler ışığında gözler önüne sermiştir (s.31-33). Yalancı peygamberlerin ortaya çıkışının en önemli sebebi olan Ridde'nin tanımını yapmış (s.34) ve İslam'dan dönmek, İslam dinini reddetmek anlamına gelen Ridde'nin sebeplerinden biri olarak İslam dininin mali mükellefiyetlerden kurtulma isteğini iddia etmiştir (s.34). İlerleyen sayfalarda Ridde'nin sebepleri başlığı altında bunu tartışan Üçok, Ridde'nin sebepleri olarak 5 neden ileri sürmüştür:

“1.Peygamberin hastalanması ve ölümü,2.Siyasi arzularını tatmin etmek isteyenlerin çeşitli vasıtalara başvurmaları, halkı isyana teşvik etmeleri, 3.Halkın zekât ve cizyeden muaf tutulmak istenmesi, 4.Kabile asabiyetinden dolayı Kureyş hâkimiyeti altına girmek istenmemesi, 5.Yeni dinin ibadet usullerinin ve mükellefiyetlerinin yarımada henüz tam manasıyla kavranamamış bulunması.” (s.43).

Bu sebeplerin dışında “*Diğer Sebepler*” başlığı altında bir başlık altında yazar, “*kabile rekabeti, kabile istiklaline bağlılık, politik ihtiras, kahinlik yoluyla nüfuz kurmak*” gibi nedenleri de ileri sürmüştür (s.52).

Eserin dördüncü bölümüne “*Yalancı Peygamberlerin Ortaya Çıkışları ve Bunların Hayat ve Faaliyetleri*” adını veren yazar, burada her sahte peygamberi ele almamış bunlardan öne çıkan dördünün incelemesini yapmıştır. (s.57). Bunlar sırasıyla: “*Esved ül-Ansi, Tuleyha bin Huveylid, Secah ve Müseylimet ül-Kezzab*” olup, bunlardan “*Secah*” sahte kadın peygamber olmasıyla diğerlerinden ayrılır. İlk olarak “*Esved*”den bahseden Üçok, onun soyu, faaliyetleri ve doktrini hakkında bilgilendirme yapar ve diğer üç sahte peygamber bölümlerinde de aynı metodu izler. Savaş sırasında öldürülen “*Esved*”den farklı olarak “*Tuleyha*”nın tekrar Müslüman olarak yaşamının sonuna kadar İslam savaşlarına katıldığını belirten yazar, onun ölümü hakkında kesin bir tarih vermekten kaçınmıştır (s.93-94). Kitapta üçüncü olarak bahsi geçen

yalancı peygamber “*Secah*”ın bir kâhin olduğunu belirtilmiş ve onun tekrar Müslüman olarak yaşamının geri kalanını nasıl geçirdiği konusunda herhangi bir bilgi olmadığı ifade edilmiştir (s.108-110).

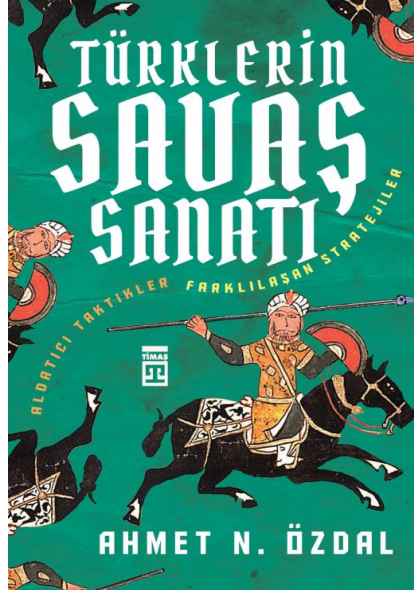
Kitapta ismi son geçen sahte peygamber ise “*Müseylime*”dir. “*Müseylime*”nin Hz. Muhammed’in hastalığından cesaret alarak harekete geçtiğini aktaran Üçok, peygamberin gönderdiği ordu komutanının ise “*Müseylime*”nin isyanını bastırmak yerine onun saflarına katıldığını ifade etmiştir (s.124).

Hz.Ebu Bekir’in halife seçilmesi sonrası Yemâme’de yapılan savaşta öldürülen “*Müseylime*”nin ortaya koyduğu sahte din hakkında çelişkili görüşlerin olduğu ifade edildikten sonra (s.137) ise netice kısmında “*Müseylime*”nin Hz.Muhammed’i taklit ettiği ve bunu yaparken de kendi kabile asabiyetinden ve kâhinliğinden yararlandığı vurgulanmıştır (s.141).

“*Umumi netice*” adını taşıyan son bölümde ise yazar, kısa bir değinmeyle “*Kur’an ve hadisin peygamberliklerini tanıtmadığı belirtilerek sahte peygamberlerin sahteliklerini ispata bile lüzum yoktur.*” Görüşünü özetlemiş ve kitap boyunca ele alınan dört sahte peygamberden “*Tuleyha*” ile “*Secah*”ın sonradan Müslüman olması ve de “*Müseylime*” ile “*Esved*”in öldürülmelerinden sonra dinlerinin sona ermesini onların sahtekârlıklarına delil olarak göstermiştir (s.145).

Üçok, “*Umumi Netice*” bölümünün son kısmında, sahte peygamber hareketlerinin İslam Tarihi açısından iki müspet ve bir de menfi neticesi olduğunu belirtir. Ona göre sahte peygamberler karşısında mücadele, Muhacir ve Ensar arasında Hz.Muhammed’in ölümü sonrası meydana gelebilecek ayrılığın engellenmesi ile aynı kabilede Müslüman olan ile Müslüman olmayanların farklı saflarda savaşması da kabileciliğin gevşemesi sonucunu meydana getirerek müspet etkide bulunmuştur. Ancak bu sahte peygamber hareketleri İslam’ın yayılmasını bir süre geciktirmiş olmasından dolayı da menfi etkide bulunmuştur (s.146-147).

Genel olarak değerlendirildiğinde kitabın kaynakları kısıtlı olsa da yazarın akıcı ve didaktik üslubu ile mukayeseli bir tarzda kısıtlı da olsa farklı kaynakları ele alarak eserini yazması kitabın olumlu özelliklerindedir. Referanslarının kısıtlı da olsa hem batı hem de doğulu yazarlardan seçilmiş olması kitabın bu bakımdan diğer kitaplardan ayrı tutulmasını mümkün kılmaktadır. Ancak yazarın üslubu ve akıcılığına rağmen yorum kısımlarının kısa ve geçiştirilmiş bir tarzda yazılması eserin zayıf noktasını oluşturmaktadır. Yine de İslam tarihinin ilk dönemlerini farklı bir bakış açısıyla ve farklı bir konu üzerinden anlamak isteyenler için, bu eser oldukça ideal bir eserdir diyebiliriz.

Türklerin Savaş Sanatı

Ahmet N. Özdal

İstanbul, Timaş Yayınları, 2019, 238 Sayfa, ISBN: 978-605-08-3020-0

Özgür UYSAL*

Eser birinci basımını 2008 yılında Doruk Yayınlarından yapmıştır. 11. Ve 14. Yüzyıllar arasındaki Türk devlet ve topluluklarının sıkça yaptıkları savaşlardaki, farklı stratejileri, savaş taktiklerini ve savaşlarda kullanılan araç ve gereçleri detaylı bir şekilde ve okuyucuda merak uyandırarak, yazarın bizzat kendi çizimleri ve görsellerle desteklediği kitap, okuyucuya akıcı ve yalın bir üslupla aktarılmaya çalışılmıştır. Türklerde orduları oluşturan unsurlardan başlayarak, psikolojik savaş taktiklerine kadar Türklerin savaş stratejilerini detaylı bir şekilde incelemiştir.

Eser, Ordular ve Savaşçılar, Silahlar ve Stratejiler olmak üzere üç ana başlıkta toplanmış, alt başlıklar ile desteklenerek okuyucuya sunulmuştur. “*Ordular ve Savaşçılar*” adlı birinci bölümde yazar, orduları oluşturan unsurlar adlı bir giriş kaleme alarak okuyucunun konuya daha vakıf olmasını sağlamıştır. Okuyucuya da bir zemin hazırlamış diğer konulara öyle geçmiştir. Zira bu konuya temas etmeden metnin bütünlüğünü anlamak zor olacaktır. Müellif, Türklerin başarısını Mete Han’ın kurduğu onlu sisteme kadar götürmüş, Türkleri diğer halklardan ayıran özelliğın bu olduğunu savunmuştur. “*Onlu sistem mükemmel bir askeri disiplini sağladığı gibi, esas karakteri askeri olan Türkleri kabile çerçevesinden kurtarıp devlet*

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, uysalozgur123@gmail.com

haline getirmiştir”. Bu görüşten yola çıkarak anılan dönemdeki devletlerin nasıl teşkilatlandığını örneklerle açıklamıştır.

İlerleyen sayfalarda bir savaşçının nasıl donanması gerektiğini hangi silahları ve aletleri kullanması gerektiğini süvari ve piyade olmak üzere ikisi arasında karşılaştırma yaparak okuyucuya aktarmıştır. Ok ve yayın Türkler için neden bu kadar önemli olduğunun yanıtı aranmıştır. Avantajları ise hızlı ve çevik olmalarına bağlanmaktadır. Ayrıca ateşli silahlar öncesinde uzaktan savaş yöntemlerinin mimarları olarak okçular ayrı bir öneme sahiptirler. At, ok ve kılıç Türklerin dünya tarihindeki yerini belirgin kılan bu üç önemli şey de şüphe yok ki sadece savaşla ilgilidir. Türklerin savaş kabiliyeti ve savaş gücünü anlamak için bu bölüm çok önemlidir.

İlerleyen sayfalarda Selçukluların Gaznelilerden, Gaznelilerin Samanilerden ve Abbasilerden almış olduğu gulam sistemi üzerinde durulmuştur. Bu gulam sisteminde eğitilen savaşçıların sıradışı disiplinleri ve hükümdara bağlılıkları tartışılmıştır. Yazar, Osmanlı yeniçeriliğinin ve Memlük savaşçılarının bu gulam sisteminden etkilenecek ortaya çıktığını örneklerle ele almıştır.

Yine anlatımın devamında lojistik ve desteğin önemine vurgu yapılmıştır. Türklerin diğer halklardan üstün olmalarının bir sebebi de savaşa giderken yanlarına fazladan at almaları olarak gösterilmiştir. Yazar, böylelikle yolculuk sırasında yorulan atın diğeri ile değiştirilerek atın dinç kaldığını ve ölmemesinin gerektiğini okuyucuya vurgulamıştır. Savaşın seyrini değiştiren doğal olaylara da kitapta önemli bir yer verilmiştir. Özdal, Türk tarihindeki savaşlardaki örneklerden yararlanarak doğa olaylarının savaşa olan negatif etkilerini ele almıştır.

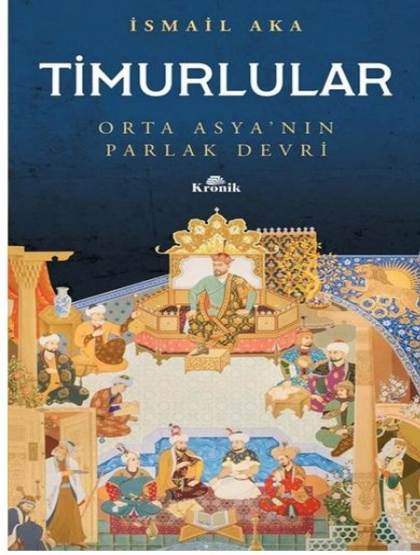
İkinci bölüm “*Silahlar*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yazar, saldırı ve savunma silahlarını iki alt başlıkta okuyucuya sunmuştur. Detaylı bir anlatımın yapıldığı bu bölümde sıkça silahlara ait özel isimler kullanılmıştır. Okuyucuda her ne kadar dikkat dağınıklığı ve metinden uzaklaşma olsa dahi kelimelerin açıklaması eser içinde yazar tarafından özenle verilmiştir. Ayrıca kullanılan çizimler ve minyatürler, kitabın görsel zenginliği için delil teşkil etmektedir. Kullanılan görseller ve yazarın kendine ait çizimleri eseri zenginleştirmiştir.

Anlatımın devamında orduda kullanılan hayvanlara yer verilmiştir. İnsan tarih boyunca hem savaştı hem savaştırdı. Hayvanlar sadece tarihin çok eski ve karanlık dönemlerinde değil, her zaman savaşa dâhil olmuşlar ve orduların vazgeçilmez unsurları olmuşlardır. Yazar at ve fil üzerinde durmuş, bu hayvanların savaşa olan etkilerini kısaca okuyucuya anlatmıştır. Özdal, daha sonra mancınık, nafta ve barutun ordu için önemini, gelişimini ve nasıl kullanıldıklarının değerlendirmesini yapmıştır. Barut her ne kadar o dönemin teknolojisi olarak görünmese de yaygın olarak kullanıldığı yazar tarafından vurgulanmıştır. Bir haçlı kronikçisi olan Jean De Joinville bulunduğu kampın geceleyin Memlük kuvvetlerince adeta bombardımana tutulduğunu tasvir ederken, atılanların gökten düşen yıldırımlara, havada uçan ejderhalara benzediğini, çıkardıkları ışıkların etrafı gündüz gibi aydınlattığını dehşet içerisinde anlatmıştır. Joinville atılan bu nesnelere şu ifadelerle anlatmaktadır; “*Önümüze düşen bu nesnelere, içerisine meyve suları konulan fiçilere*

benziyordu ve kuyruk kısımları büyük bir mızrak büyüklüğündeydi''. Kitap bize bu detaylı ve örnekleme anlatımı ile dönemin şartları hakkında çok fazla fikir vermektedir.

Yazarın kaleme aldığı son ve üçüncü bölüm olan “*Stratejiler*” adlı bölümde ilk alt başlıkta sultanların stratejilerini, Selçukluların girdiği mücadele ve savaşlardan örnekler vererek çeşitli stratejileri vurgulayarak okuyucuda strateji konusunda düşünce oluşmasını sağlamıştır. Yazar, donanma ve stratejilerden de bahsetmiş, ilk Türk denizcilerinden, donanmanın gelişiminden ve Türklerin yaptığı denizcilik fetihlerinden, bu fetihlerde kullanılan çeşitli stratejileri okuyucuya aktarmıştır. Stratejilerde coğrafyanın da çok önemli olduğunu, coğrafyanın ülkeler için avantaj veya dezavantajlar doğurabildiğini belirtmiştir. Yazar Son sayfalarda Türklerin uyguladıkları taktiklerden ve hilelerden bahsederken bu anlatıyı Bizans’a, Moğollara, Haçlılara ve diğer düşmanlara karşı savaş taktikleri olarak ayırmış, yapılan savaşlardan örnekler vererek zengin bir anlatı ortaya koymuştur.

Ahmet N. Özdal’ın “*Türklerin Savaş Sanatı*” adlı bu çalışmasında Türklerin savaşa nasıl baktıkları, savaşın öncesinde ve sonrasında önem verdikleri, savaş sırasında nasıl davranmaları gerektiğini okuyucuya akıcı bir üslupla sunarak Türk askeri tarihi literatürüne önemli bir katkı sağlamıştır.

Timurlular Orta Asya'nın Parlak Devri

İsmail Aka

İstanbul, Kronik Yayınları, 2019, 200 Sayfa, ISBN: 978-605-7635-16-7

Mustafa URAL*

Timurlu tarihi alanında değerli çalışmaları bulunan Aka, tecrübesi ve titiz araştırması sonucunda Timurluların siyasi ve kültürel tarihi hakkında okuyucuya önemli bilgiler sunmaktadır. Yazar dokuz bölüme ayırdığı eserin sekiz bölümünde Timurluların siyasi tarihi hakkında dokuzuncu ve son bölümde ise kültürel tarihi sosyal ve ticari faaliyetleri hakkında değerli bilgiler vermektedir.

Birinci bölümde ilk olarak Timur'dan önceki durumdan ve Çağatay devletinden bahsedilmektedir. Çağatay Bey'in Cengiz han ve kardeşi Ögeday döneminde yaptığı faaliyetlere dair bilgiler yer almaktadır. Aka, "Çağatay Devleti Çağatay Bey'in ölümünden 20-30 yıl sonra kurulmuştur" demiştir. Çağatay devleti içerisindeki iç mücadelelerden bahsedilip Timur'un ortaya çıkışını anlatılıp, ilk faaliyetlerine yer verilmektedir. Yazar Timur'un hayatının ilk yıllarına ait Zafername'den bilgilere yer vermiştir. Fakat Timur'un 1360 yılına kadar hayatına dair hiç bir şey söylenmemektedir. Bunun nedeni olarak da birçok olayın Timur'un arzusu ile kroniğe dahil edilmediğini vurgulamaktadır. Daha sonra Timur'un soyu için önemli kaynaklara ve bunların açıklamalarıyla birlikte soyunun aslında nereden geldiğine dair tartışmalara da yer verilmiştir. Timur'un siyasi faaliyetlerine giriş yapılmıştır. İlk olarak Harezm, Moğollar ve Dest-i Kıpçak üzerine seferlerine yer verilmiş olup Maverünnehir'de hâkimiyeti sağladıktan sonra Horasan üzerine yöneldiği anlatılıp bunlar farklı alt başlıklar altında toplanmıştır. Bu bölümde yazarın genişçe yer

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, mustafa.urall@hotmail.com

verdiği Timur'un Toktamış ile mücadelesi ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Timur'un Hindistan seferi bölümünde niyetinin Çin ve Hotan üzerine gitmek olduğu ancak neden fikrini değiştirip Hindistan üzerine gitmeye karar verdiğinin belli olmadığını söylemektedir. Diğer seferler için maddi kaynak sağlamak için Hindistan üzerine gittiğinin kuvvetle muhtemel olduğunu da vurgulamıştır. Timur'un Osmanlı devleti ile olan ilişkilerine de genişçe yer verilmiş olup Beyazid ile olan mektuplaşmalar ve karşılıklı istekler ile birlikte iki tarafı da savaşa götüren nedenler savaşın anadoluya ve Osmanlıya etkileri ayrıntılı ve anlaşılır bir biçimde sunulmaktadır. Bu bölümde son olarak da Timur'un doğuya son seferine ve ölümüne dair bilgilere yer vermiştir.

İkinci bölümde Timur'un ölümünden sonra ki hâkimiyet mücadeleleri yer almaktadır. Timur ölümünden sonra yerine geçmesi için Pir Muhammedî veliaht tayin etmiştir. Ancak veliaht olmasına rağmen başa kimin geçeceğine dair ihtilaller vardır. Aka'da bu ihtilaller sonucunda ortaya çıkan taht mücadelelerine ve bu mücadelelerin devlete etkilerine yer vermiştir.

Üçüncü bölümde ise Şahruh devri anlatılmaktadır. Bu dönemle ilgili ilk olarak Kara Yusuf Beg'e haddini bildirmek üzere çıkacağı seferde yeğeninden destek istemesi ancak yeğenin Şahruh aleyhine harekete geçmesi ile yeğeni ve İskender ile olan olaylar anlatılıp bu bölüme giriş yapılmaktadır. Daha sonra bu bölüm de yazarın sıkça değindiği Şahruh'un oğlu Ulug beg'e yer verilmiştir. Ulu beg tarafından Fergana bölgesinin hâkimiyet altına alınması ile Moğollar ve Özbekler ile mücadele gibi Ulug beg'in siyasi faaliyetleri anlatılmıştır. Şahruh'un Borak oğlan ile yapılan savaş ile ilgili sorular sorduğu ve bunun üzerine Maverâünnehir emirlerini suçlu gördüğü hatta oğlu Ulug beg'de suçlu görülüp bir süre için ülkenin idaresinin elinden alınması olayı da anlatılmaktadır. Bu bölümde son olarak Şahruh'un Azerbaycan seferleri nedenleri ve sonuçları ile birlikte ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde Ulug beg devri yer almaktadır. Yazar Ulug beg'in babası dönemindeki faaliyetlerine üçüncü bölümde geniş bir yer ayırmıştı. Bu bölümde ise Ulug beg'in Timurlu mirzalar ile arasında olan devlet hâkimiyeti mücadelesi yer almaktadır.

Beşinci, altıncı ve yedinci bölümler de yazarında kısaca değindiği gibi bu bölümleri bir olarak ele almak gerekir bu bölümler de başa geçen yöneticilerinin karakterleri, devleti yönetim şekilleri ağırlıklı olarak yer almakla birlikte siyasi mücadeleleri de anlatılmaktadır.

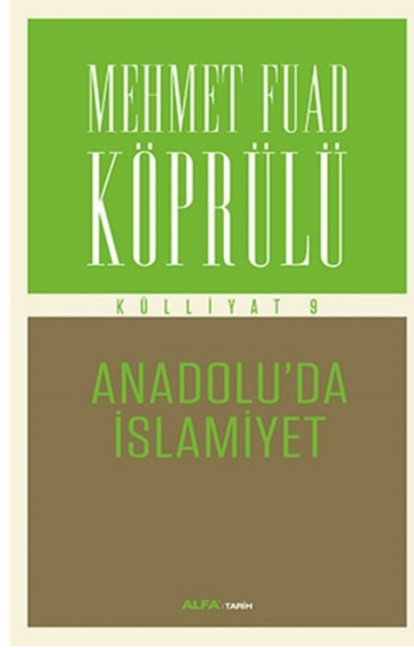
Sekizinci bölümde Hüseyin Baykara dönemi anlatılmaktadır. Bu bölüm siyasi tarihin anlatıldığı son bölümdür. İlk olarak bu bölüm Hüseyin Baykara'nın hayatına ve gençlik yıllarına ait bilgiler ile başlamaktadır. Hüseyin Baykara oğulları ile de mücadele vermiştir bu mücadeleler de bu bölümde anlatılmaktadır. Bu bölümün sonunda ise Timurlu devletinin ortadan kalkması anlatılmaktadır.

Dokuzuncu bölümde Timurluların kültürel, sosyal ve ticari faaliyetleri üzerinde durulmaktadır. Bu bölüm yedi alt başlık altında incelenmiştir. İlk olarak devlet teşkilatı üzerinde durulmuştur. Timurlu devletinin hâkimiyet anlayışı açıklanmıştır. Daha sonra hükümdar ailesinin devlet idaresindeki yerlerine ve

görevlerine dair bilgiler verilmektedir. Timurlu devletinde de bütün daha önceki Türk devletlerinde olduğu gibi, belli bir veraset usulünün bulunmayışından bahsedilmektedir. Ordu teşkilatı üzerinde detaylıca durulmaktadır. Orduyu oluşturan unsurlar, savaş stratejileri, ordu mensuplarının görevleri ve konumları anlatılmaktadır. Devlet teşkilatı bölümünde önemli konulardan devletin gelir kaynakları bu kaynakların azaldığı zaman devlete olan etkileri maliye bölümünde anlatılmıştır. Yazar, daha sonra Timurlu hanedanların imar faaliyetlerine verdikleri önem ve hâkim oldukları yerlerdeki imar faaliyetleri anlatılmıştır. Bir devletin kalkınmasındaki en önemli unsurlardan olan zirai ve ticareti faaliyetler vardır. Timurlu devletinin de zirai ve iktisadi hayatı üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulup yalın ve anlaşılır bir biçimde anlatılmıştır. Dini hareketler üzerinde durulmuş. Timurlular da dinin önemi ve ortaya çıkan dini hareketler anlatılmaktadır. Son olarak Timurlular da edebiyat, resim ve musiki gibi kültürel hayatları üzerinde durulup bu alanlarda yetiştirdikleri önemli kişiler anlatılmıştır.

Sonuç bölümünde ise Timurlu devleti ile ilgili olarak siyasi ve kültürel hayatlarına dair genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Eser de anlatılan konular olabildiğince yalın ve anlaşılır bir şekilde sunulmuştur. Ancak esere görsel malzemelerde eklene bilirdi eklenen görsel malzemeler eseri daha da zengin bir hale getirebilirdi. Eser bu alanda tecrübeli ve önemli bir ilim insanı tarafından kaleme alınmış olup çok değerli ve mutlaka istifade edilmesi gereken bir kaynak durumundadır.

Anadolu'da İslamiyet

M. Fuat Köprülü

İstanbul, Alfa Yayınları, 2017, 144 Sayfa, ISBN: 978-605-171-381-6

Hasan Hüseyin TOHUMCU*

M. Fuat Köprülü Türk Tarihçiliğinin ve Edebiyat Tarihçiliğinin kurucu isimlerindedir. “*Anadolu'da İslamiyet*” adlı bu eseri ise “*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*” isimli eserinin devamı ve tamamlayıcısı kabilindedir. Köprülü bu çalışmasını Anadolu İslam inancının şekillenmesinde etkili olan faktörleri coğrafyanın sınırlarını aşarak ve batılı tarihçilerin tezlerini tekzip ederek meydana getirmektedir. Fakat bunu hikayeci bir tarih olarak değil aksine bir tetkik şaheseri olarak inşa etmekte... Köprülü'nün dili ve şahsına münhasır anlatımıyla “*Anadolu'da İslamiyet*” okuyucusunu engin dipnotları ve yetkin terkibi ile buluşturuyor.

Anadolu dini yapısının özelliklerinin aktarılacağı bu eserde öncelikle Büyük Selçukluların ve Anadolu Selçukluların, eski Türkmen ananelerinin, Şii, Batıni akımların, Timurîlerin dini hususiyetlerinin bilinmesi gerekmektedir. Ancak bu yapılırken Anadolu coğrafyasının askeri, içtimai ve siyasal yapısının beraberinde düşünülmesi elzemdir. Nitekim Türk göçleri ile hemhal olan coğrafyada Bizans sınırında yerleşen göçer grupların, Moğol etkisinin, Hilal-Salib mücadelesinin ve Sufî tariklerin hinterlandını göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğrencisi, h.huseyintohumcu@outlook.com

Köprülü'nün ilmi metodu çerçevesinde Anadolu'da İslamiyet üzerine yapılan çalışma yalnızca bu coğrafya ile sınırlı kalmayacak İran, Irak, Suriye, Azerbaycan, Horasan ve bi'l-umum sair coğrafyalar ile Oğuz ananeleri incelenecektir. Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar içerisinde yoğrulan inançlar kimi zaman birbirlerine benzer özellikler veya dikkat edilmediği takdirde ayırmakta zorluk çekilecek benzerlikler ortaya koymaktadır. Köprülü "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*" adlı eserine yazdığı bu devam niteliğindeki çalışmasında pek çok konuya açıklık getirmekte ve batılı tezlere karşı erken dönemde Anadolu İslam inancının gerçek bir dökümünü vermektedir.

Sosyal yapılar olan inançların araştırılmasının zorluğunun yanında bunlara ulaşılabilecek kaynakların özellikle erken dönem kaynaklar olan Selçuklular ve Beylikler dönemi eserlerinin sınırlı olması ve anılan dönemin şartlarında ortaya konulan araştırmaların iptidailiği bu konuda meşakkatli bir süreç olacağı habercisidir. Nitekim Anadolu'nun tarihi gereği ortaya konan pek çok vesika ve sanat eseri tahrip olmuş ve bir kısmı da yok olmuştur. Elbette Köprülü'nün devrinde batılı tezlerin ilkelliği bir tarafa Osmanlı'nın son döneminde var olan Türklerin Anadolu'da ki varlığının meşruiyetine kasdiliği meselesini de göz önüne almalıyız. Köprülü'nün yakındığı bir diğer nokta ise tarihi salt hükümdarlar menakıbı olarak gören ve tarafsız olmayan eski tarihçilere karşı güvensizliğin bu araştırmaları sekteye uğratabileceğidir.

Ona göre dini sahada yapılacak olan çalışmalar kültürel faktörlere de etki edeceğinden etnografi çalışmalarının önemi burada vurgulanmalıdır. Kültürel çalışmaların yanında coğrafya çalışmalarının da önemi büyüktür. Nitekim öğrencisi Halil İnalçık 80'li yaşlarına rağmen topografik saha çalışmalarına önem vermiştir. Bu çalışmalara medar olabilecek hususiyetler Köprülü'nün aktardığına binaen Türklerin gittikleri yerlere eski kadim yerleşim yerlerinin isimlerini vermeleri ve yaşadıkları coğrafyayı kadim coğrafyalara dönüştürmeleridir. Nitekim Seyhun'dan Rumeli'ne kadar yaşadıkları coğrafyada bunun örneklerini görmek mümkündür.

Türkler tarihte Budizm, Maniheizm ve Yahudilik'de dahil olmak üzere farklı inanç sistemlerine sahip olmakla beraber Köprülü'nün belirttiği gibi İslam inancı kadar hiçbir inanç nüfuz bulmamıştır. Bu inançlar içerisinde Türkler kendi kimliklerini korumuş ve yeni inanç sistemlerinde "*hiss-i müşterek*" özelliklerine uygun unsurları izhar etmişlerdir. Elbette yeni dini inançlarına eklenen "*Türkmen Babaları*" ve Türk "*Kam-Ozan*"larının da İslamlaştığını görmek Köprülü için "*müverrih-i dini*" için bir zarurettir.

Köprülü'nün ele aldığı dönem elbette Anadolu coğrafyasının her açıdan en debdebeli devrinden biridir. Türk göçlerinin coğrafyayı tanımladığı, beraberinde Abdallar ve Sufilerin oluşturduğu bu hamule henüz erken dönem Osmanlı beyliğinin içinde bulunduğu coğrafyayı tanımlaması zor bir yapıya büründürmüştür. Kitabı İslam akaidinin yanında fakılar, Abdallar, Babalar'ın meydana getirdiği bu geçişken ortamda devlet aygıtının merkezi yapısı oluştuğça bu yapılar sistem dışı kalmakta veya sisteme zahirde entegre bir yapı meydana gelmektedir. Fakat bu yapı incelenirken Köprülü'nün üzerinde durduğu nokta farklı coğrafyalardaki yapıların tek tek kendi içerisinde ele alınması ve ardından tüm bu birikimin tek bir potada eritilmesi anlayışı eserin içeriğinde mahfuz görünmektedir.

Timur İstilasası ve Safevi hurucu da Anadolu'da ki Moğol ve Kızılbaş hareketliliği için ilkin etkili olmaktadır. Köprülü'ye göre bu tarihlerden sonra Anadolu'da dini bakımdan geniş etkili hadiseler olmamıştır. Anadolu'da Selçukîlerin farklı unsurlardan meydana gelen ordularına karşı harekete girişebilecek yegâne unsur göçebe Türkmenlerdir. Nitekim dinamik yapıdaki bu topluluklar merkezi yapılara bağlılıktan ziyade özgür itikat ve toplumsal yapılarını muhafaza etmeyi, bunun için var olmayı ve buradan kazanmayı öncellemektedirler. Hatta Köprülü'ye göre bu unsurlar Osmanlı'nın son devirlerine kadar dini ayaklanmalarda ön planda duran kesimi oluşturacaktır. Türkmenlerin genel yapısı itibarıyla bakarsak felsefi-kelami yorumların çerçevesini çizdiği İslam akidelerine karşı genellikle lakayd kaldıklarını ve “*Babalar*”, “*Abdallar*” gibi kendi ananevi unsurlarının cereyan çerçevesinde bulunan kişilerden çokça etkilendikleri söyleyebiliriz.

Anadolu'da var olan tekke-tarikatların ve sufi çevrelerin umumi algıya göre Anadolu Selçukluları zamanında Alaeddin Keykubad devrinde gelmeye başladıkları, daha önceki devirlerde faraza bir boşluğun varlığı gibi yanlış bir algı yatmaktadır. Fakat söylemeliyiz ki önceki dönemlerde de varlıklarını sürdürdüklerine ait birtakım yeni tetkikler bu eserde ele alınmıştır. Ancak yazılı kaynakların 7. asırdan sonraki geç dönemlere tarihlenmesi bu göz önünde bulundurulması elzemdir. Erken dönem Horasan Hufileri Anadolu ve İran coğrafyasında etkili akımlar olmuşlardır. Fuat Köprülü genel itibarıyla “*Horasan Sufileri*” başlığı altında incelediği kimseleri genel yargının aksine Horasanî sufi akım sahipleri olarak değil çok farklı bir açıdan ele alarak “...*Horasan Erenlerinin hakiki manası, Horasan'dan gelen dervişler değil, Melametiye mesleğinde sufiler demektir...*” yargısına varmaktadır. Ve bu zümre takipçileri olarak birbirlerinden ufak tefek farklarla Muhiddin Arabi(İbn Arabi) ve onun vahdet-i vücud kavramını sistemleştiren Sadreddin Konevi, Evhadüddin Kirmani, Fahreddin İraki, Necmeddin Daye ve Celaleddin Rumi(Mevlana)'yi saymaktadır. Melametiye akımı sahiplerinin Irakilerin mukabili olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Köprülü Anadolu'nun göçer Türkmen boyları ile beraber yoğrulan içtimai yapısına eklemlenen Türkmen Babalarının, Orta Asya, Harezm ve “Horasan sahalarında Yeseviye tarikatına mensup dervişlerin Horasan sufileri dediğimiz Melametiye şubelerine mensup” kişilerin ve daha pek çok inanç sistemlerine sahip kimselerin Anadolu'ya gelip yerleştiklerini, karmaşık bir hamule oluşturduklarını belirtmektedir. Fakat Köprülü'nün bahsettiği dikkate değer meselelerden bir diğeri de halk arasında şehir hayatının ve hükümdar saraylarının nezih köşelerini saf tutan tarikat sahiplerinin değil aksine eski Türk adetlerini taşıyan “*Ozan*”lar ve *Babalar*”ın çok daha etkili olmasıdır. Nitekim yerel temayülleri halen eski inanç sistemlerine bağlı olan Türkler kendi meşreplerine çok daha yakın olan ve ananevi ihtiyaçlarını tahmin eden Abdallara ve Sufilere bağlılıklarını izhar etmişlerdir.

Moğol istilasının ardından Anadolu'ya gelen dervişler arasında çoğunluğu Kalenderiyye dervişleri oluşturmakla beraber Köprülü'nün belirttiğine göre Anadolu ve Batı İran'da 7. Asırdan 11. Asra kadar olan kaynaşmalar Kalenderiye tarihine dikkat edilmek suretiyle izah edilebilir. Melami-meşrep ve Kalenderi-meşrep kimseler bizzat bu unsurları taşıyanlardan farklı olmakla beraber asli akidelerini de

sürdürmektedirler. Nitekim Köprülü'nün değindiği önemli bir nokta Sufilerin ve büyük evliyaların da Melami-meşrep olmakla itham edilmelerinin doğal olduğudur. Hatta Cüneyd-i Bağdadi'nin “*tafakkuh ve teverruuna*” rağmen tekfir edilmesine Köprülü dikkat çekmektedir. Cereyan eden Şiilik-Fütüvvet-Rufailik, Şiilik-Kalenderiye-Hayderiye ve Yesevilik ile Bektaşilik akımları İranî denilerek yanlış bir sınıflama yapılmaktadır. Köprülü'nün ifadelerine göre bu gibi akımlar Türkmen kitleleri arasında sıklıkla rastlanması ve Anadolu'da ki dini-siyasi ayaklanmalardaki rolleri yönünden dikkat çekmektedir. Nitekim bu inançlara sahip Türk unsurların sayılarının da azımsanamayacak sayıda olduğu belirtilmektedir.

Anadolu'da göçerlerin ve Türkmenlerin mensup olduğu sufi çevreler ve tarikatların yanında yüksek zümreye hitap eden Mevlevilik gibi tarikatları da görmekteyiz. Devlet ile neredeyse hiçbir sorunu olmayan bu yapının Ulu Arif Çelebi döneminde sistemleşmeye ve kurumsallaşmaya başladığını, sema-ayin-musiki ritüellerinin oluştuğunu ve nüfuzlu beylerin himayesi altında Mevlevi tekkelerinin açıldığını söyleyelim. Mevleviler'in yüksek zümreye hitapları o çaptadır ki Moğol istilası sırasında Mevlana'nın şöhretinin o denli yaygınlaşmasının bir sonucu olarak istila devirlerinde dahi Mevlevi tekeleri açılabilmiştir. Hatta bunun gibi örnekler Mevlana adına farklı ithamlara yol açmaktadır. Burada Köprülü pek çok yerde olduğu gibi Babinger'in mütalaasının yanlışlığını belirterek Mevlevilerin Bektaşiler ile karşılaştırılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu gibi yabancı tezlerin nasıl tekdiz edildiğini eserin tamamına yakınında görmek mümkündür.

Anadolu'da etkili olan cereyanlar yanında yine aynı asırlarda bu coğrafyaya dahil olan Fütüvvet teşkilatını da unutmamak gerekir. Abbasi halifesi bu teşkilata merkezi yapıyı kontrol amacıyla nüfuz etmiştir. İslam dünyasının üretim merkezlerinde varlığını sürdüren bu yapı Osmanlı Devletinin kuruluşunda dahi etkili olmuştur. Fakat Köprülü burada Ramsay'ın iddiasının tersine bu yapının mahalli teşkilata dahil olmadığını, ahiler adıyla anılan bu zümrelerin hemen her sahadaki üretim sahalarına konuşlandıklarının aktarmaktadır. Nitekim Mısır, İran, Irak, Suriye gibi merkezlerde bulunan Ahiler Anadolu'da ise Mevlevilik, Bektaşilik ve Halvetilik gibi tarikatlar ile muhtelif noktalardan bağılıklar arz ettiğini belirtmektedir.

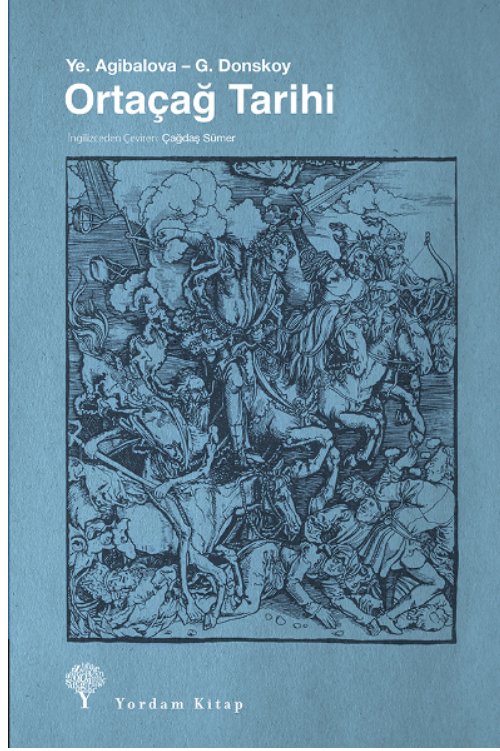
Timur'a karşı Fazl-ı Hurufi'nin, Şahrüh'a karşı İshak-ı Hatlani'nin kıyamı ve Ahmed-i Lor'un suikastı ve bununla bağlantılı pek çok isim ve olaylar Köprülü'nün ifadesi ile İranlıların Türklere karşı hareketleri gibi tektip okunmaktan ziyade kendi iç dinamikleri içerisinde farklı itikat ve meşrepten tarikler ve sufilerin görüş ayrılıkları ve eski Türkmen anelerinin İslam tarihindeki yerine işaret etmek gerekmektedir.

Köprülü'nün kaleme aldığı bu eser Anadolu'nun dini yapısında sufi cereyanların, devlet-tarikat ilişkilerinin ve bunların biyografilere ve dönemin literatürünü dipnotlarda ayrıntılı şekilde verilmesi ile tekmil edilişi okuyucuyu büyük bir zevkle araştırmaya itecektir. Elbette Köprülü bu eseri kaleme almakla hem “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” eserinin üzerine bir ekleme yapmakta hem de anılan dönemde literatüre sağladığı katkılarla bugün dahi ufukumuzu genişletmektedir.

Elbette Köprülü ele aldığı meselelerde yalnız siyasi boyutunu tespit etmekle kalmıyor bunun asıl sebeplerini tetkik etmek adına çok farklı alanlarda yaptığı araştırmalar ile konuyu ihata ediyor. Metodoloji

açısından Fuat Köprülü Annales ekolünün araştırma usullerini sergileyerek batı dünyasının sahip olduğu modern tarihçilikte Anadolu'da yetişmiş bir münevver olarak tarih dünyasını halen hayretler içerisinde bırakıyor. Onu bir tarihçi, edebiyatçı, vb dallarda tanımlamak da imkânsız hale geliyor.

“*Anadolu'da İslam*” adlı eseri 144 sayfada cami olup Alfa yayınlarından Tarih-Köprülü Külliyyatı kapsamında yayınlanmıştır. Okuyucuyu yormayacak ebatta olan eser elbette alanın mütehassısları için hem nitelikli bir örnek hem de dil bakımından gayet karatta ve olgunluktur. Elbette eserin kapsamı gereği konular belli başlıklarla ele alınmakta fakat konunun siyak ve sibakına hâkim olabilmek için külliyyatın ilgili eserleri de mütalaa edilmelidir.

Ortaçağ Tarihi

Ye. Agibalova-G. Donskoy, Çev. Çağdaş Sümer

İstanbul, 2017, Yordam Kitap, 287 Sayfa, ISBN: 9786051722108

Gizem MUSUL*

Orta Çağ, Eskiçağ ile Yeniçağ arasında kalan, Roma'nın doğu ve batı olarak ayrıldığı 395 yılıyla başlayıp İstanbul'un fethiyle sonlanan dönemdir. 5. ve 6. yüzyıllar Avrupa açısından kaotik bir dönemdi. Germanler, Gotlar ve Avarlar gibi barbar kavimlerin Roma'ya saldırdığı, olaylı bir dönem yaşanıyordu. MS. 476 yılında köle ve serf ayaklanmalarıyla güçsüzleşen Batı Roma İmparatorluğu barbarların yıkıcı darbeleri altında çöktü. İktisadi ve kültürel ilerlemenin önünde engel teşkil eden kölelik son buldu. Orta çağ'da 7. yüzyılda Franklar kilise desteğini alarak İtalya, İspanya ve Almanya'da siyasi istikrarı sağladılar. Kilise ve siyasal güç arasındaki bu birliktelik orta çağın genel özelliği idi. 9. yüzyılda Karolenj İmparatorluğu kuruldu, iktisadi gelişim yaşandı ancak Charlemagne'ın ölümüyle bu gelişim uzun sürmeden gerilemeye dönüştü. Siyasal bunalımlar yaşandı ve devlet yetkisi zayıfladı. 11. yüzyıla gelindiğinde ise barbar saldırıları sona erdi ve barbar kavimler yerleşik hayata döndüler. Dolayısıyla Avrupa üzerindeki baskı ortadan kalktı. Ancak baskı dönemlerinde, söz konusu bu barbar kavimlerin saldırıları sonucunda Roma

* Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Orta çağ Araştırmaları Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi, Antalya, gizemmusul@akdeniz.edu.tr.

yıkılınca ortaya çıkan siyasal boşluğu çok sayıda feodal beylik doldurmuştur. Bu kitapta ise Orta Çağ'ı şekillendiren, siyasal ve ekonomik bir örgütleniş biçimi olan feodal sistemin kuruluşu, kurumsallaşması, yayılması, yıkılması ve tüm bu süreçlerin etkileri değerlendirilmektedir.

Orijinal adı History of Middle Ages olan eser, Ye. Agibalova ve G. Donskoy tarafından kaleme alınmış ve ilk kez 1988 yılında Moskova'da yayınlanmıştır. Çağdaş Sümer tarafından başarılı bir tercümeyle dilimize kazandırılan ve 2017 yılında Türkiye'de yayınlanan Orta çağ Tarihi başlıklı bu çalışma, Orta çağ Avrupa tarihinde önemli yer tutan feodal sistemi odakta tutması ve bu sistem üzerinden Orta Çağ'ın siyasal, ekonomik ve kültürel haritasını ortaya koyması açısından önemlidir. Bununla birlikte çalışmanın asıl önemi; feodal sistemin kurulması ile başlayan ve sistemin 17. yüzyılın ilk yarısına dek uzanan dönemde Avrupa kültürü üzerindeki etkilerini ve genel olarak Orta Çağ'ın insanlık tarihindeki yerini inceliyor olmasıdır. Giriş bölümünde Orta çağ Tarihinin Özü Nedir? Başlığı altında, kitabın ilerleyen bölümlerinde okuyucuya nelerin anlatılacağı özetlenmektedir. Bu çalışma feodalizmin izini sürecek ve bu sistemin ana nitelikleriyle bu dönemin sonlarına doğru gerileyişinin nedenlerini ele alacaktır. Orta çağ tarihi, okuyucuya halk ayaklanmalarının liderlerini, uzak kıyılara uzun yolculuklar yapan maceracı seyyahları anlatacak. Bununla birlikte araştırmacıların Orta çağ tarihi çalışmalarında sahip olduğu kaynakların varlığına da eserin Giriş bölümünde dikkat çekilmektedir. Çalışma üç kısım şeklinde on altı bölüm olarak ele alınmaktadır, her bir bölüm alt başlıklar altında incelenmektedir.

Birinci kısım Feodal Sistemin Kuruluşu başlığı ile değerlendirilmekte ve üç bölümden oluşmaktadır. 5. ve 11. Yüzyıllar Arasında Batı ve Orta Avrupa başlığını taşıyan birinci bölümde 5. yüzyılda Germen fetihleri, Frank Devleti'nin oluşumu, malikânelerin gelişmesi, Karolenj İmparatorluğu'nun oluşumu, geçimlik ekonomi ve Avrupa'da köylü yaşamı, feodal beylerin yaşam biçimi, Batı ve Orta Avrupa'da kültürel gelişme gibi konular ele alınmaktadır. Germen kabileleri Ren'den Elbe'ye kadar uzanan bölgeye yerleşmişlerdi ve klanlar şeklinde yaşıyorlardı. Hayvancılık, avcılık ve balıkçılıkla uğraşıyorlardı ancak asıl uğraşı alanları toprağı ekip biçmekti. Germenler fetihler sırasında Romalılardan öğrendikleri ikili tarla rotasyonu sistemini kullanmaya başladılar böylelikle tarımda daha yüksek verim ve üretkenliği sağladılar. Klanlar halinde yaşayan Germenler toprağı işlemede daha gelişmiş yöntemleri öğrendikten sonra artık toprağı işlemek için bütün bir klanın üyelerine ihtiyaç kalmadı ve klan topluluklarından köylü topluluklara geçildi. Köylü toplulukların ortaya çıkmasıyla birlikte Germenler arasında eşitsizlik gelişmeye başladı. Germenlerin Roma İmparatorluğu'na yönelik istilaları kendi aralarındaki eşitsizliklerin daha da artmasına sebep oldu. 5. yüzyılın sonlarında Germenler Batı Roma İmparatorluğu'na yayılmış durumdaydı. Vandallar Kuzey Afrika'ya, Vizigotlar İspanya'ya, Ostrogotlar İtalya'ya, Franklar Galia'ya ve Angllar ile Saksonlar da Britanya'ya yerleşmişlerdi. Germenler bu şekilde bir yayılım gösterirken karşılarında zor duruma düşen Batı Roma İmparatorluğu direnebilecek durumda değildi. Acımasızca ezilen ve ağır vergiler altında bocalayan Batı Roma halkı çöktü. Germen istilaları Batı Avrupa'daki köleci sistemi de yıktı. Germen kabilelerinden oluşan Franklar Galia'nın bereketli topraklarına sahip olma arzusundalardı. Çünkü Galia, topraklarının verimliliğı bakımından, güçlü savaş atlarına ve pahalı silahlara sahip olması

bakımından elde edilmek istenilen bir coğrafya idi. 486 yılında Franklar, Galia'nın bir bölümünü fethettiler. German halkları gibi Franklar da ele geçirdikleri toprakları bölüyorlardı. Fethedilen bu yeni ülkede Franklar, Romalı köle sahiplerinin topraklarının bir kısmını dağıttılar ekilmeyen toprakları da tarıma açtılar. 500 yılı civarında doğan Frank devletinin kralı Clovis oldu. Clovis hile yoluyla tüm rakiplerini yok ederek ülkenin tek hükümdarı haline geldi. Clovis Galia'yı fethettikten sonra bütün önemli kararları kendi başına aldı. Kral en yüksek yargıç haline gelmişti. Kilise, Clovis'in iktidarını sağlamlaştırmasına yardım etti. Galia fethedildiğinde Franklar toplulukların özgür mensuplarıydı. Ancak birkaç yüzyıl sonra köylülerin büyük bir kısmı kendilerini esaret altında buldular. Topraklarını kaybeden köylüler zengin toprak sahiplerine bağımlı hale geldi. Toprağa hizmet etmek zorundalardı bu yüzden de adlarına serf deniyordu. Köylüler serfleştirilmeye dirense de kilisenin gücüyle zor ve hile yoluyla köylüler serfe dönüştürüldü. 786-814 yıllarında Frank Krallığı, Charlemagne tarafından yönetildi. Bu dönemde Frank Krallığı büyük ölçüde genişledi. Karolenj İmparatorluğu erken bir feodal devletti ve feodal malikâneler vardı. Orta Çağda insanların büyük kısmı tarımla uğraşıyordu bu nedenle toprak en önemli mülktü. Köylüler feodal beylere karşı yükümlüydü. Orta çağ Avrupa'sında köylülerin yaşamına bakıldığında yıkık dökük evler, kabaca yontulmuş eşyalar, çömlükler görülüyordu. Köylü yaşamında öğünler basit ve her zaman birbirinin aynısıydı. Et sadece tatil günlerinde yenirdi. Köylü, toprağı işlerken hafif sabanlar kullanırdı, ekinler orakla biçilirdi. Köylülerin feodal beyler tarafından sömürülmeleri tarımın gelişmesini engellemişti. Böylece geçimlik ekonomi yani sadece yaşam için gerekli olan, öz tüketim ihtiyaçlarının karşılanması ile sınırlı, her şeyin malikâne ürettiği bir ekonomi modeli ortaya çıktı. Orta çağ Avrupa'sında köylü yaşamı böyle iken feodal beyler zamanlarını savaşarak, ziyafetlerle ve kendilerini eğlendirerek geçirirlerdi. Kibirli ve vahşi olan feodal beyler kendilerini sıradan insanların üstünde yer alan soylular olarak görürlerdi. Ancak süreç içerisinde Batı Avrupa'da feodal parçalanma yaşandı. Feodal beylerin geçimlik ekonomi temelini karşı toprak sahipliği sistemini sağlamlaştırması Batı Avrupa devletlerinin parçalanmasına yol açtı. Çalışmanın ikinci bölümü 6. ve 11. Yüzyıllar Arasında Bizans İmparatorluğu başlığını taşımaktadır. Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu barbarların baskısına direnmişti. Başkent Konstantinopolis eski Yunan kolonisi Byzantium'un bulunduğu yerde yükseliyordu. Batı Avrupa ile karşılaştırıldığında Bizans İmparatorluğu'nda feodal sisteme geçiş pek çok karakteristik özellik taşıyordu. Bu bölümde Bizans gelişiminin özellikleri, imparatorluğun otoritesi, Bizans topraklarındaki Slav yerleşimi ve feodal sistemin kuruluşu gibi konular ele alınmaktadır. 7. ve 10. yüzyıllar arasında köylülerin giderek yoksullaşmasıyla Bizans otoriteleri köylülere boyun eğdirmek için büyük toprak sahiplerine yardım ederken köylüleri de vergilerle zorladığı, böylelikle Bizans'ta feodal malikânelerin ortaya çıkmaya başladığı ve feodal bey ve köylü sınıflarının oluştuğu, 9. ve 11. yüzyıllarda ise Bizans'ta feodal sistemin kurumsallaştığı vurgulanmaktadır. Ayrıca yine bu bölümde Bizans'ta kültürel gelişmeyi sağlayan unsurlar ve Bizans'ın kültürel temasları da ele alınmaktadır. Bizans kültürünün gelişiminde tüccar ve zanaatkarların rolüne değinilmektedir. Üçüncü bölüm 6. ve 11. Yüzyıllarda Araplar başlığı altında ele alınmaktadır. Feodal sistem sadece Avrupa'da değil Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da da kuruldu. Arapların feodal sisteme geçişine

yeni bir dinin doğuşu eşlik etti ve bu süreç yine feodal düzenin kurulmakta olduğu diğer ülkelere yönelik Arap fetihleriyle hızlandı. Bu bölümde Arabistan'ın koşulları ve Arapların uğraşları, 7. yüzyılda halen kabile sistemi altında yaşayan Arapların yükselişi ve kabile anlayışından uzaklaşarak halkın İslam çatısı altında birleşme süreçleri anlatılmaktadır. Burada kabilelerin birleşmelerinde etkili olan unsur ne idi? Soylular yoksullar üzerindeki iktidarını güçlendirmek ve onları fetihlere dâhil etmek için Arap kabilelerini birleştirmeyi amaçlamıştı. Arap tüccarlar da bu fikre olumlu yanıt verdiler. 7. yüzyılda İran Arabistan'ın güneyini fethederken Bizans da yarımadanın kuzeyine hâkim olmuştu. Dolayısıyla bu durum Arap ticaretinin sekteye uğramasına neden oldu. Tüccarlar eski ticaret yollarını geri almak ve yenilerini ele geçirmek amacıyla Arapları fetih savaşlarına dâhil etmek arzusundalardı. Arap soyluları Arap kabilelerini birleştirmek amacıyla o dönem yeni bir din olan İslam'ı kullandılar. Sonraki süreçte Arap fetihleri gerçekleşti. Ayrıca bu bölümde Arap halifeliğinde feodal sistemin yerleşmesiyle ilgili konulara dikkat çekilmektedir. Arap soyluları feodal beylere ve toprak sahiplerine dönüşmüştü, köylüler ise efendilere bağımlı hale gelmişlerdi. Bu sistemde feodal beyler zenginleşirken köylüler adeta sömürülüyor ve ağır vergi yükleri altında eziliyorlardı. 8. ve 9. yüzyılda Arap hâkimiyeti ve feodalizme karşı bir halk isyanı gerçekleşti. Ancak Arap halifeliği feodal beylerin güçlenmesi ve boyun eğdirilen halkın ısrarlı mücadelesinin sonucunda yıkıldı.

Çalışmanın ikinci kısmı Feodal Sistemin Gelişimi başlığı altında yedi bölümden oluşmakta ve bölümler birinci kısmın devamı niteliğinde numaralandırılmaktadır. Dördüncü bölüm Zanaat ve Ticaretin Gelişmesi, Batı ve Orta Avrupa'da Şehirlerin Büyümesi başlığıyla incelenmektedir. Bu bölümde Orta Çağ şehirlerinin doğuşu, iktisadi gelişme, tarımsal gelişim ve dönüşüm, zanaatın tarımdan ayrılarak kurumsallaşması, Avrupa'da yeni şehirlerin ortaya çıkması, zanaatkâr loncaları, loncaların şehir yaşamındaki yeri ve kent yaşamı gibi konulara yer verilmektedir. Ayrıca Avrupa'da ticaretin gelişimi, ticari ilişkilerin yaygınlaşması, doğu ve kuzey Avrupa ticareti, fuar ve sarrafların iktisadi faaliyetlerdeki önemine değinilmektedir. Orta çağda feodal sistemin yerleşmesiyle birlikte iktisat alanında önemli değişimler yaşandı. Zanaatların yanı sıra hem tarım hem de hayvancılık hızla gelişmekteydi. İktisadi gelişme zanaatların zamanla tarımdan ayrışmasıyla sonuçlandı. İlk şehirler zanaatların tarımdan ayrıldığı 9. yüzyılda İtalya ve Fransa'nın güneyinde ortaya çıktı. 10. ve 11. yüzyıllarda diğer Batı Avrupa ülkelerinde de şehirler görülmeye başlandı. Orta çağ şehirlerinde zanaat el emeğine dayalı küçük ölçekli bir sınaî üretim biçimiydi. Aynı sektörde çalışan ve aynı şehirde yaşayan zanaatkârlar lonca adındaki birlikler altında birleştiler. Feodal beylerin baskıları ve soygunları şehirlerde ticaret ve zanaatın gelişimini engelledi. Ancak 12. ve 13. yüzyılda Avrupa'da ticari ilişkiler yaygınlaşmaya başladı. Ticaretin gelişmesiyle birlikte tüccarlar büyük servet sahibi oldular. Zanaatların tarımdan ayrılması emeği çok daha üretken hale getirdi. Beşinci bölüm, 11. ve 13. Yüzyıllarda Hristiyan Kilisesi-Haçlı Seferleri başlığıyla ele alınmaktadır. Burada, Katolik Kilisesi'nin gücü, papalığın konsolidasyonu, kilisenin servet ve gelirleri, kilisenin heretiklere karşı mücadeleleri, birinci haçlı seferi ile sonrasındaki seferler ve sonuçları anlatılmaktadır. 11. yüzyılın ortalarına kadar, Hristiyan kilisesi birlik içindeydi ancak 1504 yılında Hristiyan Kilisesi bir

bölünme yaşadı. Orta Çağ'da Katolik Kilisesi önemli bir feodal bey ve emekçi halkı ezen bir zalimdi. Ruhban tüm Batı Avrupa nüfusundan vergi topluyordu. Kiliseye gidenler düğün törenleri, çocukların vaftiz edilmesi ve diğer kilise törenleri için de ödeme yapmak zorundaydı. Böylece kilisenin serveti artıyordu. Hristiyan ahlakı ezilen insanlara uysallık ve sabır fikirleri aşılacak ve feodal düzene karşı her türlü mücadele fikrini bastırmak için kullanılıyordu. Heretiklerin mücadelesi, feodal soyluluğun ve Katolik Kilisesi'nin zulmüne karşı kitlelerin itirazlarını yansıtıyordu. Özetle, Orta Çağ'da Katolik Kilisesi feodal sistemin ana dayanaklarından idi. Feodal sistemin düşmanlarına karşı verdiği mücadelede iktidardan şiddete uzanan farklı yöntemlere başvurdu. Altıncı bölüm Batı Avrupa'da Merkezi Devletlerin Oluşumu başlığıyla ele alınmaktadır. Burada şehirlerin büyümesi ve ticaretin genişlemesiyle birlikte feodal soylular ve köylüler arasındaki ilişkilerin dönüştüğü ve sınıfsal mücadelelerin daha da belirgin hale geldiği, bunun devlet yapısında da değişimlere neden olduğu, feodal parçalanmanın üstesinden gelinerek merkezi monarşilerin oluştuğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu bölümde 11. yüzyılda monarşinin zayıflığı, köylülerin kişisel bağımlılıktan kurtuluşu, monarşinin konsolidasyonu, yüzyıl savaşları, savaşların nedenleri, sıradan halkın durumu ve savaşların sonuçları anlatılmaktadır. Bununla birlikte 15. yüzyılın başlarında İngiliz fetihleri, 15. yüzyılın sonunda Fransa'nın birleşmesi, İngiltere'de merkezi devletlerin oluşumu, Norman fetihleri ve fetihlerin sonuçları anlatılmaktadır. Yedinci bölümde Bohemya'da Hussit Hareketi incelenmektedir. 15. yüzyılın ilk yarısında feodal Avrupa küçük bir Slav ülkesi olan Bohemya'yı saran güçlü bir sınıf ve halk kurtuluş mücadelesiyle sarsılmıştı. Bu bölümde söz konusu hareketin detaylarına yer verilmektedir. Bohemya ekonomisinin gelişimi, kent yoksullarının durumu, kilise baskıları, Hussit hareketinin başlangıcı, John Huss'un ölümü ve silahlı mücadeleler ile Hussit hareketinin önemi anlatılmaktadır. Sekizinci bölüm Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa Halklarının Türk İstilacıya Karşı Mücadeleleri başlığını taşımaktadır. 14. Yüzyılda Avrupa, güneydoğudan gelen güçlü bir düşman olan Osmanlılar tarafından istila edildi. Osmanlılar sadece Avrupa, Asya ve Afrika'daki birçok halkı egemenlik altına almakla kalmadı, aynı zamanda devletlerarası ilişkileri de etkiledi. Bu bölümde Balkan Yarımadası'nın Osmanlılar tarafından fethi, Kosova Savaşı, Bizans'ın düşüşü ve fethedilen bölgelerdeki halkların durumu anlatılmaktadır. Osmanlılar Balkan ülkelerinin zayıf olduğunu anlayınca fetih hareketlerine başlamışlardı. Avrupa'daki Bizans topraklarının önemli bir bölümünü ele geçirdiler ve yeni fetihler gerçekleştirdiler. Bu fetihler sonucunda pek çok ülke ve halktan oluşan geniş bir imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu kuruldu. Süreç içerisinde Slav halklarının ısrarlı mücadelesi Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflattı ve bu mücadeleyle o tarihte Avrupa, Osmanlılar tarafından fethedilmekten kurtuldu. Çalışmanın dokuzuncu bölümü 11. ve 15. Yüzyıllar Arasında Batı Avrupa Kültürü başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Orta çağ Avrupa'sında eğitim ve bilimin gelişimi, iktisadi gelişim, mimari ve sanat alanlarındaki gelişim örneklerle detaylandırılmaktadır. Onuncu bölüm Orta Çağ'da Çin ve Hindistan başlığı altında incelenmektedir. Feodal sistem altında Çin ve Hindistan iktisadi ve kültürel gelişim açısından önemli bir ilerleme kaydetti. Fakat komşularının bitmeyen istilaları ve Avrupa ülkeleriyle sağlam bağlarının olmaması geç Orta Çağ'da ilerlemeyi yavaşlattı. Bu bölümde, Çin'de feodal sistem ve halk isyanları, köylülerin durumu, 9. yüzyılda

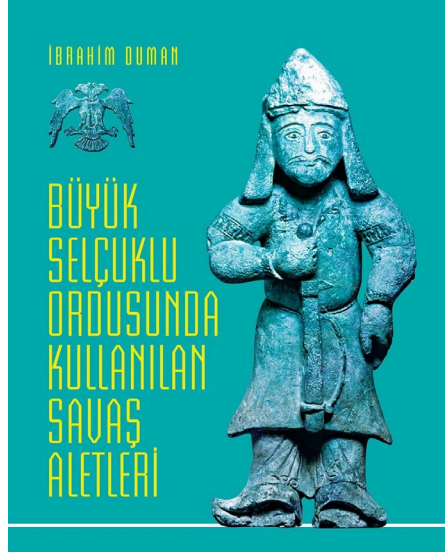
köylü savaşları, Çin ekonomisi ve kültürü, ticaret ve denizcilik, eğitim-bilim-sanat gibi konularla birlikte aynı şekilde Hindistan'daki feodal sistem ve kastlar, Hindu dini, Hindistan'daki İslam devletleri, Delhi Sultanlığı, Babür İmparatorluğu ve Hindistan'ın kültürel ve bilimsel gelişimi anlatılmaktadır.

Çalışmanın üçüncü ve son kısmı Feodal Sistem Gerilemeye Başlıyor-Kapitalist İlişkiler Şekilleniyor başlığını taşımakta ve altı alt bölümden oluşmaktadır. On birinci bölüm 15. Yüzyılın Sonu, 16. Yüzyılın Başlarında Coğrafi Keşifler-Yeni Sömürgeler başlığıyla ele alınmaktadır. 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın ilk yarısında feodal sistem hala hâkimdi. Bununla birlikte daha gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde kapitalist teşebbüsler görülmeye başladı. Coğrafi keşifler kapitalist üretim için güçlü bir dürtü teşkil etmişti. Bu bölümde 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'daki teknolojik gelişmeler, metalürjideki gelişmeler, gemiciliğin gelişimi ve matbaanın icadı ele alınmaktadır. Ayrıca yine bu bölümde coğrafi keşifler, nedenleri, sonuçları ve keşiflerin etkileri değerlendirilmektedir. On ikinci bölüm 16. Yüzyılda İngiltere'de Kapitalist Gelişmenin Başlaması başlığıyla incelenmektedir. 16. yüzyılda, önce İngiltere'den sonra diğer Avrupa ülkelerinde kapitalist gelişmeler görülmeye başlandı. Ortaya çıkışları Avrupa halklarının yaşamlarında önemli değişimlere sebep oldu. Bu bölümde söz konusu değişimler, sanayide kapitalizmin gelişim süreçleri, köylülerin topraklarından çıkarıldığı Çitleme sistemi ve sonuçları, çitlemeye karşı ayaklanmalar ile deniz ticareti ve sömürgecilik faaliyetlerinin detayları anlatılmaktadır. On üçüncü bölüm Avrupa'da Reform-Almanya'da Köylü Savaşı başlığını taşımaktadır. 16. yüzyıldan başlayarak Avrupa'da sınıf mücadeleleri hız kazanmıştı. Mücadele özellikle halkın feodal sistemi yıkmak için girişimde bulunduğu Almanya'da sertleşti. Almanya'da feodal sistemin temel dayanağı olan kiliseyi yeniden yapılandırmayı amaçlayan harekete reform deniyordu ve Almanya'daki köylü savaşı reformun en üst aşamasıydı. Bu bölümde reform ve köylü savaşları öncesinde Almanya'da ticaret ve sanayinin gelişmesi, reformun başlangıcı, Almanya'da köylü Savaşları, savaşların hedefi ve köylülerin yenilgisi anlatılmaktadır. Köylü Savaşı'nın başarısızlığı, Almanya'nın parçalanmışlığını pekiştirmiş ve feodal sömürünün artmasıyla sonuçlanmıştı. On dördüncü bölüm Alçak Ülkelerde Burjuva Devrimi başlığı altında incelenmektedir. Geç Orta Çağ'da sınıf mücadeleleri Hollanda'da en yüksek zirvesine ulaşmıştı. Bu, ülkede bir toplumsal sistemin yerini bir başkasına bıraktığı devrim yaşandı. Bu bölümde İspanyol yönetimi altındaki Alçak Ülkelerde kapitalist ilişkilerin gelişimi ve feodal sistemi kapitalist sistemle değiştirecek olan burjuva devrimi ve devrimin sonuçları değerlendirilmektedir. On beşinci bölüm Fransa'da Mutlak Monarşi başlığını taşımaktadır. Burada, geç Orta Çağ'da pek çok Avrupa ülkesinde kurulan ancak özellikle 17. yüzyıl Fransa'sında güçlenen mutlak monarşi, her şeye kadir bir kralın başında olduğu merkezi bir feodal devlet olarak tanımlanmakta ve kitleleri acımasızca ezmek için kullanılan bir soylu devlet modeli olarak nitelenmektedir. Çalışmanın on altıncı bölümü olan son bölüm 15. Yüzyıl Sonlarından 17. Yüzyılın İlk Yarısına Dek Uzanan Dönemde Avrupa Kültürü başlığını taşımaktadır. 15. yüzyılın sonlarından başlayarak daha ileri Avrupa ülkelerinde gerilemekte olan feodal sisteme karşı bir hareket gelişmeye başlamıştı. Halkın görüşleri de buna paralel olarak değişim geçirdi. Bu dönemde kültürel gelişme daha önce eşine rastlanmamış bir seviyeye ulaşmıştı, bilim, edebiyat ve sanat hızla gelişmişti. Bu bölümde Rönesans'ın

ayırıcı özellikleri, antikçağ kültürüne duyulan ilgi ve Rönesans kültürünün başlıca merkezleri anlatılmaktadır. Ayrıca İtalyan sanatının önemli isimlerinden Leonardo da Vinci, Michelangelo ve Raphael'in eserleri; Almanya, Hollanda ve İspanya'nın büyük sanatçılarından Albrecht Dürer, Rembrandt van Rijn ve Diego Velazquez'in eserlerine yer verilmektedir. Yine bu bölümde Batı Avrupa'nın yetiştirdiği, hümanist gelenekten gelen yazarlara da yer verilmektedir. İngiliz yazar Thomas Moore'un Ütopya isimli kitabı; Fransız yazar François Rabelais'in Gargantua ve Pantagruel isimli eserlerine; William Shakespeare'ın Hamlet, Othello ve Kral Lear gibi tragedyelerine; büyük İspanyol yazar Cervantes'in başyapıtı Don Quixote/Don Kişot'a değinilmektedir. Bununla birlikte, bilim ve kilise arasındaki mücadelelerde bilimsel ilerlemeler açısından önemli olan Nicolaus Copernicus, Giordano Bruno ve Galileo'nun katkıları ve bilimin dine başkaldırısına da yer verilmektedir.

Orta Çağ Tarihi adlı bu eserde genel olarak, feodal sisteme geçiş nasıl tamamlandı? Feodal sistemin temel özellikleri nelerdi? Feodal sistem insanlığın gelişiminde köleci sisteme göre neden daha yüksek bir aşamadır? Orta Çağın ikinci döneminde insanların yaşamı ne yönde değişti? Neden feodal sistem çözülmeye ve kapitalist üretim ortaya çıkmaya başladı? Ve feodal sistemin devrimci bir şekilde yıkılması neden kaçınılmazdı? Sorularının yanıtlarına yer verilmektedir.

Tarihsel yöntemi evrenselci bir bakış açısıyla sentezleyen bu eser, salt siyasi tarih anlatımının çok daha ötesine geçerek Orta Çağ tarihini feodalizmin kuruluşu, gelişimi ve kapitalizmin ortaya çıkışı ve ilk burjuva devrimleri ile çöküşü çerçevesinde ele almaktadır. Ayrıca siyasi, sosyal ve ekonomik örgütleniş biçimi olan feodalizm, Batı Avrupa feodalizmiyle sınırlanmadan Avrupa, Ortadoğu, Çin ve Hindistan ölçeğinde okuyucuya sunulmaktadır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda eser, Orta Çağ meraklılarının ilgisini çekebilecek nitelikte ve Orta Çağ siyasal ve kültürel tarihine ilişkin çalışmalar yürüten araştırmacılar açısından önemli bir eserdir.

Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri

İbrahim Duman

İstanbul, Selenge Yayınları, 2020, 278 Sayfa, ISBN: 978-605-4944-38-5

Gülseri OKUDAN*

Orta çağ silahları ve askeri sistemi üzerine hazırlanmış ve doktora tezi olan bu eser, İbrahim Duman tarafından hazırlanmıştır. Eser, Büyük Selçuklu Devleti'nin kısa sayılabilecek bir süreçte teşkilatlı ve planlı ilerlemesinin anlaşılması için hazırlanmıştır. Eserde Selçuklu Devleti'nin savaş aletleri, savunma ve kuşatma unsurları gibi pek çok konuya temas edilmiştir. Önsöz, kısaltmalar ve kaynaklar ile esere başlanılmıştır. Eserde faydalanılan silahlar, seramik, madeni ve nümizmatik eserler giriş kısmında aktarılmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin askeri hayatı hakkında bilgi veren İslam kaynakları, genel tarihler, şehir ve bölge tarihleri, vakayinameler, seyahatnameler, savaş anlatan kaynaklar ve edebi kaynaklar verilmiş ve değerlendirilmiştir. Eser, eski Türklerdeki savaş aletlerinin tarihi, arkeolojik olarak bulunan verilerin konumu ve özellikleri, Asya Hunları, Avrupa Hunları, Göktürkler, Avarlar ve Uygurlar gibi kadim Türk devletlerinin silahları ve askeri düzenleri hakkında bilgiler verilmiştir. Erken dönemden itibaren Türk savaş aletleri üzerine yapılan arkeolojik kazılarda Çin, Rusya, Orta Asya, Polonya, Romanya, Altay Bölgesi, Sibirya ve Macaristan gibi ülkelerde bulunan çeşitli arkeolojik verilerden söz eden müellif, Selçuklu öncesindeki savaş aletlerini ve düzenini İslam öncesi Türk devletlerine kadar işlemiştir.

İslami dönem hakkında verdiği bilgilere Hz. Peygamber dönemi ile başlayan yazar, İslam Devleti'nde kullanılan oklar, yaylar, mızrak, hançer, kısa saplı topuz gibi savaş aletlerinden bahsetmiştir. Dört Halife

* Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.

döneminde kullanılan, Sasani ve Hint kökenli kılıçlar ve zırhlardan bahseden yazar, Bizans ile yapılan savaşları örnek göstererek açıklama yoluna gitmiştir. Emevîler döneminde gelişen Arap ordusu ve bu ordunun teçhizatı ile Abbasi Devleti'nin bu askeri gelişmelere katkıları olan Arap orduları, süvari birlikleri ve ordunun sahip olduğu, ok, yay, mancımık, balta, bıçak, hançer, kalkan gibi savaş aletleri üzerine bilgiler verilmiştir. Abbasi Ordusunda bulunan Türk kuvvetler ve faaliyetleri hakkında bilgiler ile kısa özetler halinde Büveyhîler, Karahanlılar ve Gaznelilerden de eserde söz edilmiştir.

Yazar, eserin asıl konusu olan Büyük Selçuklu Ordusu hakkında öncelikle ordunun saldırı silahları hakkında bilgiler vermiştir. Ok ve yayın ordudaki önemi ve savaş meydanlarında kullanımı üzerinde duran müellif, Selçukluların tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren savaşlarda usta bir şekilde ok kullanmalarının Bizans gibi güçlü ve köklü bir devlete karşı başarı elde etmelerindeki önemi üzerinde durmuştur. Süvariler ve yaya orduya da değinen yazar, Selçuklu ordusunu, Gürcü, Ermeni, Bizans ve Arap orduları ile karşılaştırmıştır. Kaynaklara göre Selçuklu Hükümdarlarının savaşlarda daha iyi ve başarılı olduğunu tespit eden yazar, farklı savaşlar hakkında bilgiler vererek konuyu genişletmiştir.

Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren ok imalatı ve ok çeşitleri hakkında malumat veren yazar, devrin kaynaklarına göre Selçuklu oku ve okçuluğunu anlatmıştır. Devrin müellifleri olan Beylekânî, Isfahânî gibi müelliflerden aktardığı bilgileri eserinde belirten yazar, Selçuklu okunu ve okçuluğunu kaynaklarda geçen şekliyle eserinde anlatmıştır. Selçuklu Devleti için ok ve yayın anlamı üzerinde duran müellif, Türk kültürünün bir simgesi olarak belirttiği ve Selçukluların alameti olarak gördükleri ok ve yayın siyasi hayattaki etkisi ve gücü üzerine de bilgiler vermiştir. Hanedan kanının dökülmesinin uğursuzluk getireceği inancının Selçuklu Devleti'ndeki varlığına değinen yazar yayın kirişi ile hanedan üyelerinin boğulması konusuna da değinmiştir.

Selçuklu ordusunun kullandığı hafif mekanik yaylar, kılıçlar, kullanılan kılıçların imalatı, kılıç çeşitleri ve bu askeri aletlerin seramikler ve çanak çömleklerdeki işlemleri hakkında bilgiler veren yazar, Büyük Selçukluların kullandığı Yemânî, Hindî, Hazarî, Rumî, Frengî ve Keşmirî gibi kılıç çeşitleri hakkında da geniş bir değerlendirmede bulunmuştur. Yemen, Hindistan, Dımaşk, gibi şehirlerin kılıçlarını örnek göstererek Selçuklu kılıçlarının imalatı ve kullanımları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Kılıç konusunu Selçuklular için kılıcın taşıdığı anlama yer vererek konu sonlandırılmıştır. Selçuklu askerlerinin kullandığı mızrak, gürz, hançer, balta ve bıçak gibi savaş aletlerine değinen yazar, bu silahların imalatı ve kullanımı hakkında bilgiler verdikten sonra günümüzde bu eserlerin müzelerdeki durumları ve konumlarına da eserinde yer vermiştir. Eserin birinci bölümünde Selçuklu askerlerinin saldırı ve savunma esnasında kullandığı savaş aletleri, bu aletlerin imalatı ve özellikleri üzerinde durulmuştur.

Eserin ikinci bölümü Büyük Selçuklu ordusunda kullanılan savuma unsurları anlatılmıştır. İnsanların ve hayvanların zırhları üzerinde duran yazar, Selçukluların Tuğrul Bey döneminden itibaren savaşlarda, kuşatmalarda kullandıkları ve hayvanlarına giydirdikleri zırhların imalatı ve çeşitleri dönemin çağdaş eserlerden alıntılar yapılarak anlatılmıştır. Savaşlarda kullanılan ve askerlerin kendilerini korumalarına

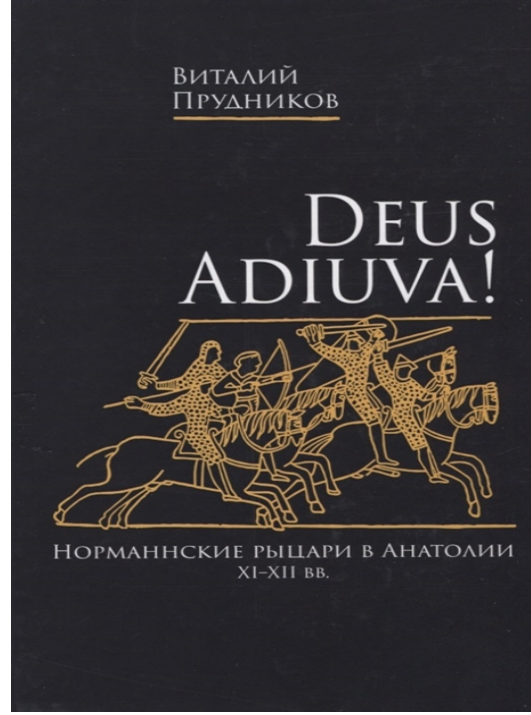
yardımcı olan kalkanlar, bu savunma aracının imalatı ve siper, cenn, turs, dereke, siper-i hadeng gibi kalkan çeşitleri hakkında bilgiler verilmiştir. Büyük Selçukluların savaşlarda yararlandığı miğfer eserde bir başlık olarak işlenmiş, imalatı, çeşitleri ve savaşlardaki önemi savaşlar örnek gösterilerek anlatılmıştır.

Eserin üçüncü bölümünde Büyük Selçuklu ordusunun kuşatma esnasında kullandığı savaş aletleri üzerinde durulmuştur. Ortaçağın en önemli kuşatma aletlerinden olan mancınığın imali ve tarihi gelişimi üzerinde duran yazar, daha sonra mancınık çeşitlerini tarihi süreçte kullanımı ve Türklerin savaşlarındaki etkisi üzerinde durmuştur. Eserde mancınık çeşitleri olan ok mancınığı hakkında devrin kaynaklarını değerlendirerek bilgiler verilmiştir. Büyük Selçuklu devrinde kuşatma savaşlarında kullanılan koçbaşı hakkında da devrin müelliflerine göre bir değerlendirme yapılmıştır. Sapan ve duvar deliciler gibi savaşlarda önemli olan silahlar Selçuklu hükümdarı Sultan Melik Şah'tan Sultan Muhammed Tapar'a kadar genel Selçuklu tarihi boyunca değerlendirilmiştir. Bu bölümde Selçuklu ordusunun neft, lağım, kale merdivenleri gibi diğer savaş aletleri hakkında da bilgilere yer verilmiştir.

Eserin dördüncü bölümünde Büyük Selçuklu Devleti'nde silah imalatı için çelik üretimi, maden işleme teknikleri ve silah ticareti üzerinde durulmuştur. Silah üretimi için gerekli olan çelik üretimi ve bu alandaki teknikler hakkında bilgiler verilmiştir. Demir madeni ve çeliğin dökümü, işlenmesi, kalıpların imal edildiği şehirler, bu konu üzerine bilgiler veren çağdaş eserlerden alıntılar yapılarak aktarılmıştır. Çeliğin üretiminde kullanılan madenlerin kullanım oranları ve bu karışımların kalıpları farklı müelliflerde geçen bilgiler kıyaslanarak anlatılmıştır. Silahların imalatı için uygulanan maden işleme teknikleri üzerinde duran yazar, farklı coğrafyalar arasında yapılan silah ticareti ve tüccarların durumları hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur.

Eserde Kirman Selçukluları dönemine kadar bu ticari hayat hakkında bilgiler sunulmuştur. Silahların ticaretinin yapıldığı, Hindistan, Horasan, Anadolu, Mısır, Afganistan, Hemâdan gibi şehirlerden ve bu şehirlerin silah ticari hayatındaki önemi üzerinde durulmuştur. Silah imalatında kullanılan çeliğin temin edildiği bölgeler ve silah imalatında kullanılan ham maddelerin temin edildiği bölgeler hakkında da bilgilere de yer verilmiştir. Eserde ok ve yay üretiminde kullanılan ağaçlar üzerine değerlendirmeler ve madenlerin özellikleri hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür.

Sonuç olarak, ortaçağ Türk Tarihi'nde saygın bir yere sahip bir devlet olan Büyük Selçuklu Devleti'nin ordusunun savaşlardaki başarısının en önemli kaynağı olan silahlar ve silah imalatı üzerine dönemin çağdaş eserlerinde geçen bilgileri inceleyerek kaleme alınmış olan eserde Büyük Selçuklu Devleti'nin savaşlarda kullandığı silahlar ve bu silahların imalatı hakkında verdiği bilgiler ile alanda var olan bir boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Araştırmacı, farklı devletlerin siyasi ve kültürel hayatları göz önünde bulundurularak Selçuklu ordusunun silahlarını ve tekniklerini değerlendirmiştir. Selçuklu sahasında okunması gereken bir çalışmadır.

Deus Adiuva! XI-XII. yy. Anadolu'sunda Norman Şövalyeleri

Prudnikov V.V. Deus Adiuva! XI-XII. yy. Anadolu'sunda Norman Şövalyeleri. Moskova. Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü. 2019. 312 s.

Прудников В. В. Deus Adiuva! Норманские рыцари в Анатолии XI-XII вв. Институт востоковедения РАН. – М.: ИВ РАН, 2019. – 312 с.

Prudnikov V.V. Deus Adiuva! Normanskiye Rıtsari v Anatolii XI-XII vv. Moskva: İnstitut Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk. 2019. 312 s. ISBN 978-5-89282-913-7

Alfina SİBGATULLİNA*

Bu yazımızda Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünde Türk tarihi üzerine yayınlanan yeni kitaplar arasında dikkate şayan bir çalışmayı tanıtmak istiyoruz. Dr. Vitaliy Prudnikov Bizans ve Haçlı seferleri hakkında araştırma yapan deneyimli bir akademisyenimizdir. 2019 yılında basılan bu kitabında V.Prudnikov, XI-XII yy. da Normandiya Dükalığı'ndan gelen şövalyelerin Orta Doğu'da yayılma süreci tarihini anlatmaktadır. Kitabın ana fikirlerinden biri de Normanların sadece Haçlı hareketinin Hıristiyan dünyası sınırları boyunca İspanya, Sicilya ve Bizans'ta yayılmasının öncüsü olmadıkları, aynı zamanda Birinci Haçlı Seferinin örgütlenme ve yürütülmesinde de önemli rol oynamış olmalarıdır. Yazar, asıl

*Prof. Dr., Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Moskova, alfina2003@yandex.ru

önemli olan hususun Doğu'daki Haçlıların önemli Antakya Prensiğini kurma şerefine de Norman şövalyelerine ait olduğunu vurgulamaktadır.

Çalışmada genel olarak görüşlerinde çeşitli (*Latin, Bizans, Ermeni, Süryani, Arap*) tarihsel gelenekleri yansıtan Ortaçağ yazarlarının Küçük Asya'daki Normanlar hakkında asıl bir imaj yarattıkları incelenmektedir.

Beş ana bölümden ibaret olan eserde, ilk bölüm Normanlar üzerine mevcut olan kaynaklar istoriyografyasını teşkil etmektedir ve genelini Latince metinler oluşturan 147 tane tarihi kaynak ele alınmıştır. İlk bölüm, konu ile ilgili kaynakların ve tarih yazımının başlangıç dönemine genel bir bakış açısı sunmaktadır.

İkinci bölümde yazar Ortaçağlardan gelen kaynak ve araştırmalara dayanarak, XX-XXI yy. istoriyografyasına göre Normanların kimliği hakkında genel belgeleri değerlendirmektedir. 550'den fazla kaynağı kapsayan kullanılan literatür listesinde ise Rus, İngiliz ve Fransız dilli eserler yanında Türkçe kitaplar da mevcuttur. Türkçe kaynaklar arasında İbrahim Kafesoğlu, M.Fuad Köprülü, Erdoğan Merçil gibi tarihçilerin eserleri de yer almıştır. Normanların dış görünüşleri, hayat görüşleri, yamyamlık yapıp yapmadıkları, dil özellikleri ve Türklerle ilişkileri konusundaki ilmi tartışmalar aktarılmaktadır. Ayrıca XII. yy. Latin kroniklerinde '*Malacorna*' adının geçmesi üzerine yazarın düşünceleri verilmektedir. Normanların dış yani fiziksel bedensel görünüşünün incelenmesine özellikle önem verilmiştir. Birinci Haçlı Seferi döneminde oluşmuş yamyamlık olgusunun, düşmanın moralini bozarak, savaşta üstünlük elde edebilmek için Normanların başvurduğu geleneksel yöntemlerle bağlantısı üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, Birinci Haçlı Seferi öncesinde Küçük Asya'da kimlerin Norman diye adlandırıldığı ve Normanların Bizans'la olan yakınlığı, birbirlerini tarihi kaynaklarda algılamaları tetkik edilmiştir. Latin ve Bizans kaynakları yanında Ermeni ve Müslüman kaynaklardan Normanlar ile Selçuklu Türklerinin ilk temasları hakkında bilgi toplanmıştır. Normanlar ve Selçuklu Türklerinin ilk temaslarının Küçük Asya'da gerçekleşmesine değinirken, yazar, Bizans imparatorlarının Normanlar'ın yardımıyla göçebelerin imparatorluğun doğu sınırlarında genişlemesini durdurmak amaçlı uyguladığı politikaların da etkisine de işaret etmektedir.

'*Birinci Haçlı Seferi Sırasında Küçük Asya'daki Normanlar*' adlı dördüncü bölümde, Normanların Birinci Haçlı Seferleri'ne katılması konusu iki taraflı araştırılmaktadır. Konunun Ortaçağ Batı (Latin, Bizans) kronikleri ve Doğulu Hıristiyan ve Müslüman yazarlar tarafından nasıl algılandığı anlatılmaktadır.

'*Ortaçağ Latin Yazarlarına Göre Asya'daki Normanlar ve Selçuklu Türkleri*' adlı beşinci bölümde, XI-XII. yy. Latin tarihi geleneğinde Normanlar ve Selçuklu Türklerinin Truva veya Troya kökenli olabilecekleri fikrini içeren kaynaklar inceleniyor. Yazar, Norman liderlerin Küçük Asya'daki Türklerle ilk temaslarda bulduklarında kendi hedeflerine ulaşmak için Truva efsanesinden faydalanabilmelerini farz etmektedir. Latin geleneğindeki Truva Savaşı efsanesini incelemek, Normanların Küçük Asya halklarının algısını anlamakta bir anahtar niteliği taşımaktadır, diyor yazar. Eserde, bu efsane metninin aslen Bizans karşıtlığını içermekte ise de aynı zamanda Batı Avrupa şövalyeleri arasında Doğu'ya olan

ilgiyi göstermekte olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Truva efsanesinin halklar arasındaki siyasi ve askeri ilişkiler üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu ileri sürülmektedir.

Bu bölümde Boehmund'un Sivas Emiri Gümüştekin b.Danişmend tarafından esir alınması ve Niksar'da kalması olayı ile yazılmış '*Historia Ierosolimitana, Scriptum Galeranni episcopi de miraculo Boimundi, Boémond et S. Léonard*' gibi Latince kaynaklar inceleniyor.

Norman ve Selçuklu süvarilerini karşılaştırarak, V.Prudnikov, bin yıl öncesinde savaşların hangi taktikle gerçekleştiği, Norman şövalyelerinin ve Selçuklu atlı okçularının silahları üzerinde de geniş bir şekilde durmuş, Selçuklu atlı okçuların Birinci Haçlı Seferi dönemi Latin yazarlarında şok ve hayranlık uyandırdığını belirtmiştir.

Yazarın fikrinde Normanların Birinci Haçlı Seferi'ne katılımı ve Antakya Haçlı Prensligi'nin ortaya çıkışı, Latin ve Bizans yazarları zihninde Norman imajının değişmesine yol açmış, onlar artık hacılar veya paralı askerlerden, Haçlılara, Doğu'da gaspettikleri mal ve mülklerin sahiplerine ve yöneticilere dönüşmüşlerdir. Ele aldığımız '*Deus adiuva! XI-XII yy. Anadolu'sunda Norman Şövalyeleri*' adlı kitap tarihçilerin, özellikle Ortaçağ Türk tarihi alanında çalışanların ilgisini çekecek ve araştırmalarında atıf yapılacak bir niteliktedir.

Birinci Haçlı Seferi Bir Tanığın Kaleminden Kudüs'e Yolculuk

Peter Tudebodus, Çev. Süleyman Genç

İstanbul, Kronik Yayınevi, 2019, 218 Sayfa, ISBN 978-605-7635-25-9

Muhammet ÇORT*

Haçlı Seferleri tarihteki doğu batı çatışmasının en önemli örneklerinden biridir ve ayrıca en uzun sürenidir. Haçlı seferleri ayrıca Orta çağı karakterize eden en önemli olaylardan birisidir. Bu eserde ise birinci haçlı seferlerini Papa'nın çağrısından itibaren başlatıp Kudüs'ün zaptına her şeyi anlatan bir kitaptır. Kitap iki bölümden oluşmaktadır giriş bölümünde kitabı hazırlayan Süleyman Genç birinci haçlı seferi öncesinde Avrupa, Bizans ve İslam dünyasının genel durumunu ele almıştır. Genel durumu ele aldıktan sonra birinci haçlı seferine ‘*genel bakış*’ bölümünde yazar aslında bu seferin hangi amaçla yapıldığını, günümüz batı kaynaklarının bu seferi haklı çıkarma çabalarını çürütmeye çalışmıştır ve batıların Müslümanlara bakış açısını değerlendirmektedir. Bu bakış açısını değerlendirirken bunu günümüzde nasıl olduğuna ve neden bu bakış açısıyla gözlemlendiğini söylemiştir. Yazar günümüzde batılı yazarların bu sefere bakış açısının neden çıktığı değil bu seferi haklı çıkarmaya çabaladıklarını değinmiştir. Daha sonra ise yazar birinci haçlı seferlerinin kaynaklarını iki başlık altında derlemiştir Latince ve diğer çağdaş kaynaklar ve bu kaynaklarının birinci haçlı seferine nasıl bir yorum getirdiğini gayet detaylı bir biçimde değinmiştir. Latince kaynaklarda yaklaşık 9 tane kaynağa değinirken burada ki en önemli husus ise ilk başta anonim haçlı kaynağı altında değindiği ‘*Gesta Francorum*’ adlı anonim eser birinci haçlı seferlerinin kaynakları

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, muhammedcort60@gmail.com

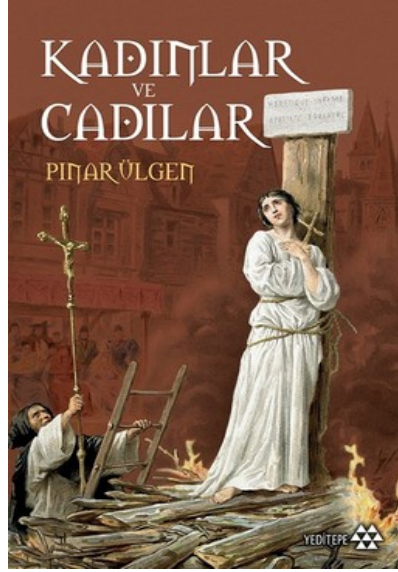
arasında en önemlisi olduğudur ve yazar 17.yüzyıl tarihçilerinden de örnekler vererek Peter Tudebodus eserini yazarken bu anonim eserden intihal yaptığını söylemiştir. Kaynaklar bölümünden sonra ise Peter Tudebodus hakkındaki bilgilere değinmiştir müellif hakkında çok fazla bilgi olmadığını sadece birinci haçlı seferine katılmış bir papaz olabileceğini söylemiştir bunu da kardeşinin defin işlemlerini Antakya önlereinde yaptığını söylemiştir ama daha sonraki bölüme giriş yaparken Peter Tudebodus'tan papaz olarak bahsetmektedir ama yukarıda sadece papaz olma ihtimalinin olabileceğine değinmiştir. Yazar çeviri bölümünü geçmeden önce bu çevirdiği eserlerin kendisinden önce hangi yazarlar tarafından da çevrildiğine değinerek ikinci bölüme geçmiştir.

İkinci bölümde ilk olarak Peter Tudebodus Papa'nın çağrısı ve insanların neden haçlı seferlerine katıldığını söylemiştir genelde kısa kısa birinci haçlı seferinden bahsedilen bu bölümde ta Papa'nın çağrısından Kudüs'ün zaptından sonraki mücadelelere değinilir. Çevirmen bu bölümde müellifin yazmış olduğu her bir bilgiyi notlar halinde açıklarken ve bu bilgilerin diğer kaynaklar arasında karşılaştırmasını da yapar. Genelde merkeze aldığı kaynak ise Gesta Francorum adlı anonim eserdir. Peter Tudebodus haçlı seferleri çağrısında insanların nasıl etkilendiğini Avrupa'da ki insanların durumunu değinmiştir ve daha sonra Hristiyanların ne gibi zorluklar çekmesi gerektiğini anlatmıştır ama bu çilenin sonunda refaha ulaşacaklarını söyleyip zaten açıklıktan kırılan Avrupa toplumunu kolay bir şekilde kandırabilmişlerdir. Çevirmen burada güzel bir noktaya değinmiştir burada Peter Tudebodus ve diğer papazların rahiplerin bu sefer çağrısında ön plana çıkardığı olgunun dini duygular olduğudur ama bu seferin din adı altında kilisenin ve kontların çıkarları doğrultusunda yapılmıştır. Bu şuradan anlayabiliriz zaten müellif kitabın son bölümlerinde haçlı ordusunun Antakya'yı ele geçirdikten sonra Bohemund'un orada kaldığını ve Kudüs'e gitmediğini söylemiştir ama sefere çağrı yapıldığında seferin amacının Kudüs'ü ele geçirmek olduğu söylüyorlardı.

Müellif daha sonra ise kaç tane ordunun toplandığından ve ordunun sayısından bahsetmiştir ama bahsettiği rakamlar çevirmen tarafından abartılı bulunmuştur çevirmen genel olarak ilk dönem kaynakların bu rakamda abarttığını söylemiştir. Daha sonra ordunun İstanbul'a gidişi ve burada Bizans İmparatorunun haçlı ordusunu nasıl karşıladığını onlarla yaptığı anlaşmayı anlatmıştır buradan önemli bir sonuç çıkartabiliriz bu anlaşma gereği haçlılar elde ettiği yerleri Bizans'a verecekti ama Antakya, Urfa gibi yerler ele geçirilmiş olmasına rağmen geri verilmemiş ve burada iki tane kontluk kurulmuştur bu da aslında seferin gerçek amacını göstermektedir. Müellif daha sonra Anadolu'ya geldiklerinde buradaki Türklerden bahsetmektedir Türklerin haçlı ordusunu yıprattığını ve Eskişehir civarında yapılan savaştan söz etmektedir. Burada Türklerin barbar olduğunu söylemiştir tabi burada müelliften objektif bir yorum bekleyemeyiz sonuçta kendisi sefere katılmış Hristiyan bir Papazdı ama çevirmen notlarında müellifin bu söylemini de çürütmüştür diğer haçlı seferlerinde haçlılar Anadolu'da yenilgiye uğradıklarında kaçanların Türklerle sığındığını ve Türklerin onlara şefkat gösterdiğini hatta dönemin Hristiyan bir yazarından alıntı yaparak Türklerin Hristiyanlara, Hristiyanlardan daha iyi baktığını da söylemiştir. Tabi burada şuna da değinmek istiyorum çevirmen Türklerin Anadolu'da neden haçlılara mağlup olduğunu da değinmiştir

çünkü Anadolu'da siyasi bir birlik yoktu ve bunun cezasını Türkler batı Anadolu kıyılarından çekilerek ödediğini söylemiş ama yaklaşık bu seferden dört yıl sonra 1101 Haçlı Seferleri'nde siyasi birliği oluşturduklarını ve bunun sonucunda üç haçlı ordusunun Anadolu'da yenildiğini açıklamıştır. Müellif Anadolu safhasından sonra Kudüs'ün zaptını anlatırken haçlı ordusunun artık açlıktan kırıldığını bir an önce Kudüs'ü ele geçirmek zorunda olduklarını dile getirmiştir ama müellif burada biraz sadece şehri ele geçirdik bitti tarzında anlatmıştır ama çevirmen notlarında Kudüs'ün zaptından sonra şehirde neler yapıldığı diğer kaynaklardan örnekler vererek açıklamıştır.

Yani sonuç olarak bu eserde çevirmenin notlarıyla birlikte iki bakış açısından da olayları değerlendirebiliyoruz. Birinci haçlı seferini bütün siyasi, dini ve toplumsal olarak görebildiğimiz bu eser detaylı bir şekilde seferi ele almaktadır ve haçlı seferleri tarihi içerisinde bakış açısı ne olursa olsun sonuçta birinci gözden bir kaynak olduğu için kesinlikle okunmaya değer bir kitaptır.

Kadınlar ve Cadılar

Pınar Ülgen

İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2018, 120 sayfa, ISBN: 978-605-2070-65-9

Fatma Betül GÜLER*

Orta çağ, karanlık olarak tanımlanan bir dönemdir. Bu dönemin en ilginç konularından biri de şüphesiz ki kadınlar ve kadınlara yapılan muamelelerdir. Bu kitapta, kadınların “cadı” olmasından dolayı nasıl işkence gördükleri, nasıl öldürüldükleri ve bu vahşetin altında ne gibi sebepler yatabileceği anlatılmaktadır. Ama kitapta sadece Orta çağ’dan bahsedilmemiş, daha çok 1350-1780 arasındaki cadı avları anlatılmış olup bunun da öncesinde Antik Dönemdeki kadına bakış açılarına da değinilmiştir.

Kitapta, içerik açısından oldukça zengin birçok fotoğraf ve alıntı dipnotlar halinde sunulmaktadır. Hatta kadın bağlamında Tevrat’tan bölümler de bulunmaktadır. Zaten kısa ve okuması kolay olan bu kitap içerik bakımından renkli olduğu için konuya farklı yönlerden bakmaya da olanak sağlamaktadır. Her sayfada birçok dipnotun olması da bilgilerin güvenilirliğini sağlamakta olup, sayısız isimden alıntılar yapılması da bu konudaki yorumların ne olduğunu görmemize yardımcı olmaktadır.

Kitabın sistematik bir şekilde ilerlemeyişi, bazı yerlerde kafa karıştırıcı olabilmekte ya da cadılara yapılan işkenceler kitabın başında da sonunda da parçalı halde anlatıldığı için bütünlük kurulamamaktadır. Yine de konunun yalın bir şekilde anlatılmasının bu eksiklikleri kapattığını söyleyebiliriz.

Yazarın konuya giriş yapmandan önce “cadılık” kavramının kökenine kaynaklarıyla birlikte indiğini görebiliyoruz. Sonrasında, cadılığın tarihiyle ilgili bilgilendirmelerde bulunmuş, birçok yabancı kelimeyi

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, fatmabgulerr@gmail.com

anlamıyla birlikte okuyucuya sunmuştur. Kitap, daha ilk sayfalardan itibaren dikkat çekici bilgiler vermektedir. Mesela cadılığın ortaçağı hatırlatsa da aslında kökeninin antik döneme kadar gittiği yazmaktadır. Yunan tarihinde de “*cadı*” denilen, şifa dağıtan kadınların varlığını söz konusudur. Cadıların suçlanma nedenlerinden bazılarının “*salgın hastalık yayma, insanları büyü ile başka kılıklara sokma, hava büyüü yapıp yağışları kontrol altında tutarak kıtlık getirme, inekleri süttten kesme, kara büyülerle lanet yağdırma*” gibi şeyler olduğu yazmaktadır. Cadılar, yani büyücüler ya da şifacılar arttıkça kiliseler onlarla daha çok uğraşmaya başlamış, bu konuda tartışmalar yaşanmıştır.

İlginç bulduğum kısımlardan biri de 12 ve 13.yüzyılda cadıların sayısının neden arttığıdır. Yazarın anlatımına göre bu yüzyıllarda köylüler şehirlere göçtüğü için, şehirdeki yaşamda kadınların yalnız kaldığından ve zamanla sosyal etkileşim kurdukları için ve en ilginç de veba hastalığı ile Avrupa erkek nüfusunu neredeyse yarıya düşüğü için kadınlar bu mistik uygulamalara yönelmişlerdir. Topluma göre ise cadıların bazı doğaüstü güçleri vardı, mesela uçabiliyorlardı ya da karanlıktan önce evde olmaları gerekiyorsa günbatımını geciktiren büyü yapıyorlardı.

Kitabın ilerleyen sayfalarında, cadıların yakılmasına dair bazı hikayeler anlatılmaktadır. Bu hikayeler de görsellerle desteklenmiş, daha ilgi çekici hale getirilmiştir.

Kitapta en şaşırdığım konulardan biri cenazede siyah giyinme geleneğinin nereden geldiğidir. Yazarın aktardığına göre halk şuna inanıyordu: Cenaze törenlerinde siyah giyinmek ölen kişinin ruhunun geri dönmesine engel olmaktaydı. Avrupa’nın bazı yerlerinde, kadınların ölen eşlerinin kendilerine musallat olmaması için yedi yıl boyunca siyah giyindikleri yazmaktadır. Ayrıca yazar, insanların cadılara ne gibi isteklerle büyü yaptırdıklarını örnekler vererek anlatmaktadır. Cadılardan korkuluyordu. Öyle ki cadılar sorgulanmak üzere işkenceye uğrarken yargıçlar onlara dokunmamak için çaba sarf ediyorlardı.

Cadı Avının yani büyücü kadınların öldürülmesinin neden en çok geç ortaçağda ve modern dönemde görüldüğü de açıklayıcı bir şekilde anlatılmaktadır. 1000-1400 yılları arasında doğuda Müslümanlar yükseliyor, batıda Ortodoks Kilisesi ile ilgili problemler yaşanıyor, veba ise hızla yayılıyordu. İnsanlar mutsuz ve yorgundu. Bu da onları cadı avına itmekteydi.

Başka ilginç bir bilgi ise cadılık ile suçlanan kadınların mal varlığına feodal hükümetin ve cadıyı sorgulayan öldüren hâkim ve cellat gibi kişilerin el koymasındadır. Hatta, ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemlerde cadı avı yapan hakimler ve cellatlar sürekli zenginleşmişlerdir. Aslında kilise sadece cadıları değil kilise öğretilerine aykırı olan her şeyi temizleme amacındaydı. Cadılık haricinde ciddi bir kadın düşmanlığı da söz konusu olabiliyordu. Mesela Martin Luther “*Kadınlar için en büyük onur, erkekleri doğurmuş olmalarıdır*” demektedir. Hatta Kilise algısına göre, kadının doğum sırasında sancı çekmesi bile kadına verilen bir cezaydı. Ayrıca cadılık genelde kadınlar için söylene de nadiren erkekler de cadılıktan yargılanmışlardır. Kadınlar için ise günde 400 cadının yakıldığı zamanlar olmuştur.

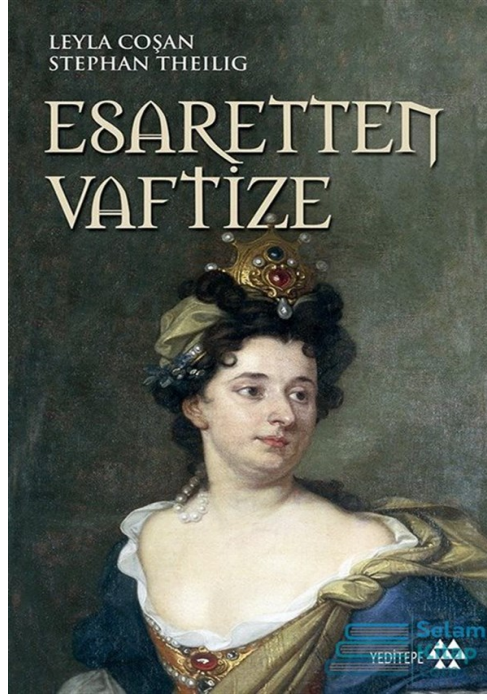
Yazar, yine kaynaklara dayanarak cadıların nasıl sorgulandığını da anlatmaktadır. Bana göre, kitabın en ilginç kısmı ise sorgulamaların yetersiz kaldığı sıralarda kişinin cadı olup olmadığını anlamak için

kullanılan yöntemlerin anlatıldığı kısımdır. Yazarın aktardığına göre, cadılar genelde hissiz ve duygusuz kimseler oldukları için ağlamaları zor olurdu, birinin cadı olup olmadığını anlamak için onu ağlatmaya çalışırlardı ve eğer ağlarsa suçsuz olduğu anlaşılırdı. Bunun gibi farklı farklı yöntemler yine resimler ile desteklenerek anlatılmaktadır.

Cadı avının asıl amacının güçlü kadınları yok etmek olabileceği de yazardan öğrendiğimiz şeylerden biri oluyor. Hatta bu avlara “*kadın soykırımı*” bile denmiştir. Cadılar yakılırken nazik bayanların yanık kokusunu almamak için yelpaze kullandığı da şaşırtıcı bilgilerden biridir.

Kitabın sonlarında ise üç ilginç metin okuyucuya sunulmaktadır: “*Bir Cadının Günlüğü*”, “*VIII.Innocentius’un Bildirisi*”, “*Todi’de Büyücülükle İlgili Bir Mahkeme Kaydı Örneği(1458)*.”

Kısa, kolayca okunan, şaşırtıcı anlatılara sahip olan bu kitabı, konuya ilgisi olan herkese öneririm.

Esaretten Vaftize

Leyla Çoşan, Stephan Theilig

İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2018, 224 Sayfa, ISBN 978 6052070 611

Furkan Ali SEVİM*

Leyla Coşan ile Stephan Theilig'in birlikte hazırlamış olduğu bu eserde Almanlara esir düşen Türkler ve bu esirlerin yaşadıkları zorluklar anlatılmıştır. Sahipleri tarafından zorla, ücretsiz bir şekilde çiftlikte işçilik, çobanlık ya da konaklarda hizmetkarlık yapan bu esirlerin hayatları, yaşam mücadeleleri, dinleri için çektikleri çileleri ve en sonunda dinlerini değiştirmek zorunda kalmalarından söz edilmiştir. Tarihin aslında görünmeyen yüzleri olarak savaşlar ve hayatın hızla akıp gittiği zamanlarda unutulmuş isimleri bile bilinmeyen nice vatan evlatlarının hayatlarının anlatıldığı bu eserde onların yaşadıkları süreç çeşitli araştırma ve kaynak eserler incelenerek hazırlanmış bir eserdir. Esere baktığımız zaman 14 bölümden oluştuğunu görmekteyiz. Birinci bölümde bu çalışmanın amacının Türk-Alman savaşları sırasında Almanlara esir düşen Türklerin durumlarının incelendiğini ve bu esirlerin yaşadığı zorluklardan bahsedilmiştir. Tabii bu çalışma yapılırken hangi kaynaklardan yararlandığı da anlatılmıştır. Araştırılan bu kaynakların neler oldukları ve hangi konulara değinildiği detaylı bir biçimde anlatılmıştır.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, furkan-ali96@hotmail.com

İkinci bölümde Türklerle yapılan savaşların Hristiyanlar ile Avrupa Kültüründe algılanmasından bahsedilmiştir. Türklere karşı yapılan savaşların aslında Hristiyanlık için yapıldığı ve bunun için Türklere zulümlerin de yapıldığından söz edilmiştir. Üçüncü bölüm 2.Viyana Kuşatması'ndan itibaren artık Türklerin geri çekilmeye başlamalarıyla birlikte Türklere karşı girişilen amansız mücadeleler sonucunda esir alınan ya da öldürülen Türklerden bahsedilmiştir. Bu esirlerin yaşadıkları acılar, sıkıntılar, zorluklara değinilmiş ve bu bağlamda Almanların yaptıkları vahşetlere Almanya'da Zendler Ansiklopedisi'nin bilgileri, Budin kuşatmasına katılan Alman Johann Dietz'in anıları ve Matthias Puel'un "*Deniz Seyahatnamesi*"ndeki bilgilere değinilmiştir. Özellikle Puel'in seyahatnamesinde Türklerin cesurca savaşmaları ele alınmış, Türklerin esir alındıktan sonra yaşadıkları eziyet ve acılar anlatılmış, Puel eserinde bu gördükleri karşısında ağladığı belirtilmiştir. Bu esirlerin esir olduklarında yaşadıkları ve sonrasında tüccarlar tarafından satın alınarak Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yüksek fiyatlarla satıldıkları ifade edilmiştir. Dördüncü bölümde Asimilasyon ve Entegrasyon Aşamaları anlatılmış esir edilen bu esirlerin zamanla asimile edilmesi ve sonrasında vaftiz edilerek toplum içinde uyum sorunu yaşamadan hayatlarını sürdürebildiklerine değinilmiştir. Beşinci bölümde Türk Katekümenlerin Eğitimi yani esir alınan Türklerin zamanla vaizler tarafından eğitilmeleri ve Türkleri eğiten vaizlerin kimler olduğu anlatılmış, bu vaizlerin görev yaptıkları yerler anlatılmıştır. Görevleri sırasında Türk ve zencilerin eğitim ve öğretimlerine yönelik metotlar ve çabalar anlatılmıştır. Ayrıca Hristiyan vaftiz ritüellerine dair bazı bilgilerde verilmiştir.

Altıncı bölümde Türklerin vaftiz törenleri anlatılmıştır. Bu törenlerin nasıl yapıldıkları kilise kayıtlarıyla açıklanmış, vaftizi gerçekleştiren kişinin isminin değişerek artık Hristiyan olarak hayatına devam ettiği anlatılmıştır. Ayrıca vaftizin çoğu zaman zorla yapıldığı görülürken kimi zamanda zorluklardan kurtulmak için gönüllü olarak da vaftizin yapıldığı anlatılmış, Müslüman ya da başka dine mensup kişilerin misyonerlik faaliyetleri gibi bir an önce Hristiyan dinine geçirilmesi ve zamanla asimile olduklarından bahsedilmiştir. Yedinci bölümde Çocukların durumu ve önemi anlatılmıştır. Türk çocuklarının esir edilmeleri ve sonrasında vaftiz edilme süreci ele alınmıştır. Özellikle küçük yaşta çocukların yetişkinlere nazaran daha çabuk vaftiz edileceğini ve yetişkinler gibi direnç göstermeyip kolayca Hristiyan dinine geçebildikleri anlatılmış, artık savaş meydanlarında öncelikle çocukların ganimet olarak kaçırıldığı ve küçük yaşta eğitime tabi tutularak kolayca Hristiyan olduklarından bahsedilmiştir. Bu bağlamda çocuk esirlerin öneminden söz edilmiştir. Sekizinci bölümde kadın savaş esirlerinden bahsedilmiştir. Bu esirlerin kimler oldukları, dış görünüşleri ve esir hayatlarıyla birlikte vaftiz edildikten sonra yaşam hikayeleri anlatılmıştır. Bu kişilerin özellikle vaftiz olduktan sonra hangi işlerde çalıştıkları ve yaşamlarını nasıl devam ettirdiklerinden söz edilmiştir. Dokuzuncu bölümde erkek savaş esirlerinin kimler olduklarından bahsedilir. Özellikle erkek esirlerin kimler oldukları, hangi tarihte esir edildikleri ve vaftiz edildikten sonra yaşantıları anlatılmıştır. Almanya'nın çeşitli bölgelerine getirilen Türk esirlerin durumları detaylı bir biçimde belgelerden yararlanılarak söz edilmiştir. Onuncu bölümde ise memleketinden uzakta ölen ve yabancı topraklarda mezarlara defnedilen insanların kimler oldukları ve nerelerde defnedildikleri anlatılmıştır. Özellikle isimleri verilen bazı kişilerin nerelerde defnedildikleri de detaylı bir şekilde

anlatılmıştır. On birinci bölümde sonuç bölümü bulunmakta, on ikinci bölümde ise kaynakça kısmı yer almaktadır. On üçüncü bölümde ise beklide kitabın en ilginç ve okunması gereken kısmı yer almaktadır. Vaftiz edilen Türk savaş esirlerinin detaylı listesi tarihleriyle birlikte listelenmiştir. On dördüncü bölümde ise çeşitli resimler bulunmakta ve bu resimler özellikle o dönemleri yansıtmakla birlikte vaftiz törenlere ait resimlerin yanı sıra çeşitli belgelere ait fotoğraflarda yer almaktadır.

Sonuç olarak hangi kültür ve dine mensup olurlarsa olsunlar savaşın kaybedenlerinin aslında esirler olduğu bu eserde daha iyi bir şekilde ele alınmıştır. Türklerin savaş esirlerine hiçbir vakit eziyet etmediği halde Almanların Türk esirlere yaptıkları eziyetler belgelerle detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Savaşların ve siyasetin hızla akıp gittiği zamanlarda esir olan insanların esir edilmeleri, yaşadıkları zorluklar sonrasında Hristiyan dinine geçişleriyle birlikte dinlerinden kopmaları anlatılmaktadır. 16. ve 18.yy'lar arasında esir olan bu Türklerin yaşadıkları zorluklar, uyum süreçleri ve sonrasında hayatlarını nasıl devam ettirdikleri detaylı bir şekilde anlatılmakla birlikte esirlerin memleketlerinden uzak bir şekilde hayatlarının sona ermesinin de acı bir gerçek olduğu bu eserde de bir kez daha dile getirilmiştir. Esirlerin aslında savaşların ortak kaybedenleri olduğu anlatılmak istenmiştir.

Kafesten Temsiliyete Osmanlı Devleti'nde Veliâhtlık Kurumu

Ruhât Alp

İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2019, 480 Sayfa, ISBN: 6057819086

Salih BAŞKUTLU*

Osmanlıların inşa ettikleri siyasal, sosyal, ekonomik, dini ve kültürel yapı Ön Asya'da Anadolu, Suriye, Irak, Kafkaslar ve Arap coğrafyasında; Avrupa'da Balkanlar, Macaristan, Lehistan ve Romanya'da; Afrika'da Mısır ve kıtanın Akdeniz'e komşu topraklarında altı yüz yıl boyunca ya doğrudan ya da dolaylı etkisini hissettirmiştir. Bu açıdan Osmanlı tarihini sadece askeri seferler bağlamında sığ bir kronolojik anlatıya sıkıştırmak bu büyük coğrafyanın yüzyıllarca yaşadığı dönüşümleri gözden kaçırmaya sebebiyet verir. Osmanlıların 18. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da hızla değişen askeri, ekonomik ve siyasi modellere uyum sağlamak açısından devlet ve toplum kesiminde ciddi hareketlenmelerin olduğunu tarihi kayıtlar bize gösteriyor.¹ Osmanlı müesseselerinin gerileme paradigması bağlamında değerlendirildiği

* Araştırma Görevlisi, Munzur Üniversitesi, salihbaskutlu@hotmail.com

¹ "Osmanlı İmparatorluğu, 14. Yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dört yüzyıllık dönemde Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Balkanlar'da geniş topraklara yayılmış bulunmaktaydı. Avrasya'nın merkezinde yer alan imparatorluk, hem Batı em de Doğu Avrasya'da yoğun ticarî, siyasi, ve askeri bağlantıları olan, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen seyyahlar, din ve bilim insanları ve tüccarların buluştukları, onların getirdikleri çeşitli fikir ve yeniliklere açık bir alan oluşturmuştu. İmaratorluk 19. ve 20. yüzyıllarda devletlerarası rekabet alanında öncü konumunu kaybetse de Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde parçalanana

anlatıların akademik tarihçilikte artık pek bir geçerliliği kalmamıştır. Aksine, değişen ve dönüşen dünyayı okuyup anlayabilen gayet dinamik bir Osmanlı panoraması çizilmeye başlanmıştır.²

Kurdukları sistem ve çevre ağları sayesinde yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde kalmayı başaran Osmanlılar, statik olmayan gayet esnek ve pratik esaslara dayalı bir monarşi inşa etmişlerdir. Osmanlıları geniş bir mekân ve uzun bir zaman diliminde ayakta tutan sebeplerden bir tanesi de değişen koşullara uyumlu kurumsal düzenleme ve yenilikleri yapabilme iradelerinde gizlidir. Bu açıdan Osmanlı kurumlarının tarihi incelendiğinde çağa ayak uydurmak için sürekli esneme ve dönüşüm halinde olan bir sistem karşımıza çıkmaktadır. Osmanlılar kendilerini hiçbir zaman dış dünyadan soyutlayarak yaşamadılar. Zaten önemli ticaret yollarına ev sahipliği yapan ve bu ticareti kontrol altında tutmak için sürekli politika geliştiren bir imparatorluğun kurumlarının durağan bir yapıda olması düşünülemezdi.³

Osmanlı saltanat siteminde tahta kimin geçeceği meselesi imparatorluğun tarihi boyunca büyük krizlere sebebiyet vermiştir. Hatta Osmanlı siyasal ve ekonomik sisteminden kaynaklanan birçok sorun kendisini taht kavgaları üzerinden gösteriyordu. Şehzadeler sancaklara yönetici olarak atandıklarında bir gün İstanbul'a dönecekleri zamanın hayalini kuruyorlardı. Bunun için bürokrasi, ordu ve toplum içerisinde destek bulmaları gerektiği biliyorlardı. Sadece şehzadeler değil devlet içerisinde oluşan farklı çıkar grupları da şehzadeler üzerinden birbirlerine meydan okumaktan geri durmuyorlardı. Zira zamanı geldiğinde büyük ve zorlu mücadeleyi kazanan şehzade ve onu destekleyen hizipler devlete egemen olacaklarını biliyorlardı. Bu açıdan taht değişikliğinde devletin ve hanedanın bekasını teminat altına alacak bir veraset sisteminin oluşması Osmanlı padişahlarının her zaman gündemindeydi. Osmanlılar ilk zamanlarında ülke

kadar Ortadoğu, Kuzey Afrika, Kafkaslar ve giderek azalan bir şekilde de olsa Balkanlar'da kurumsal varlığını sürdürdü." Huricihan İslamoğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 32,33.

² "Bilimsel özgülük yalnızca Osmanlı uzmanlarını yanlış yöne sürüklemekle kalmamakta, aynı zamanda, konunun uzmanı olmadığı halde Osmanlı'yı da içeren bir karşılaştırmalı tarih yazmak isteyenlerin karşılaştıkları ikilemi daha da büyütmektedir. Avrupa'nın mutlakiyetçi devletleri üzerinde yoğunlaşan kitabında Osmanlı imparatorluğu üzerine de bir bölüm kaleme alan Perry Anderson bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Araştırmasını standart ikincil kaynaklara dayandıran Anderson, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisini Avrupa'dan farklılaştıran özelliklerini vurgulayarak Avrupa'nın özgün olarak nitelendirdiği tarihsel ilerleme çizgisinin altını çizmektedir. Üstelik, erken modern dönem Avrupa'sında gözlediği tarihsel süreçlerin siyasi ve toplumsal sonuçlarına büyük önem verdiği için, Osmanlı tarihini yalnızca farklı değil, aynı zamanda daha aşağı görmektedir. Ama bir yandan da Anderson, bütün içtenliğiyle Osmanlı tarihini ilerici bir bakış açısından ele almayı istemektedir. Bu noktada onun bu yaklaşımı, egemen muhafazakar söyleme karşı bir konum geliştirmeye çalışan Osmanlı tarihçileri için daha fazla sorun yaratmaktadır. İmparatorluğun gerileme ve modernleşmesine vurgu yapan çok sayıda tanınmış Osmanlı tarihçisi, Osmanlı devleti ve toplumunu Avrupalı karşıtlarından hem farklı hem de onlardan aşağı gören bir bakış açısını dayatmışlardır. Söz konusu bilimsel olmayan yaklaşımların düzeltilmesi yönünde çalışan Osmanlı tarihçileri bugün yalnızca daha eski moda, modernleşme eksenli ve Avrupa-merkezli söyleme değil, aynı zamanda Anderson'un önerdiği ilerlemeci bakış açısıyla da mücadele etmek durumundadır." Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası*: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, İmge Yayınları, 2000, s. 22-24.

³ "Osmanlılar, Batı ile Doğu arasındaki enterseküler trendi değiştirmek için insanüstü gayretleri ile bizleri ve herkesi hayrete düşüren bir performans gösterdiler. Ama bu trendi değiştirmeyi başaramadılar. Bir kuta ile bir devletin başa çıkması kolay olmasa gerek. Kıtanın nüfus, teknoloji, iletişim, kaynakların büyüklüğü, verimliliği ve hepsinden önemlisi verimlilikteki sürekli artışı ile Osmanlı'nın başa çıkması çok zor, hatta imkansızdı. Üstelik bütün dünyayı harekete geçirmekte olan mübadelenin merkezi Atlantik'e kaymış olduğu halde Osmanlı'nın bunu başarması beklenemezdi. Bütün mesele Batı'daki gelişmede düğümleniyordu. Oradaki gelişme yavaş kalsa idi, Osmanlı çok daha uzun bir süre dayanmaya devam edebilirdi. Nitekim 17. yüzyılın sonlarına, hatta 18. yüzyılın ortalarına kadar, nispeten yavaş seyreden değişimler karşısında pekala direnebilmişlerdir. Avrupalılar Amerika, Afrika ve Asya'daki eski medeniyet merkezlerinde başarıları sömürgeleştirmeyi ve sömürge tipi bir ticareti Osmanlı Devleti'ne hiçbir zaman empoze edememişlerdir. Osmanlı sistemi, trendi değiştirememiş olsa da, bunu başarmıştır, hem de sonuna kadar. Bu da küçümsenemeyecek bir başarıdır." Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 11. Baskı, İstanbul, Ötügen Yayınları, 2014, s. 208

yönetiminde hanedan üyelerinin hak sahibi olduğu kut anlayışını takip ediyorlardı. I. Murat (1362-1389) tahta çıktığında, veraset sistemi anlayışını değiştirerek ülkeyi yönetme hakkını aileden aldı. Devleti yönetme hakkının hükümdar ve onun erkek çocuklarının olduğu görüşünü hâkim kıldı. Sonrasında, Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) kardeşler arasında en güçlü olanın tahta çıkması için kardeş katli yasasını getirerek veraset sistemine farklı bir yorum getirdi. Osmanlı devlet geleneğinde mareşal padişahlar devrinin kapandığı ve hanedana ait mutlak gücün ordu ve bürokrasi çevreleri ile paylaşılmaya başlandığı bir dönemde I. Ahmet (1603-1617) “*Ekber ve Erşad*” uygulamasını getirerek Osmanlı veraset sisteminde köklü bir değişiklik yaptı. Böylece hanedanın erkek üyeleri arasında en yaşlı ve akıllı olan ülkeyi yönetmek üzere tahta geçecekti. Kafes sistemi olarak bilinen bu yeni düzende ekberiyet ilkesiyle şehzadenin veliahtlığı teyit ediliyordu.⁴

19. yüzyıl ile birlikte sanayileşme ve ticaretin Avrupa başta olmak üzere bütün dünyada siyasal ve ekonomik sistemleri dönüştürdüğü ve bizim modernleşme dediğimiz bir zaman da Osmanlıların bu durumdan etkilenmemesi mümkün değildi.⁵ İşte 20. yüzyılın başlarında devletin siyasal temsiliyetini büyük oranda yapan saltanat ve buna bağlı şehzadelik sistemi değişim ve dönüşüm hareketinin son safhasına girerek “*Veliahtlık Kurumu*” bağlamında modern bir kurum kimliğine kavuşmuştur. İktidarın parlamento ve hanedan üyeleri arasında paylaşılması esasına dayanan meşruti monarşilerde siyasal sistemin başına kimin geçeceği meselesi veliahtlık kurumunun ihdas edilmesi ile büyük oranda çözülmüştü. Dolayısıyla Osmanlıların da çağdaş Avrupa monarşilerinde olduğu gibi böyle bir kurumsal yapı inşa etmeleri kaçınılmazdı. Bu açıdan Osmanlı tarihçiliğinde gözden kaçan, tartışılmayan ve neredeyse hiç bahsedilmeyen “*Osmanlı Devleti’nde Veliahtlık Kurumu*”nun ortaya çıkarılması Osmanlı müesseseleri tarihinin yanı sıra Türk modernleşme tarihine de önemli bir katkı olacaktır.

“*Kafesten Temsiliyete Osmanlı Devleti’nde Veliahtlık Kurumu (1908-1922)*”⁶ isimli çalışma Osmanlı Devleti’nde veraset sisteminin tarihi gelişimini kuramsal bir çerçevede anlatıp, 20. yüzyılın başında kurumsallaşan “*Veliahtlık Makamı*”nı tarihsel koşullar, neden-sonuç ilişkisi ve kronolojik bir düzlemde

⁴ “*Osmanlı veraset uygulamalarına uzun vadede bakıldığında on yedinci yüzyıla kadar her bir varise ailenin sahip olduğu topraklarda birer nüfuz alanı ve istikbalde hükümdar olmak için bir şans verilmesine dayanan İç Asya geleneğini takip ettikleri fakat bu geleneği kendilerinin güçlü bir merkezî hükümet vizyonlarına uyarladıkları açıktır.*” Cemal Kafadar, İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2010, s. 231

⁵ “*Osmanlı’nın Batı ile tutuştuğu savaşların ve girdiği ticari ilişkilerin mevcut toplumsal yapıyı etkileyerek parçalı bir burjuva sınıfı yarattığı on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar (...) Osmanlı burjuvazisinin tüccar ve bürokrat sınıfı olmak üzere ikiye bölünmüş parçalı yapısının imparatorluğun çöküşüne yol açtığı (...); ayrıca savaş, ticaret ve Aydınlanmacı “medeniyet” kavramı bağlamında ele alınan Osmanlı toplumsal değişiminin on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl Avrupa’sından kaynaklanan meta, kurum ve fikirlerin etkisi altında gerçekleştiğini ve Osmanlı sultanının gene bu parametrelerin belirleyiciliğinde verdiği tepkinin Batılılaşma olgusunu şekillendirdiğini (...). Sultan, egemenlik kurmanın bir aracı olarak müsadereye giderek daha sık başvurmuş ve kendisine bağlı kalacak yeni bir toplumsal grubun yetiştirilmesi amacıyla Batılı tarzda eğitim veren kurumların getirilmesine önyak olmuştur. Ne var ki, sultanın girişimleri hiç de hesapta olmayan bir sonuç yaratmış, üç ayrı toplumsal grup -tüccar, memur ve aydınlar- dinsel ve etnik temelde ayrışan bir burjuva sınıfına dönüşmüştür. Bu parçalı burjuvazinin bürokratik unsuru, zamanla, azınlıkların egemen olduğu ticaret burjuvazisini yok ederek yeni ulus-devletin oluşumuna öncülük etmiştir. Yeni Türk devleti, burjuvazinin aleyhine olarak kendi yerini sağlamlaştırdıkça, dünya ekonomik ve politik düzeninin kenarına itilmiştir.*” Fatma Müge Göçek, Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1999, s.9,10.

⁶ Ruhat Alp, Kafesten Temsiliyete: Osmanlı Devleti’nde Veliahtlık Kurumu (1908-1922), İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2019.

büyük oranda arşiv kaynaklarına dayanarak anlatmaktadır. Son derece kapsamlı ve çeşitli arşiv belgelerine dayanarak hazırlanan bu çalışma giriş, yedi bölüm, sonuç, kaynakça ve ekler kısmından oluşmaktadır. Yazarın kullandığı kaynak yelpazesi dikkat çekici boyuttadır; Türkiye’de bulunan çeşitli arşivlerden alınan belgeler, döneme ışık tutan gazete ve dergiler, çağdaş Osmanlı tarihi ve kronikleri, anılar ve hatıratlar ve son dönem Osmanlı siyasi ve modernleşme tarihine ışık tutan çeşitli dillerde yazılmış araştırma eserlerden oluşmaktadır. Kitabın bölüm başlıkları çalışmanın ihtivası ve derinliği hakkında bir fikir verebilir;

Orta Asya’dan Osmanlı’ya Türk Monarşilerinde Otorite Anlayışı (13-28)

Türk Devletlerinde Velihtlık Meselesine Genel Bir Bakış (29-56)

İslam Dünyasında Velihtlık (Dört Halife, Emevi ve Abbasi Dönemleri) (57-80)

Klasik Dönem Osmanlı Veraset Sisteminin Genel Panoraması (1300-1603) (81-102)

Osmanlı Devleti’nde Adı Konulmamış Bir Velihtlık Sistemi Olarak Kafes ve Ekberiyet Usulleri (103-158)

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Velihtlık Makamının Tarihsel Temelleri (159-200)

Çağdaş Bir Kurum Olarak Osmanlı Devleti’nde Velihtlık Makamı (1908-1922) (201-384)

Giriş bölümünün başlarında Osmanlı Devleti gibi “uzun bir zaman, geniş bir mekân boyutunda, tedrici olarak büyük bir emek ve özveri ile kurulmuş, saltanat- İslam özdeşliği ile kutsanmış, pratik ve pragmatik, merkeziyetçi-bürokratik karakteri baskın, uzun bir süre dünya siyasetine yön vermiş, incelmış bir siyasal kültür ve imparatorluk ideolojisine sahip” (s.2) sistemin baskın karakterini veraset meselesi üzerinden vurgulayan yazar, çalışmasının sorunsalını ortaya koymaktadır. Yazar, eserin birinci bölümünde, velihtlık meselesinin kuramsal çerçevesini ortaya koymak için Orta Asya’dan başlayıp genel bir silsile içinde Osmanlı Devleti’ne gelinceye kadar Türk monarşilerini “kadim, karizmatik ve köklü” (s.3) bir gelenek üzerinden yorumlamaktadır. Türk hanedanların “Orta Asya’dan Yakınoğu’ya, Ön Asya’dan Afrika’ya kadar olmak üzere çeşitli coğrafyalarda ve kadim kültürlerin beşiğinde tedrici olarak” (s.13) birçok devlet kurduğuna değinen yazar, bu durumu Türklerin teşkilatçı yapısı, savaş tekniklerinde mahir oluşları ve strateji üretebilme yetilerine bağlamaktadır. Orta Asya Türk hanedanlarını büyük oranda Orhun kitabelerine dayanarak yorumlayan yazar “kitleyi organize eden, toplumsal algıyı yöneten, cihanşümul, kadir-i mutlak, patrimonyal, karizmatik ve kuşatıcı” (s.13,14) bir lider kültü inşa etmektedir. Hükümdar merkezli bir otorite anlayışının çizildiği bölümde “mutlak ve keyfî bir egemenliğe sahip oryantal bir despotun aksine egemenliğinin sürekli olması için adalet ve yasaya bağlı” (s.19) bir yönetici imajı ortaya koyulmuştur. Yazar, Türklerde devlet ve hakimiyet mefhumunu yorumlarken Yusuf Has Hacib, Nizâmü’l-Mülk, Gelibolulu Mustafa Âli, Oruç Beğ, Tursun Beğ, Kınalızâde Ali, Hace Nasıruddin Tusî, Farabi ve Celaleddin Devvani gibi siyasetçi, tarihçi ve felsefecilerin tanıklıklarına başvurarak anlatımına zenginlik katmıştır. (s.19-28)

Eserin ikinci bölümünde Türk devletlerinde velihtlık meselesi, velihtlık tayinlerini etkileyen faktörler ve bu tayinlere dair bazı örnekler işlenmiştir. Yazar, bölümün başında Türk tarihini tanımlarken;

“...göçler, din değişikliği, ticaret ve savaşlar nedeniyle etkileşime geçilen kültürlerin çoğalmasi gibi etkenler sonucunda birtakım dini, coğrafi, kültürel, ideolojik ve toplumsal değişimler geçirse de bozkır evresinden Cumhuriyet’in ilanına kadar olan uzun ve geniş bir zaman boyutunda” (s.29)

bir bütünlük arz ettiğini ifade etmiş ve veraset sistemini bu komplike yapının tarihsel geçmişi üzerinde inşa etmeye çalışmıştır. Çalışmanın ilerleyen sayfalarında İslam öncesi ve sonrası Türk devletlerinde veraset sistemi ve veliahtlık meselesinde “...tanrısal/ilahi egemenlik anlayışından doğan karizmatik” (s.29) yönetici kültürünün tarihsel ve hukuki kodları ortaya konulmuştur. Yazar, çalışmasında öne sürdüğü tezleri tarihsel veri ve kaynakları baz alarak işlemiş, Orta Çağ boyunca Türklerin kurduğu siyasal sistemlerde veraset ve veliahtlık meselesini etkileyen uygulama, gelenek, inanç ve süreçlerin nedenlerini, döneme hakim olan iktidar felsefesi bağlamında, gözler önüne sermiştir. Buna göre;

“...hanedan üyelerinin orun-ölüş geleneği ve atabeylik/sancak uygulamaları sonucunda ülke topraklarının belli bir bölgesinde idari ve askeri görev almaları ve karizmatik veraset geleneğinin bilincinde olmaları, onların aynı zamanda veliaht tayinlerine karşı tepkilerini ortaya koyabilmelerini sağlayacak kadrolara, ekonomik güce, yönetim tecrübesine ve psikolojik motivasyona sahip olmalarını da beraberinde getirmiştir.” (s.55)

bu durum Türk devletlerinde bir veliahtlık sisteminin kurumsallaşmasını engellemiş ve taht kavgalarının önünü açmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde İslam dünyasında siyasal ve toplumsal krizler doğuran veliahtlık meselesinin teorik çerçevesi çizilmiştir. Buna göre Hulefa-i Raşidin (632-662), Emeviler (661-750) ve Abbasiler (750-1258) döneminde veliahtlık usulleri ile alakalı gelişmelere değinilmiş, Müslüman Türk devletlerinin İslam siyasal pratiğinin önde gelen varis ve temsilcileri olduğu iddia edilmiştir. Arap yarımadasında İslam’ın hızla yayılması kurumsal siyasi bir yapıyı da beraberinde getirmişti. İslam devletinin İran ve Suriye fetihleri Roma (Bizans) ve Sasaniler gibi kozmopolit imparatorlukların devlet geleneğini yakından görme fırsatı yarattı. Büyüyen siyasal organizasyon neticesinde “...iskan ve dikey hareketlilik, kadim kültür ve dinlerle olan etkileşim ve bu kültür ve dinlere mensup insanların Emevi ve Abbasi saraylarında istihdamı sonucunda giderek güçlenen, incelen ve kozmopolitleşen bir medeniyet ve devlet aygıtı ortaya çıktı.”(s.57) Bu açıdan çalışma da Emevilerin iktidarı ele almasıyla birlikte “yasal ve meşru bir egemenliğin teorik” (s.59) çerçevesi ve veliahtlık usulünün hukuki temelleri girift bir yapıda anlatılmıştır. Yazar, döneme tanıklık eden ana kaynaklar üzerinden bir yandan İslam devletlerinde veraset sisteminin oluşum ve gelişim sürecini takip ederken diğer taraftan bu siyasi makamın kuramsal çerçevesini ve ifade ettiği anlamı ortaya koymuştur.

Yazar, çalışmanın dördüncü bölümünde “klasik dönem Osmanlı (1300-1600)”⁷ tarihinde merkezîyetçi devlet paradigması doğrultusunda iktidarın intikali sürecine yapılan müdahaleler, veraset meselesine

⁷ Bu tanımlamanın etimolojik ve kuramsal bir okuması için bkz. Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

çözüm arayışları ve veliaht tayinleri üzerinden Osmanlı veraset sisteminin genel yapısı irdelenmiştir. Osmanlıların, Türk devletleri içerisinde hanedan egemenliğine dayalı en merkeziyetçi ve uzun ömürlü monarşilerden birini kurduklarını ifade eden yazar, erken dönem Osmanlı veraset sistemini değerlendirirken Türk-İslam tarihinin siyasal ve hukuki mirası üzerinden bir yapı inşa etmektedir. Osmanlılar, Türk-İslam devlet geleneğinde yer alan veraset hukukundan kaynaklı sorunları aşmak için merkeziyetçi bir devlet aklı geliştirerek veraset sistemini bu minval üzerine yeniden yorumladılar. Yazar, *“Osmanlı Devleti'nin kuruluştan kafes sistemine kadar olan evrede, gelenekten tevarüs edilmiş veraset anlayışından doğan adem-i merkeziyetçi eğilimlere karşı egemenliğin bölünmezliği ilkesi etrafında akılcı ve reel politik”* (s.83) hamlelerin devleti siyasal krizler karşısından yeniden organize olma fırsatı sunduğunu belirtmektedir. Ayrıca klasik dönem Osmanlı veraset pratiğinde atama veya tayin gibi uygulamaların da görüldüğünü belirten yazar, şiddetli geçen taht kavgalarına gönderme yapmaktadır. Osmanlı'da veraset sisteminin sürekli esneme ve değişim halinde olduğunu zengin tarihi dönemleri baz alarak aktaran bu çalışma, karşıt görüşler üzerinden hareketle klasik dönem veraset sistemine yeni bir yorum getirmektedir. 16. yüzyılın sonlarına doğru

“...tek oğul-tek sancak uygulaması, büyük evlâdın varisliğinin klasik sancak geleneği çerçevesinde onaylandığı bir gelişmedir. Haliyle bu uygulama ile birlikte, sancağa gönderilen şehzadenin önce veliahtlığı ve sonra cülusu garantilenmiş; en önemlisi de kafes ve ekberiyet devirlerine, hanedanın en büyüğünün bu bağlamda da veliahtlığının onaylandığı tarihsel bir miras kalmış ve bu noktada ekberiyet, tam da bu geleneğin üzerinde yükselmiştir.” (s.102)

Beşinci bölümde, 16. yüzyılda siyasal gücün hanedan merkezli olmaktan çıkıp yavaş yavaş bürokrasi ve ordu çevrelerine doğru kaydığı yeni bir çağda yazar, adı konulmamış bir veliahtlık sistemi olarak tanımladığı kafes ve ekberiyet usullerini, saltanat kurumunda yaşanan değişimi, kafes sistemini doğuran tarihsel dinamikleri, kafes kurumunun genel hatlarını, etimolojisini, yeni süreçte şehzadelerin eğitimini, kafes sisteminde esneme ve değişim sürecini, dönemin politik ve ekonomik koşullarını da göz önünde bulundurarak, bütün boyutlarıyla incelemektedir.⁸ 17. yüzyılın başından itibaren Orta Avrupa ve İran'da ortaya çıkan askeri kabiliyetleri yüksek yeni güç merkezleri Osmanlı siyasını büyük ölçüde zorlamaya başlamıştı. O zamana kadar karizmatik ve askeri hasletleri olan Osmanlı sultanlarının cephede kazandıkları kısa süreli, kolay ve kesin sonuçlu savaşların yerini uzun soluklu, masraflı ve yıpratıcı savaşlar almıştı. Bu

⁸ *“Osmanlı târihi boyunca gözlemlenen isyanlar, elbette, yeniçeri ayaklanmaları, eşrâfin kendi nüfuzlarını artırma girişimleri, muhteris şehzâdeler veya onların anneleri tarafından yönetilen saray entrikalarının bir arada harman edildiği bir çuvaldan ibârettir. Fakat, anarşi ile, çok haklı olarak "halk isyanları" diye isimlendirilen hâdiseler arasında bir ayırım yapmak zorundayız. Burada, haklı bir sebebe dayanan Osmanlı isyanları ile, meşrû bir ayaklanma teorisinin zımnî desteği ile ortaya çıkan ayaklanmaların Osmanlı târihi içindeki seyrini ele almamız ve bugüne kadar bu hususa kimsenin vermediği önemi vermemiz için yeterli sayıda sebep vardır. Geçmişe baktığımızda, başlangıcından bugüne kadar Batı Avrupa demokrasi târihinin de bir dizi birbirleriyle ilgisiz şiddet ve entrika serüvenlerini andırdığı unutulmamalıdır.”* Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler* 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 109. Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılda meydana gelen güç mücadelelerinin anlatımı için bkz. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, The United States of America, 2010; Günhan Börekçi, *“İnkırazın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi”*. *Divan Dergisi*, 26 (2009), s. 45-96.

yeni siyasal iklimde padişahların mutlak otoritesini dengeleyen yeni askeri ve politik zümreler belirlemeye başladı.⁹ Saltanat kurumunda meydana gelen bu aşınma ve siyaset/devlet felsefesinde ortaya çıkan yeni gelişmeler mareşal padişahlar çağının da sonuna işaret ediyordu.

“Klasik dönem Osmanlı siyasal kültürü ve resmî ideolojisinde saltanat kurumun temel dayanakları ve meşruiyet kaynakları olan askerî liderlik, karizma ve gazilik gibi değerler karşılanamayınca, özellikle XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı padişahı iktidarını ve meşruiyetini zenginlik, hayırseverlik, cömertlik ve dindarlığın sergilendiği merasim merkezli bir saltanat tarzıyla sürdürür hale gelmişti.” (s.103-1404)

Yazar, kafes ve ekberiyet usullerinin damga vurduğu bu yeni saltanat sisteminde padişahın görünürliğini artırmak için şehzadeleri sancaklara göndermeyerek onları kamusal alandan nasıl çektiğini ikna edici delillerle anlatmaktadır. Velihtlık sisteminde kafes ve ekberiyet usullerinin yerleşmesiyle birlikte *“...eski Türk saltanat geleneğinin tahtın ilahi takdire açık olmasından kaynaklı açık taht mücadelesinin galibi ve bu nedenle egemenliği Hak ve halk nazarında teyid edilmiş hanedan mensubuna dayalı anlayışı, yerini bizzat hanedanın kendisinin değişmezliği prensibine bırakmıştı.” (s.105)*

17. yüzyılda devlet içerisinde sultanların hakimiyet sahası daralırken siyasi ve askeri bürokratik zümrelerin ihtiyaç duyduğu meşruiyet için hanedanlık yeni bir forma büründü. Yeni veraset sistemiyle geleceğin sultanı olacak şehzadelerin konumları, yükselen yeni iktidar seçkinlerini gölgeleyecek bir yapıdan uzak tutulmaya çalışıldı. Bu açıdan yazar, erken modern dönemde ortaya çıkan veraset sistemini şu şekilde yorumlamaktadır;

“...1500'lü yılların sonunda Osmanlı veraset sisteminde gözlemlenebilen ve doğrudan saltanat müessesesini etkileyen kafes sistemi ve ekberiyet usulü tahta tahta geçiş gibi birbirini bütünleyen ve aralarında neden sonuç ilişkisi olan yapısal, kurumsal ve radikal değişiklikler, Osmanlı devlet ve yönetim mekanizmalarındaki genel değişiklik, Osmanlı Devleti'nin değişen koşullara ayak uydurabilme çabası ve en önemlisi de geç Ortaçağ hanedan devletinden erken modern bir devlete geçişin kurumsal dayanakları olarak okuma niyetindeyiz.” (s.108)

Yazar, piyasa odaklı ve ortak para birimine dayalı bir ekonomik sistemin geliştiği erken modern döneme hâkim olan iktisadi, politik ve kültürel yeni dinamiklerin hukuki açıdan hanedan üzerinde yeni yaptırımlar uyguladığı iddiasındadır. Eser, Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesinin üç asır boyunca değişen güç odakları ve şartlar ekseninde, imparatorluğun siyasasına yön veren hiziplerce belirlenmesi sonucunda, adı konulmamış bir veliahtlık sisteminin varlığından söz etmektedir. Öyle ki

⁹ “Her ne kadar esas olarak, 1450'lerde uç beylerinin hanedana karşı meydan okumalarını ve giderek artan otoritelerini dengelemek üzere, hanedana mutlak anlamda sadık hizmetkarlar yaratılması arzu edilmiş olsa da kul sistemi, sonunda sultanların otoritesini tehdit etmeye başladı. Bu "kurumdan" çıkanların hem yönetim hem de saray üzerindeki neredeyse mutlak olduğu iddia edilen iktidarları, hükümdarlığı sırasında sisteme adam alımının azaltıldığı ve kurumun gelecekteki varlığının tehdit altına düştüğü II. Osman'ın, 1622'de tahttan indirilerek idam edilmesiyle doruk noktasına ulaştı.” Rifa'at Ali Abou-El-Haj, 1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı, Ankara, Tan Yayınları, 2011, s. 18.

“I. Abdülhamit dönemine, kafes sistemindeki şehzadelerin özgürlüğüne giden yolun daha da belirginleşmesine paralel, Osmanlı Devleti’nde veliahtlık makamını kurumsal açıdan başlatan gelişmeler yaşanmış, II. Meşrutiyet dönemine geldiğindeyse veliahtlık makamı tam anlamıyla kurumsal bir kimlik kazanmıştır. İşte tam da bu noktada, Osmanlı Devleti’nde XVIII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan veliahtlık makamı, hanedanın en yaşlı üyesinin otomatikman cülus ettiği, dolayısıyla da potansiyel veliaht olduğu bir geleneğin üzerine kurulmuştur. Ancak katıyetle vurgulamamız gerekir ki, Kafes Kasrı’nda yaşça büyük şehzadelere Abdurrahman Şeref’in de belirttiği gibi pozitif bir ayrımcılık uygulanmışsa yani yaşça büyük şehzadelerin yaşadıkları mekan diğer şehzadelerinkine oranla daha süslü ve muhteşem ise de genel itibarıyla kafes sisteminin uygulanmaya başlandığı dönemden Şehzade Selim (III.) dönemine kadar olan evrede ekber/veliaht şehzadeler diğer şehzadeler ile hemen hemen aynı erişim, ulaşım ve iletişim imkanlarına sahipti.” (s.157)

Çalışmanın altıncı bölümünde, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde veliahtlık makamının ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerin üzerinde durularak veliahtlık makamının inşa ve gelişimi için yapılan faaliyetler genel hatlarıyla anlatılmaktadır. Osmanlı Devleti’nin son yüzyılına kadar kurumsal bir veliahtlık sisteminin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Modern zamanlar öncesi Türk monarşilerinde böyle bir kurumun oluşmamasında tahtın ilahi takdire yani mücadeleye açık olduğu anlayışı, “...ülke yönetiminde hanedanın erkek üyelerinin ortaklığı algısı, orun-ülüş sistemi ve özellikle şehzadelerin eğitimi amaçlayan atabeylik kurumu ve sancak uygulaması gibi birbiriyle neden-sonuç ilişkisi içerisinde olan inanç, gelenek ve uygulamalar bütünüünün etkili olduğu söylenebilir.” (s.50) Netice itibarıyla Türk tarihinde çok sık görülen taht kavgalarının sebepleri incelendiğinde bu durumun açıkça görülecektir.

Türklerin kurduğu siyasal sistemlerde ara ara veliaht tayini usulüne başvurulduğunu belirten yazar, özellikle klasik dönem Osmanlı Devleti’nde büyük erkek evladın veliaht yapılması yönünde bir teamülün oluşturulmaya çalışıldığını beyan etmektedir. Bunun en somut örneği

“II. Selim ile başlayan ve III. Murat döneminde de devam ettirilen “tek oğula tek sancak” uygulamasında görülür. Açık taht kavgalarını önlemeyi amaçlayan bu radikal değişiklikle, bir tür veliahtlık yöntemi kabul edilmiştir. Haliyle bu uygulama ile birlikte, sancağa gönderilen şehzadenin önce veliahtlığı ve daha sonraki aşamada gerçekleşecek cülusu garantilenmiştir. Ancak tek oğul-tek sancak uygulaması, yeni bir kurumsal veya yasal düzenlemeden ziyade, büyük evladın veliahtlığının klasik sancak geleneği çerçevesinde onaylandığı bir gelişmedir. (s.385)

Eserin yedinci ve son bölümünde, Osmanlı siyasal sisteminde II. Meşrutiyet Dönemi’nin (1908-1918)¹⁰ başlamasıyla birlikte yasal bir zemine oturtulan veliahtlık kurumunun hukuki, yapısal ve kurumsal bütün

¹⁰ “1908 yılındaki devrimle Türkiye’nin siyasal yapısında son derece köklü bir değişim yapılmaya çalışılmıştı; ve bu çabada da önemli ölçüde başarılı olunmuştu. Bu devrim öylesine önemli ve büyük bir dönüşümdü ki, birçok anlamda, Osmanlı İmparatorluğu’nun sonunu getirmiş olduğu söylenebilir. 1908 Devrimi öncesi Osmanlı İmparatorluğu her şeyden önce tüm uygulamaları ve kurumlarıyla bir mutlakiyetçi rejimdi. Zamanın yabancı basınında kullanıldığı şekliyle, ‘Jeune Turquie’, ya da ‘Young Turkey’ –‘Genç Türkiye’–ise bu gelenekten kökten bir kopuşu temsil ediyordu. İttihadcılar devrimle birlikte, modern ve merkezî bir devlet çatısı altında, hem ekonomik alanda kapitalist üretim ilişkilerini geliştirmek, hem toplumsal anlamda hayatı

detayları ortaya koyulmuştur. Veliâhd-ı Saltanat Dairesi Müdüriyeti'nin kuruluşu, kurumun personel yapısı ve bütçesine varıncaya kadar birçok yenilik, atılım ve düzenlemeleri arşiv belgeleri, dönemin basını ve tanıklıkları ışığında titizlikle irdelenmiştir. Bunun dışında tahtın varisi ve siyasal sistemin temsilcisi hüviyetiyle veliahtların kamusal alanda görünürlükleri üzerinden dönemsel bir analize gidilmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde küresel anlamda modern devlet yapısına uyumlu bir veliahtlık makamının altyapısı oluşturulmuştur.

“Bu bağlamda, uluslararası ilişkilerin dayattığı protokol ve teşrifat kurallarına uyma gerekliliği ve dış ilişkilerde diplomasinin artan önemi gibi gelişmelerin Osmanlı Devleti'ni çağdaş standartlarda bir veliahtlık makamının inşasına zorladığı söylenebilir. Zira, devleti temsilen seyahatlere çıkan, birtakım görev ve misyonlar üstlenen bir veliaht ve onun temsil ettiği makam gerçeği, kısaca aktif bir veliahtın şahsında temsil ettiği “veliahtlık müessesesi” XIX. yüzyıl modern monarşilerin en önemli özelliklerinden birisidir. Artık mezkûr yüzyılda dünya genelinde, monarşi veya meşrutî monarşilerde veliahtların, uluslararası protokol sistemi içerisinde yer almaları veya ülkeleri içerisinde çeşitli görevler üstlenmeleri alışılmış bir durum haline gelmiştir.” (s.386)

III. Mehmet'in (1595-1603) şehzade sancakları uygulamasına son vermesini Osmanlı veraset sisteminde bir kırılma anı olarak gören yazar, I. Mustafa (1617-1618/1622-1623) zamanına kadar uygulanagelen babadan oğula tahtın devredilmesi ilkesinin terk edilerek ekberiyet usulüne geçilmesini Osmanlı hanedan tarihinde büyük bir dönüşüm olarak okumaktadır.

“Kafes kurumu ile birlikte taht verasetinde ekberiyet ve erşediyet ilkesinin damgasını taşıyan bu yeni dönemde şehzadelerin sosyal yaşamlarında, eğitim, erişim ve iletişim imkanlarında gözle görülür değişiklikler gerçekleşmiştir.” (s.385-386) Kafes kurumu 19. Yüzyılın karmaşık gündeminde geçerliliğini yitirmiş olsa da ekberiyet usulü imparatorluğun yıkılışına cülusu belirleyen temel ilkelerden biriydi. “Esasında I. Meşrutiyet dönemine kadar “de facto” bir şekilde uygulanan bir yöntem olan ekberiyet yapısı gereği, ekber şehzadenin cülusunu teyit eden bir sistem olması hasebiyle, aynı zamanda yöntemsel olarak bir veliahtlık sistemiydi.” (s.386)

19. yüzyıldan itibaren küresel anlamda yaygınlık gösteren yeni ekonomi modeli ve ticaret ağının siyasal rejimleri ve hukuki statülerini dönüştürmeye başladığı ve buna bağlı olarak modern diplomasinin geliştiği bir evrede, 1856 Paris Antlaşması ile Avrupa devletler sisteminin bir parçası olmaya zorlanan Osmanlı siyasal sisteminin bir belirsizliğe terk edilmesi düşünülemezdi. Bu açıdan kurumsal yapıya sahip bir

modernleştirmek, hem de siyasal alanda parlamenter düzende çalışan yeni bir iktidar yapısını hayata geçirmek için etkin bir şekilde uğraşmıştı. Kısaca söyleyecek olursak, 1908 Devrimi sonrasında modern devlet, tüm kurumlarıyla II. Abdülhamid'in (...) mutlakiyetçi devletin yerini almıştır. Bu nedenle, 1908'den sonra imparatorluğun resmi adı değişmeden kaldığı ve halk, üstünde yaşadığı topraklara 'Memalik-i Mahruse-i Şahane' demeye devam ettiği halde, 'Osmanlı İmparatorluğu' ismi artık genellikle monarşi yanlılarınca (...) kullanılmış, 'Türkiye' ya da 'Genç Türkiye' ise Devrim'den yana olanların tercih ettiği ad olmuştur. 'Türkiye' kelimesi, sınırlı bir coğrafi bölgeyi yansıtmak tan ziyade, kuşkuya yer vermeksizin, Ortadoğu ve Balkanlar'daki imparatorluk topraklarında da hüküm süren, devrim sonrası siyasi yapının tümüne işaret etmektedir.” Aykut Kansu, İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 2,3.

veliahtlık makamının varlığı hem monarşik yapının devamını teminat altına alacaktı, hem de imparatorluğun bürokratik işleyişinde birtakım kolaylıklar sağlayacaktı. Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) Avrupa seyahatinde Sultan Abdülmecit'in (1839-1861) oğlu Murat Efendi'nin veliaht sıfatıyla Avrupa kamuoyuna takdim edilmesi ve Kanun-ı Esasi'nin üçüncü maddesinde ekber şehzadenin veliahtlığının anayasal bir çerçevede teyit edilmesi gibi gelişmelerle Osmanlı Devleti'nde veliahtlık makamının tarihsel temellerinin atıldığını belirten yazar, II. Abdülhamit (1876-1909) dönemindeki uzun suskunluktan sonra *"Osmanlı Devleti'ne XIX. yüzyıldan kalan tarihsel mirasın, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde"* (s.387) veliahtlık makamını kurumsallaştıracak hamlelerin yapılmasını kolaylaştırdığını söylemektedir. Yazar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II. Abdülhamit'i tahttan indirmesiyle birlikte siyaset merkezinin Yıldız Sarayı'ndan bu yeni muktedirlerin çalışma ofislerine kaydığını belirtip, Osmanlı hanedanlığının temsil ve protokol yönü baskın olan simgesel bir konuma indirgendüğünü not emektedir. Bu bakımdan veliahtlık makamının faaliyete geçmesi beraberinde makâmı kurumsallaştırma gibi bir ihtiyacı da beraberinde getirerek bu doğrultuda hukuki adımlar atıldığını yazmaktadır. Yazar, 1908 yılından itibaren tedrici olarak hayata geçirilen bir veliahtlık kurumunun varlığını ciddi dayanaklarla ortaya koymaktadır. Buna göre;

'1908 tarihinden sonra veliahda uygulanacak protokol kurallarını, veliahdın unvanını, teşrifat işlerindeki misyonunu ve görevlerini belirleyen yasal düzenlemelerin yapılması;

Osmanlı tarihinde ilk defa veliahtlık kurumunun finansmanını sağlamak için 1909 yılından itibaren şehzadelerden ayrı olarak "veliahd-ı saltanat"a devlet bütçesinden pay ayrılması;

Veliahda "Avrupa hükûmâtında carî olduğu vechle maiyyetlerinde bulunarak merâsim ve ziyaret gibi husûsatta ifâ-i hizmet etmek üzere" personel desteği verilmesi, bu doğrultuda, yaverler, teşrifatçılar daire müdürleri ve müdür muavinleri atanması;

"Dolmabahçe Veliahd-ı Saltanat Dairesi" içerisinde "daire müdürü ünvanıyla" yeni bir memuriyetin kurulması ve akabinde 1911 ve 1912 bütçelerinde "Veliahd-ı Saltanat Daire Müdüriyetine" 60.000 kuruş pay tahsis edilmesi;

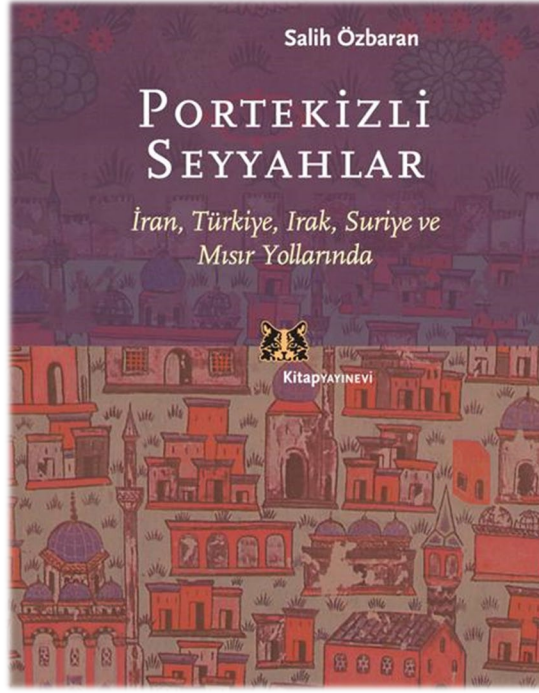
Veliahdın Hanedan Meclisi Başkanlığı, elçi ve rical kabulü gibi hukuki düzenlemeler ile belirlenmiş ve şehzadelerden ayrı olarak üstlendiği görev ve faaliyetler;

Veliahd-ı saltanatın devleti temsilen katıldığı ve adeta krallar gibi ağırlandığı seyahatleri;

Osmanlı matbuatında 1908'den itibaren veliahdın kamuoyuna takdimi, sunuluş tarzı ve özellikle devletin resmi salnamelerinde veliahdın resminin padişahıktan hemen sonra yer alması." (s. 388-389)

Şimdiye kadar, aralarına yorumlar serpiştirdiğimiz, çalışmanın önemli kısım ve tezlerini aktarmaya çalıştık. Yazar, Osmanlı tarihinin neredeyse hiç gündeme getirilmemiş bir kurumunun incelenmesini ağırlıklı olarak Türk-İslam siyaset geleneğinin yapısı üzerinden yapmaktadır. Çalışmadaki yapısal analiz birden fazla dinamik üzerinden ilerliyor. Alp, önce hanedan merkezli veraset sisteminin bozkır evresindeki Türk devletlerinde nasıl bir yapı sergilediğinden hareketle iktidar aktörlerinin bu ilişkiler ağındaki karşılıklı çıkar ve konumlarını sorguluyor. Sonrasında bu ilişki sarmalının zaman içerisinde geçirdiği değişimi,

aktörlerin çeşitlenmesi sürecini ve yeni ilişki ağlarını, veraset sistemini kavramsallaştırırken, titizlikle gözetmektedir. Alp, veraset yapısındaki esneme ve dönüşümleri dönemsel politik ve ekonomik değişim ve dalgalanmalarla bağlantılı bir biçimde, çok yönlü olarak anlatmaktadır. Rahatlıkla Alp'in kitabının Osmanlı tarihçiliğinde önemli bir boşluğu doldurduğunu ve büyük bir katkı olduğunu söyleyebiliriz. Kitap, geniş bir zaman ve mekan diliminde Türk veraset sistemini anlamamıza yardımcı olduğu gibi şuna kadar görmezden gelinen önemli bir Osmanlı kurumunu ortaya çıkarmaya yönelik kapsamlı bir çaba içerisindedir. Alp'in Osmanlı veraset sistemi ve veliahtlık kurumu üzerine inşa etmeye çalıştığı çatı uzun vadede Türkiye'deki akademik çevrelerde adından sıkça söz ettirecek niteliktedir.

Portekizli Seyyahlar

Salih Özbaran

İstanbul, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, 2017, 202 Sayfa, ISBN: 978-975-6051-68-9.

Alper YAVUZ*

Tam adı *İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında Portekizli Seyyahlar* olan eser, tarihçi ve akademisyen Salih Özbaran tarafından kaleme alınmıştır. Manisa'nın Turgutlu ilçesinde doğan Özbaran, ilk ve orta öğrenimini bu şehirde gördükten sonra İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü ve İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuş, doktorasını Londra Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Bir süre İstanbul Üniversitesi'nde çalıştıktan sonra Ege Üniversitesi'ne geçerek burada Tarih bölümü başkanlığı yapmıştır. Ardından geçiş yaptığı Dokuz Eylül Üniversitesi'nde dekanlık görevinde bulunmuştur. Sağlık sorunları nedeniyle emekliye ayrılmasının ardından Cambridge Üniversitesi'nde konuk öğretim görevlisi olarak dersler vermiştir. Osmanlı Tarihini sadece Anadolu ve Balkanlar'dan ibaret görmeyen Özbaran, belirli sınırların dışına çıkarak, Osmanlıların Arap coğrafyasında yayılmaları, Hint Okyanusu'nda Portekizlilere karşı giriştikleri siyasi ve ekonomik mücadeleler, Türk-Portekizli ilişkileri, Türk denizcilik tarihi gibi o zamana kadar pek üzerinde durulmamış konularda çalışmış, Portekiz tarihinin bazı noktalarına da bu ülkede yaptığı çalışmalarla

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, alper34yavuz@gmail.com

ışık tutmuştur. Bunların yanı sıra tarihçilik, tarih felsefesi, tarih eğitimi-öğretimi gibi alanlarda eleştirel ve yol gösterici çalışmaları da mevcuttur.

Boyutları 16,5 x 21 cm. olan kitap, karton kapaklı ve ciltlidir. İnternet üzerinden kitap satışı yapan işletmelerde liste fiyatı 38 TL olarak görünmekle beraber indirimler ile 24-26 TL civarında bir fiyata satın alabilmek mümkündür. Kitabın, birincisi Eylül 2007’de ve ikincisi Kasım 2017’de olmak üzere iki baskısı yapılmış olup, bu tanıtım makalesinin yazımında ikinci baskıdan yararlanılmıştır.

Kitap, içindekiler kısmıyla başlar. Bunu yazarın önsözü takip eder. Ardından sırasıyla haritalar, resimler ve kısaltmalar sayfaları bulunur. Daha sonra gelen “Seyahat Edebiyatı Üzerine Birkaç Sayfa” başlıklı, on sayfalık bir giriş kısmının ardından, ilk bölüm başlar. Kitapta beş ana bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlerin başlıkları sırasıyla şöyledir: “I. Antonio Tenreiro’nun Gözlemleri (1524-1525)”; “II. Mestre Afonso ile Güneydoğu Anadolu (1565-1566)”; “III. Nicolau de Orta Rebelo’nun Dilinden Lar, Şiraz ve Bağdat (1606)”; “IV. Manuel Godinho’nun Yolculuğu (1663)”; “V. Kızıldeniz ve Etiyopya Yolculukları (1520, 1623)”. Bölümlerin ardından yaklaşık elli beş sayfalık ekler kısmı gelmektedir. Makale çevirilerinden oluşan bu eklerin başlıkları ise şöyledir: “I. Anthony Disney – 16. ve 17. Yüzyıllarda Hindistan’dan Portekiz’e Körfez Yolu: Kuryeler, Tacirler ve İmaj Yaratıcılar”; “II. John Correia Afonso – Manuel Godinho’nun Okyanus Yoluna Karşı Seçenekleri”; “III. Jean Aubin – Antonio Tenreiro’nun Itinerario’su Üstüne Eleştirel Bir Çalışma”; “IV. Jean Aubin – Gaspar de S. Bernardino’nun Hindistan ve Kıbrıs Seyahatinin Bir Başka Öyküsü”; “V. Luis Maria Pedrosa dos Santos Graça – Alvaro da Costa’nın 1610 Yılındaki Yolculuğunun Güzergahı”.

Kitabın yaklaşık kırk sayfa olan birinci bölümü, Antonio Tenreiro’nun *Itinerario* adlı eserinden seçilip alınarak özetlenmiş kısımlardan oluşur. Tenreiro, Portekiz İmparatorluğu’nun Hindistan Genel Valisi Duarte de Menezes’in, 1523’te İran’daki Safevi Devleti şahı İsmail’in sarayına elçi olarak gönderdiği Baltasar Pessoa’nın heyetinde bulunan bir seyyahıdır. Ayrıca kendisine genel vali tarafından Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliği altındaki topraklar hakkında ve sultanın Hindistan yönünde bir deniz seferi yapmaya niyeti olup olmadığı konusunda haber toplamak gibi görevler verilmiştir. Adı geçen eserinde İran yolculuğunu, Tebriz’den Kahire’ye olan seyahatini (1524-25), Kıbrıs’tan Hürmüz’e uzanan aksi istikametteki deneyimlerini (1525-26) ve yeniden batıya yöneldiği Hürmüz-Basra, Halep, Kahire güzergahı ile Akdeniz’de yaşadıklarını (1528-29) aktarmıştır. Özbaran, kitapta İran, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Halep, Hama-Baalbek, Şam, Safed, Remle, Gazze, Kahire ve İskenderiye güzergahından oluşan ilk seyahatten (1524-25) alıntılara yer vermiştir. Özellikle Kahire, İskenderiye ve Nil hakkındaki içerikler diğer şehirlere göre biraz daha uzun ve detaylıdır.

On beş sayfalık ikinci bölüm, Mestre Afonso’nun seyahat notlarından yapılmış alıntılarını içerir. 1565-66’da Portekiz İmparatorluğu’nun Asya’daki önemli antrepolarından biri olan Hürmüz’den ayrılıp karayoluyla İran, Anadolu ve Suriye üzerinden Doğu Akdeniz’e, oradan da Portekiz’e giden Afonso, kraliyetin hizmetinde bulunmuş, genel valinin emri altında çalışmış bir hekimdir. İran’da Hürmüz-

Kaşan-Kum-Tebriz; Anadolu'da Van-Tatvan-Diyarbakır-Birecik; Suriye'de Halep-Hama-Trablusşam ve Akdeniz'de Kıbrıs-Girit-Venedik güzergahında seyahat etmiş, ardında çok değerli gezi notları bırakmıştır. Yolculuğu sırasında Venedikli ve Ermeni papaz kılığına girerek gerçek kimliğini gizlemiştir. Özbaran, halkların günlük yaşamını, dönemin ekonomik durumunu ve tarihsel değeri bulunan birçok yapıyı detaylı bir şekilde anlatması nedeniyle Afonso'nun yaptığı gözlemlerin son derece önemli olduğunu belirtir. Kitapta, seyyahın Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Urfa, Birecik ve Halep hakkındaki notlarından alıntılar bulmak mümkündür.

Üçüncü bölüm on sayfadan oluşur ve Nicolau de Orta Rebelo'nun 17. yüzyıl başlarında yaptığı gezinin ardından yazdığı *Relação de Jornado* adlı seyahatnamesini temel alır. Kralın hizmetinde çalışan Rebelo, 1591'de donanmayla Goa'ya gitmiş, çeşitli askeri faaliyetlere katılmış, 1602'de şövalyelikle onurlandırılmıştır. 1605 yılı sonlarında Portekiz'e dönebilmek için Goa'dan ayrılmış, ancak Afrika kıyılarından öteye gidememiştir. Daha sonra okyanustaki felaketler ve talihsizlikleri tekrar yaşamamak için kara yolunu kullanmayı tercih etmiş, yaklaşık yirmi kişilik bir grupla İran, Irak, Suriye ve Akdeniz üzerinden ilerleyerek 1607'de Portekiz'e varmış, seyahatnamesini burada tamamlamıştır. Özbaran, seyyahın gördüğü yerleri, karşılaştığı insanları, tanık olduğu seremonileri detaylı şekilde betimlediğini, Müslümanların, Yahudilerin ve Ortodoks Hristiyanların yaşamlarını da unutmadığını belirtir. Kitapta, Rebelo'nun Lar, Şiraz ve Bağdat hakkında verdiği bilgilerden alıntılar mevcuttur.

Yaklaşık yirmi sayfalık dördüncü bölüm, Manuel Godinho'nun 1663'teki seyahatiyle ilgilidir. Portekiz'de doğan Godinho, 1649'da Cizvit tarikatına katılmış, 1655'te genç bir papazken misyoner olarak Hindistan'a gitmiştir. Ekim 1662'de hem genel valinin mektubunu Portekiz'e götürmek, hem de Hindistan ve Hint Okyanusu'nda olup bitenleri Lizbon'da saraya anlatmak üzere elçi tayin edilerek karayoluyla merkeze gönderilmiştir. Portekiz İmparatorluğu'nun zayıfladığı ve düşüşe geçtiği, Hollanda ve İngiltere'den yeni kaşiflerin geldiği, devlet destekli ticaret şirketlerinin hüküm sürdüğü bir dönemde yolculuk eden Godinho, Bombay'dan çıkışından Lizbon'a varışına kadar yaptığı gözlemleri ve rastladığı olayları seyahatnamesi *Relação*'da anlatmıştır. Özbaran, kitapta, seyyahın Basra, Bağdat, Ani ve Halep'te yaşadığı olayları anlattığı kısımlardan alıntılara yer vermiştir.

On sayfadan daha kısa olan beşinci bölüm ise, Portekizlilerin Kızıldeniz ve Etiyopya hakkında yazdıkları tarihsel coğrafya eserlerinin iki tanesinden yapılmış alıntılarını içerir. Bunlardan birincisi, Francisco Alvares'in 1520 yılında yaptığı seyahatin notlarıdır. Alvares, Portekiz İmparatorluğu'nun Hindistan'daki genel valisi Diego Lopes de Sequeira tarafından Etiyopya krallığına gönderilen elçilik heyetinde bulunan bir papazdır. İkincisi ise, Portekizli Cizvit papazı Manuel de Almeida'nın yolculuğuna ait notlardır. Almeida, 1628-1646 arasında yazdığı Etiyopya tarihi kitabına, 1623-24 yıllarında Hindistan'dan Etiyopya'ya yaptığı bu yolculuğun anılarını da katarak, ardında o yörelerin tarihsel coğrafyasına katkı sağlayan önemli bir seyahatname bırakmıştır. Özbaran kitabın bu bölümünü kısa tutmuş ve fazla ayrıntıya girmemiştir.

Ek 1’de verilen Anthony Disney’in “16. ve 17. Yüzyıllarda Hindistan’dan Portekiz’e Körfez Yolu: Kuryeler, Tacirler ve İmaj Yaratıcılar” başlıklı makalesinden, bu yüzyıllarda Portekizlilerin yaptığı karayolu seyahatleri, kuryeler, karayolu tacirleri ve karayolu seyahat edebiyatı hakkında bilgi edinmek mümkündür. Makalenin sonunda Portekizliler ve onlar adına karayolu seyahati yapanların kronolojik bir listesi verilmiştir ki, böyle bir listeyi başka bir yerde görebilmek zordur. Türkçeye çevirisi Özbaran tarafından yapılmıştır.

Ek 2’de verilen John Correia Afonso’nun “Manuel Godinho’nun Okyanus Yoluna Karşı Seçenekleri” başlıklı yazısı, Hindistan – Portekiz ortak tarihi üzerine hazırlanan ve 1985’te Yeni Delhi’de yayımlanan bildiriler arasında bulunmaktadır. İçeriği, dördüncü bölümde bahsedilen Godinho’nun seyahatiyle ilgilidir. Bunun çevirisi de Özbaran’a aittir.

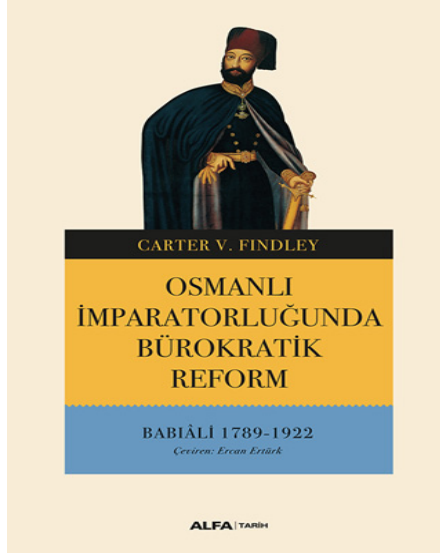
Ek 3’te Jean Aubin’in “Antonio Tenreiro’nun Itinerario’su Üstüne Eleştirel Bir Çalışma” başlıklı yazısı verilmiştir. İçeriği, birinci bölümde bahsedilen Tenreiro’nun notlarıyla ilgilidir. Çevirisi İrem Özgören Kınlı tarafından yapılmıştır.

Ek 4’te yine Jean Aubin’e ait olan “Gaspar de S. Bernardino’nun Hindistan ve Kıbrıs Seyahatinin Bir Başka Öyküsü” isimli makale verilmiştir. Gaspar, 1605’te Goa’dan ayrılan, bindiği geminin Şubat 1606’da Madagaskar kıyılarında batmasıyla karayoluyla Portekiz’e dönmeye karar veren Portekizli bir Fransiskendir ve makale onun bazı gözlemleriyle ilgilidir. Çevirisi Zeki Arıkan tarafından yapılmıştır.

Ek 5 ise Luis Maria Pedrosa dos Santos Graça’nın bir makalesinde yer alan “Alvaro da Costa’nın 1610 Yılı Yolculuğunun Güzergahı” adlı bölümün Özbaran tarafından yapılmış çevirisidir.

Kitabın sonunda ise notlar ve dizin kısımları yer almaktadır. Numaralandırılmış notlar sayfaların alt kısımlarında değil, kitabın sonundadır. Bu nedenle okuyucu sık sık kitabın arkasını çevirmek zorunda kalmaktadır. Bu durum bazı okuyucularda dikkat dağınıklığına yol açabilir. Kitapta verilen metinler yeterli sayıda görselle desteklenmiştir. Bu görsellerin pek çoğu, başka kitaplarda rastlamanın zor olacağı, değerli harita ve resimlerdir.

Sahip olduğu farklı bakış açısı ve özgün çalışma alanları nedeniyle Türk tarihçiler arasında kendine has bir yeri bulunan Salih Özbaran’ın bu yapıtı sayesinde, 16. ve 17. yüzyıllarda Hint Okyanusu çevresindeki egemenlik alanlarının bazı noktalarından ülkeleri Portekiz’e dönen bazı seyyah, kurye, gözlemci ve rahiplerin Osmanlı egemenliği altındaki topraklardan geçerken edindikleri izlenimleri öğrenmek mümkün olacaktır. Konuyla ilgili az sayıda Türkçe eserden biri olan kitabın, başta tarih akademisyenleri, öğretmenleri ve öğrencileri olmak üzere tarih bilimiyle ilgilenen, gezi ve anı türünde eserler okumaktan hoşlanan herkesin kitaplığında yer alması önerilir.

Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform-Babiâli 1789-1922

Carter V. Findley, Çev. Ercan Ertürk

İstanbul, Alfa Yayınları, 2019, 585 Sayfa, ISBN: 978-605-171-95-35.

Demet TOKSOY*

Amerikalı bir tarihçi olan Carter V. Findley, 1972 yılından bu yana Ohio Eyalet Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmaktadır. Amerika'da, Osmanlı ve Türk Tarihi üzerine önde gelen isimlerden biri olan Findley, aynı zamanda adı geçen üniversitedeki Dünya Tarihi programının da kurucularındandır. Findley'in bu çalışmaya konu olan eserinin yanı sıra İngilizce, Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanmış birçok eser ve makalesi de vardır. Türkçe yayınlanan eserlerine; “*Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*”, “*Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da*”, “*Modern Türkiye Tarihi*” ve “*Kalemiyeden Mülkiyeye*” adlı kitaplar örnek verilebilir. Findley'in bu çalışmaya konu olan ve ilk olarak 1980 yılında Amerika'da *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire - The Sublime, Porte 1789-1922* adıyla neşredilen kitabı, Latif Boyacı ve İzzet Akyol tarafından “*Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform- Babiâli 1789-1922*” adı ile Türkçeye çevrilmiş ve 1994 yılında İz Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır. Eserin Ercan Ertürk tarafından yapılan bir başka tercümesi 2014'te Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından neşredilmiştir. Alanında halen temel bir başvuru kaynağı özelliğini muhafaza eden bu kitap, önsöz kısmının haricinde 8 bölümden oluşmaktadır. Kitabın önsözünde yazar, birtakım sorulara cevaplar aradığını ifade etmektedir. Findley'in cevabını aradığı soruların başında “*Batılıların nazarında gerçek Babiâli'nin mahiyetinin ne olduğu, bir giriş kapısı mı, bir teşkilat mı yoksa bir bina*

*Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi demettoksoy52@hotmail.com

mi olduğu” gelmektedir. Bu çerçevede yazar bu kitaptaki temel amacını bu tür sorulara yanıt aramak olarak ifade etmektedir.

“Devletin ve Toplumun Unsurları Olarak Babıâli ve Kalemîye” adlı birinci bölümde yazar, ilk olarak Klasik Osmanlı İmparatorluğu kurumlarının öneminden bahsedip bu kurumların önceki dönemlerden de faydalanılarak gelişim göstermiş olduğu tespitini yapmaktadır. Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu’nda bazı yöneticiler zaman zaman kurumların daha da gelişmesi için katkıda bulunmuştur. Yapılan bu katkılar ve değışimler, özellikle 19. yüzyılda kendini daha da hissettiren bir nitelik kazanmıştır. Ayrıca 19. yüzyılda hız kazanan bu değışim, sadece Osmanlı İmparatorluğu’nu değil, İslam dünyasının devlet geleneğini de etkileyen bir gelişme haline gelmiştir. İşte tam da bu noktada Batılıların nazarında anlam kargaşasına yol açan Babıâli teriminin Batılılar tarafından ne anlama geldiğinin ve neyi ifade ettiğinin üzerinde durulmaktadır. Bunun yanı sıra, imparatorluğun klasik bürokratik teşkilatlarından biri olan Babıâli’de çalışan yönetici sınıfının da bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Findley, imparatorluk merkezinin önemli unsurları olan Babıâli ve kalemîyenin klasik yapısından bahsedip ve aynı zamanda kurumu etkileyen kültürel gelenek, siyasi denge ve toplumsal yapı gibi faktörleri de irdelemektedir. Findley, klasik dönem Osmanlı’ındaki bu kurumun iyi anlaşılıp tetkik edilmesinin, kitabın ilerleyen bölümlerindeki dönüşümün ve ilerlemenin anlaşılması açısından önemli olduğunu da belirtmektedir. [s.29-88]

“Yönetici Sınıfın Gelişimi ve Kalemîyenin Ortaya Çıkışı” adlı ikinci bölümde, yönetim sisteminin geçmişten kopmadan geçirdiği birbiriyle bağlantılı; ancak bir o kadar da karmaşık olan gelişim sürecinin üzerinde durulmuştur. Kuruluş döneminde neredeyse hiç değışime uğramayan yönetim sisteminin yavaş yavaş ilerleme göstermesiyle yönetici sınıfın, askeri, idari ve dini teşkilatları bünyesinde toplaması incelenmiştir. Bunun yanı sıra, yeni yeni ortaya çıkan saray hizmetleri ve kalemîye sınıfının yapıları da incelenmektedir. Bununla birlikte, III. Selim’in başlatmış olduğu Nizam-ı Cedid programının da yönetici sınıfın gelişimine ve nihayetinde kalemîyenin ortaya çıkışına etkileri üzerinde durulmuştur. Tartışmaya yol açan bir soru olan “Osmanlı yönetici sınıfının idari teşkilat ve dini teşkilat olmak üzere iki kola mı yoksa en az üç hatta saray teşkilatıyla birlikte dört kola mı ayrıldığı” sorusuna cevap aranmıştır. Ayrıca yönetici sınıfının kökeni ve saray hizmetlerinin asıl hali ve sonrasında geçirmiş olduğu değışim değerlendirilmiştir. Burada son olarak Findley, kalemîyenin ortaya çıkış sürecinde gerek saray hizmetlerinde gerek idari, askeri ve dini yapılanmalardaki ortaya çıkan değışimin kalemîyeye olan etkisi incelenmiştir. Kalemîyenin kendi içerisinde yaşamış olduğu değışim ise ayrı bir değerlendirme konusu olarak ele alınmıştır.

Findley’in cevabını aradığı bir diğeri soru da “modernleşme çabalarının askeri bir hamle mi olduğu”yla ilgilidir. Esasında, III. Selim’in yapmış olduğu Nizam-ı Cedid sadece askeri alanla ilgili olmasa da; getirdiği yenilikler içerisinde en iyi bilinenler yine askeri alanla ilgili olanlardır. Bu noktada Findley, burada askeri alandaki yapılan düzenlemelerin ve yeniliklerin yönetici sınıfa olan etkisini

sorgulamaktadır. Açılan askeri okullarla birlikte ortaya çıkan askeri seçkinler sınıfının gösteremediği başarıyı, kalemiyenin hangi ölçüde ve ne şekilde sağlayabildiği incelenmiştir. Yine yönetici sınıfta en az askeri teşkilat kadar önemli olan dini teşkilatta ise daha fazla güç kaybı yaşanmıştır. Bu hususta 19. yüzyılın din alimliğinden bürokrasiye geçmiş bir devlet adamının kalemiye içerisindeki yeri ve etkisi değerlendirilmiştir. Dini teşkilatın zayıflama nedenleri ve yüzyıl içerisinde kırılma noktaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Findley, bu dönemde yıldızı parlayan alanların saray hizmetleri ve kalemiye olduğunu belirterek dini teşkilat ve askeri teşkilatın aksine saray hizmetlerinin ve kalemiyenin kazandığı itibarı ortaya koymaya çalışmıştır. Özellikle II. Mahmud döneminde uygulamaya konan birtakım reformlarla, saray hizmetleri ve kalemiyenin dönüşüm noktaları ve ne derece önem kazandığı belirginleşmiştir. II. Mahmud'un reformları yapmasındaki etkenin sadece “*bürokrasiyi daha etkin kılmak mı yoksa başka sebeplerden dolayı mı olduğu*” cevap aranan bir diğer sorudur. Bu bölümde, 18. yüzyıl ile birlikte saray içerisinde bulunan has odanın geçirdiği dönüşüm de incelenmiştir. Kalemiyenin yavaş yavaş itibar kazanması her ne kadar karmaşık bir şekilde olsa da 19. yüzyıl boyunca olağanüstü boyutlara ulaşmıştır. Yönetici sınıfın iki kolunun zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan memur açığının nasıl ve ne şekilde telafi edilmesi gerektiğinden burada bahsedilmekle birlikte, bu konu kitabın diğer bölümlerinde geniş çapta ele alınmıştır. [s.90-129]

“*İmparatorluğun Gerilemesinin Gelişmekte Olan Kalemiye Üzerindeki Etkileri: Reform Arifesinde Babiâli ve Memurları*” adlı üçüncü bölümde Findley, daha çok klasik dönem kalemiye memurlarının üzerinde geçmişten gelen geleneklerin yanı sıra sonraki dönemlerde yapılan reformların da etkili olduğu üzerinde durmuştur. Burada cevap aranan soru ise “*İmparatorluğun genel anlamda güç kaybetmesi halinde kalemiyenin büyük ölçüde büyümesi ve önem kazanmasının nasıl olduğu*” ile ilgilidir. Findley dönemin katiplerinin reform hareketlerinin öncüsü ya da parçası olmaya ne derece hazır oldukları da değerlendirmiştir. Öncelikle 18. Yüzyıl sonunda Babiâli’yi meydana getiren unsurları gösteren bir tablo sunmuştur. Bu noktada, teşkilatın en üst noktasında yer alan sadrazamın, kalemiye içerisindeki konumu ve yetkileri anlaşılmasına çalışılmıştır. Özellikle, Divan-ı Hümayun’un işlevini yitirmesinin ardından sadrazamların Babiâli’deki divanlarının öneminin artmasıyla birlikte, sadrazamın yardımcılarının önemi gözle görülür şekilde artış göstermiştir. Bu noktada Babiâli’de toplanan divanların zaman içerisinde sayısının artmasıyla, ileride ortaya bariz bir şekilde çıkacak olan Danışma Meclisleri ile olan bağlantısı incelenmiştir. Sonraki dönemlerde oluşacak olan meclis geleneğinin başlangıcı kabul edilen bu divanlar, zaman içerisinde bir değişime uğramıştır. 18. Yüzyılın sonunda, özellikle çavuşbaşı ve adamlarının uğradığı dönüşüm her ne kadar karmaşık ve hala çok iyi bilinmiyor olsa da; eldeki veriler çerçevesinde ortaya konulmuştur.

Yazar reisülküttabın emri altında bulunan dairelerden biri olan, Divan-ı Hümayun kaleminden ve önemli görevlilerinden biri olan beylikçiden bahsetmiştir. Burada dikkat çeken ise 18. yüzyıla kadar bu dairenin “*Kalem*” adıyla üç bölüme ayrılmış olmasıdır. Bu üç kalem ve burada görev alan memurlar üzerinde değerlendirmeler yapılmış ve bununla ilgili tablo sunulmuştur. Bunun yanı sıra, bu kalem dışında önem

teşkil eden Divan-ı Hümayun tercümanlığı ile reisülküttap arasındaki ilişki incelenmiştir. Zaman ile reisülküttabın hariciyeden sorumlu kişi haline gelmesiyle tercümanların reisülküttapla olan ilişkileri hiç şüphesiz bir gelişim göstermiştir. Bürokrasi anlamında Findley'in incelediği diğer kalemler ise "mektubi" ve "amedî" kalemleridir. Bu kalemlerin reisülküttap ve sadrazam ile olan ilişkileri, çalışanları ve bürokrasideki yerleri değerlendirmiştir. Reisülküttaba bağlı dairelerinin yavaş yavaş teşkilatlanmaya başlamasıyla beraber; burada görev alacak olan memurların sahip olması gereken nitelikler ve yeterlilikler belirlenmeye çalışılmıştır. Artık buralarda çalışanlar arasında bir ayrışma ve uzlaşmaya yönelik çalışmalar yoluna gidildiği aşıkardır. Bunun yanı sıra, çalışma usulü modellerine yönelik incelemeler yapılmıştır. Dairelerde hazırlanan evraklar içerik bakımından her ne kadar yetersiz olsa da; şekli ve keleme almış biçimindeki düzeni ortaya koyan çeşitli görüşler vardır. Herhangi bir evrakın daireler arasında uzun süren döngüsünün olumlu ve olumsuz yanları tartışılmıştır. Bu bilgiler ekseninde Findley, memur yetiştirirken Lonca Teşkilatı'nın etkisini göstermesinin ortaya koyduğu sonuçlar kalem içerisindeki memurları ne derece etkilemiştir sorusuna cevap aramıştır.

Findley, Divan-ı Hümayun tercümanlarının niteliği ve hangi noktadan sonra bir değişime uğradıkları konusunda da değerlendirmeler yapmıştır. Babî'î'deki divan tercümanlarının durumu ile ilgili çelişkilerin nedenlerinden bahsetmiş; kalemiyenin alt ve üst seviyede yer alan memurların ilk dönemlerde esnaf loncası özellikleri taşıdığı ve zamanla bu özelliğin yerine geçen etmenleri ortaya koymuştur. Zira, erken dönemde kalemiye memurlarının daha ziyade sıbyan mektebinden yeni çıkmış küçük çocuklar olması kalemiyedeki işleri büyük ölçüde zorlaştırıyordu. Bu bağlamda 18. yüzyıl sonu itibarıyla, memurların nitelikleri ve geçmeleri gereken aşamalar hususunda çalışmalara başlanılmış ve meslek seçiminde kişinin babasının yaptığı iş ile bağlantısı araştırılmıştır. Öte yandan, bu dönemde dikkat çeken bir diğer husus reisülküttaptan sadrazamlığa terfi eden kişilerin olmasıdır. Öyle ki 18. yüzyılın son çeyreğinde ise okuma yazma bilmeyen sadrazam olduğuna yönelik belirtiler vardır. [s.132-189]

"Saltanatın Yeniden Otorite Kazanması ve Sivil Bürokrasinin Oluşturulması" adlı dördüncü bölümde ise Findley, II. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında "sultan hâkimiyetinin mi yoksa reformcu yönelimin mi devam edeceği" sorusuna cevap aramıştır. II. Mahmud'un reformlarının Nizam-ı Cedid ile bağlantısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yazar, dönemin reform gereksinimi algısının ise incelenmesi gereken başka bir husus olarak değerlendirmiştir. Tüm reform çağının genel sorunu olan memurların niteliği sorunu II. Mahmud döneminde de kendini hissettirmiştir. Öte yandan III. Selim ile birlikte başlayan Avrupa'ya elçi gönderme olayı II. Mahmud döneminde büyük ölçüde değişime uğramıştır. İlk etapta gönderilen elçilerden beklentiler ve elçilerin niteliği ile II. Mahmud döneminde gönderilen elçilerin görevleri ve niteliği arasındaki farklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. II. Mahmud'un Hariciye Nezareti'ni kurmasıyla sonuçlanan bu dönüşüm sürecinde Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan iki ayrı tüccar grubun oluşturduğu "Şehbenderlik" kurumunun zaman içerisinde uğradığı dönüşüm de incelenmiştir. Öte yandan, dönemin elçilerinin uluslararası diplomatik geleneğini tam anlamıyla

bilmemesinden kaynaklanan sorunlara değinilmiş, reisülküttabın dışişleri bakanı hüviyetine bürünmüş olduğu bu dönemde Babîali'deki dairelerin hariciye ile ilgili işleri yönetmedeki eksiklikleri ise başka bir sorun olarak incelenmiştir. Findley, II. Mahmud'un Avrupa'daki diplomatlarının “*diplomatik bir görevliden ziyade Avrupa'da edindikleri tecrübeleri yurda aktarmaya çalışan bir kanal*” olarak değerlendirmektedir. Hariciye Nezareti ile alakalı bir kurum olarak “*Tercüme Odası*”nı da inceleyerek buradaki personele dair tespitler yapmıştır. Hariciye Nezareti teşkilatını da bir tablo ile gösteren Findley'in, bu bölümde cevabını aradığı bir diğer soru da “*II. Mahmud'un baskın bir padişah olmaya çalışırken yaptığı reformlarla istemeden de olsa bir Kalem Aristokrasisi mi oluşturduğu*”dur. Bu soruya cevap arayan yazar, yine II. Mahmud döneminde ortaya çıkan nezaretlerin yanı sıra meclisleri de değerlendirmeye alarak; bu kurumların Avrupa'daki parlamentoya mı yoksa 18. yüzyılda gördüğümüz danışma meclislerinin bir devamı mı olduğunu incelemiştir. Findley, II. Mahmud'un yaptığı reformlar ile Babîali'deki düzenlemeler bir tablo halinde sunulmuştur. [s.197-250]

“*Tanzimat Döneminde Sivil Bürokratik Hegemonya*” adlı beşinci bölümde, II. Mahmut'tan II. Abdülhamid'e kadar geçen süre içerisinde yaşananların kısa bir özeti sunulmuştur. “*Tanzimat Dönemi*”nde yapılan reformlar sonunda ortaya çıkan genel tablonun yol açtığı faktörler irdelenmektedir. Burada incelenen konuların ilki ise devlet memurlarının elde etmiş oldukları güçtür. Bu bağlamda, II. Mahmut ile II. Abdülhamid arasındaki boşlukta sadrazamların yeniden elde ettikleri güç ortaya konulmuş ve ortaya çıkan yeni seçkinler sınıfı değerlendirilmiştir. Bu bölümde cevabı aranan en önemli soru “*yapılan reformların taklitten öte gidip gidemediği*” ile ilgilidir. Yapılan reformları uygulayacak insan kaynağının olup olmamasını da tartışmaya açan Findley, tüm bu sorulara cevap ararken Islahat Fermanı ile ortaya çıkan muhalefetin, yapılan ya da yapılacak olan reformlara etkilerini değerlendirmiştir. Yazar, Avrupa'dan gelen müdahaleleri de reformlara etkileri bağlamında değerlendirmiş; ayrıca devlet adamlarının uğraşmak zorunda oldukları bir diğer sorun olarak “*reformlar için gerekli maddi kaynağın olmaması*” sorununu açık bir şekilde ele almıştır. Yine, dönemin devlet adamlarının yapılan tüm reformlara rağmen düşüncelerini özgürce söyleyememelerinden kaynaklanan sorun dile getirilmiş, devlet adamlarıyla iktidarda güç sahibi olanlar arasında yaşanan sorunlara değinilmektedir. Bu bağlamda Findley, dönemin sonunda yeni bir siyasi denge kurulup kurulamadığı üzerinde durmuştur.

Tanzimat Dönemi boyunca sivil bürokraside yaşanan değişimlerin sadrazamlık makamının yeniden tesis edilmesine yol açtığına işaret eden Findley, bu makamının geleneksel haline geri dönmesinde Hüsrev Paşa'nın etkilerini incelemiş ve sadarete bağlı kadrolar bu kadroların yapılarını değerlendirmiştir. Aynı zamanda, bu dönemde Hariciye Nezareti ile sadrazamın arasındaki ilişkinin ne boyutlara ulaştığının göstergeleri sunulmuş; Mektubî ve Amedî kalemlerinde de sadrazamın etkisiyle ortaya çıkan değişimlere işaret edilmiştir. Yine bu dönemde, meclislerin uğradığı dönüşüm ve ortaya çıkan yeni nezaretler üzerinde de duran yazar, özellikle Hariciye Nezareti'nin yanı sıra ortaya çıkan Dâhiliye Nezareti bazında yeni yeni atanmaya başlanan Dâhiliye Nazırları üzerinde durmuştur. Findley'in

incelediği bir diğer önemli görevli ise taşra idaresidir. Valilere verilen yetki ve görevlere, vilayetlerin yönetim sisteminde yapılan reformlara ve özellikle ortaya çıkan Vilayet Meclislerine değinen Findley, imparatorluğun dâhili idaresinde yapılan bu *düzenlemelerin* “*yerel bir yönetim sistemini oluşturup oluşturamadığı*” ve “*bu uygulamanın Tanzimat Dönemi’ne has bir uygulama mı olduğu*” sorusuna bu bölümde cevap aramaya çalışmıştır.

Findley bu bölümde, Babıâli içerisinde Hariciye Nezareti ve kazandığı yetkiler üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Yazar burada, Hariciye Nezareti ile Karantina Meclisi arasındaki bağı incelemenin yanında; klasik dönemde kuruluşlarına şahit olduğumuz “*Beylik Kalemi*”, “*Mühimme Odası*”, “*Rüüs ve Tahvil Kalemleri*” gibi birimlerin Hariciye Nezareti’yle birlikte göstermiş olduğu gelişime ve görevlerine, daireler arasındaki iş ilişkisinin nasıl bir değişime uğradığına da değinmiştir. Findley, kalemiye çevresinde reform dönemi boyunca devam eden disiplinsizliğin Tanzimat Dönemi’nde de devam ettiğini belirtmiş; öncelikle, memurların çalışma ve davranış biçimlerini düzene sokmak için alınan önlemleri ve belki de Tanzimat Dönemi düzenlemelerinin önemli bir adımı sayılabilecek olan, gelen personel politikası üzerine de eğilmiş ve bu politikanın başarılı olup olamadığı konusunu değerlendirmiştir. Bu bağlamda, teşkilatlanma ve çalışma usulleri ile ilgili olarak yayınlanan nizamnameler de dikkate alınarak; Hariciye Nezareti içerisindeki bu dönüşümün genel bir değerlendirilmesi ve çıkarılan kanun ve nizamnamelerin ne dereceye kadar etkili olduğu konusunda bir değerlendirme yapılmıştır. Yazar, bu dönüşüm sürecinde reformların sosyokültürel etkileri ve bunun neden olduğu ayrışma üzerinde de durarak, özellikle Müslüman ve gayrimüslim memurlar arasındaki farklılardan, sahip oldukları haklardan ve bürokrasiye olan etkileri değerlendirmiştir. Ayrıca, Tanzimat Dönemi’nde ortaya çıkan ve sayıları bu dönem boyunca artan Fransızca bilen “*Yenilikçi Müslüman Memurlar*” buldukları mevki ve icra ettikleri görevler bağlamında ele alınmıştır. Findley, Tanzimat Dönemi’ndeki bürokratik hareketliliğin eğitim sistemine etkisini incelediği bu bölümde, son olarak Tanzimat Dönemi’ndeki tüm parçaların birleştirilmesiyle ortaya çıkan resmin genel bir görüntüsü sunulmaktadır. [s.255-354]

“*Siyasi Dengenin Yeniden Kurulması: I. Meşrutiyet Dönemi ve Sultanın Hâkimiyetine Dönüş*” adlı altıncı bölümde Findley, Tanzimat Dönemi sonrasındaki gelişmelerin kısa bir özetini vermektedir. Bu dönem sonrasında yaşanan sıkıntıların Tanzimat Dönemi’nde karşılaşılanlardan daha büyük olduğunu vurgulayan Findley, 1871 yılında Ali Paşa’nın ölümüyle beraber ortaya çıkan sivil bürokrasi piramidine değinmekte ve değişen bürokrasinin siyasi iktidar ile bağları inceleyerek genel bir değerlendirme yapmaktadır. Aynı zamanda siyasi dengenin yeniden sağlanmasına yönelik iki girişimi de değerlendirmektedir. Takip eden kısımlarda Abdülhamid’in saltanatıyla birlikte bürokrasinin geçirdiği değişim ve özellikle etkisi oldukça hissedilen “*Hamidiye sistemi*” üzerinde durulmaktadır. 1908 sürecine giderken yaşanan değişimler hiç şüphesiz Babıâli teşkilatının yapısını da etkilemiştir. Bölümün ilerleyen kısımlarında yazar, Babıâli’nin yeni yapısına ve buna uygun düzenlemelere değinmektedir. Bir önceki bölümde bahsi geçen nezaret ve meclislerin, II. Abdülhamid yönetimi ve gözetimi altında kazanmış

olduğu yeni kimlik detaylı bir şekilde anlatılmış ve bu yönde oluşturulan birimler tablolarla desteklenmiştir. Bunun yanında, Sultan Abdülhamid'in kendi hâkimiyetini yeniden tesis etmek adına saray sisteminde yapmış olduğu değişiklikler ayrı bir başlık olarak incelenmiştir. Bu başlıkta Findley sultanın başkanlık ettiği komisyonlar, padişahın bu komisyonlardaki yeri ve önemi üzerinde de durmuş, yapılan düzenlemelere değinmiştir. Bu faaliyetlerin Sultan Abdülhamid'in çıkarlarına ne derecede ve nasıl hizmet ettiği konusuna ilişkin bir değerlendirilme de sunmuştur. Personel politikalarıyla ilgili olarak özellikle personel kayıt sistemi üzerinde durulmuş, bu sistemin nasıl işlediği ve ne derece etkili olduğu hususuna, hazırlanan nizamnameler ve II. Abdülhamid'in personel politikasına dair kararname çerçevesinde değinilmiştir. II. Abdülhamid'in eğitim alanında yaptığı değişikliklerin de ele alındığı bu bölümde son olarak 1871 ile 1908 arasındaki dönemin genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Dönemin en dikkat çeken aşaması olarak ele alınan personellerle ilgili değişime bir kez daha değinilerek uygulanan/uygulanmaya çalışılan politikaların ne derece etkili olduğu değerlendirilmiştir. Buna ek olarak, yapılan düzenlemelerin Abdülhamid'in saltanatına olan etkisi ve siyasi bürokratik bağlamında varılan sonucun bir özeti sunulmaktadır. [s. 358-464]

“*Bir Kez Daha Siyasi Dengenin Yeniden Tesis Edilmesine Doğru*” adlı yedinci bölümde Findley, sivil bürokrasinin 1908 sonrasında geçirdiği dönüşümleri ele almaktadır. Burada Jön Türk hareketinin de etkisiyle sivil bürokrasinin devam eden gelişimi incelenmiş ve Hamidiye sisteminin ortadan kaldırılması ile sivil bürokrasi yeniden tesis edilerek ve bu yapı içerisinde sadrazamlık makamının eski gücünü yeniden kazanmaları ortaya konulmuştur. Yazar, bu bölümde parlamentonun (Meclis-i Umumi) 1908’de açılmasıyla kanunlaşan anayasa değişikliklerine de değinerek bu değişikliğin ardından sultanın sahip olduğu hak ve yetkiler bağlamında bir durum değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu şekilde eski rejimi ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler ve yenisini için oluşturulan yapı birbirinden ayırt edilmeye çalışılmaktadır. Yeni yapılanmanın nasıl ve ne şekilde olacağı ise bölüm içerisinde açıklığa kavuşturulmaktadır. Bu bağlamda, Babıâli teşkilatının dönüşümü ele alınarak yayımlanan kanunlar ve nizamnameler bu dönemde sadrazamların teşviki ile yeniden gözden geçirilmesi ortaya konulmuştur. Findley, II. Abdülhamid döneminde bürokrasinin içinde olduğu durumu, 1895’ten beri Hariciye Nazırlığı yapan Ahmet Tevfik Paşa örneğinden yola çıkarak, “*Belki de uzun süreden beri Hamidiye rejimi içinde çalışmaya alışmış olduğu için, bakanlığının idaresini düzenlediği varsayılan nizamnameler hakkında hiçbir bilgisi yoktu*” şeklinde ortaya koymuştur. Findley bu bölümde, “*yapılan bürokratik reformların yeniden mi yapılandırıldığı yoksa eskisinin tamamen ortadan mı kaldırıldığı*” sorusuna cevap aramaktadır.

Bu bölümde, Birinci Dünya Savaşı’na doğru Babıâli’nin teşkilat yapısı da ortaya konularak, 1914’teki teşkilatlanma modeliyle ilgili bir tablo da sunulmuştur. Yine diğer bölümlerde olduğu gibi, bu bölümde de Sadaret, Meclisler, Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerindeki değişim ve dönüşüm değerlendirilmekte ve yer yer tablolar sunulmaktadır. Buna ek olarak bu bölümde de personel politikasına değinilmektedir. Bir önceki bölümde bahsedilen tedbirlerin içerdiği sorunların bu dönemde çözümlenip çözülmediği

hususuna değinilmiştir. Yine bir önceki bölümde sözü geçen personel alımı, kayıt işlemleri ve maaş politikalarından bu bölümde de söz edilmiş ve ne derece başarılı olunduğu konusunda tespitler yapılmıştır. Maliye alanındaki düzenlemeler ve çalışmalar ise ayrı bir başlık altında ayrıca incelenmiştir. Son olarak ise bu dönemde yapılan uygulamalar ve düzenlemelerin etkilerinin Cumhuriyet Dönemine yansımaları üzerinde durulmuştur. [s. 469-536]

Kitabın sekizinci ve son bölümü olan “*Sivil Bürokratik Reformun 130 Yılı*” nda Findley, diğer yedi bölümün genel bir değerlendirmesini yapmaktadır. Burada 18. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarındaki Babıâli arasındaki farklılıklar, “*eski dönemin kalemiyesinin son dönemde nasıl bir sivil bürokrasiye dönüştüğünü*” anlatmaktadır. Bunun yanı sıra, bölümün sonunda yer alan ekler kısmında ise bazı bölümlerde belirtildiği üzere Maliye Nezareti’nin gösterilen yılların tamamında olmasa da büyük bir bölümünde hükümet fonlarının tahsilini ve dağıtımını gösteren çeşitli tablolar yer almaktadır. [s. 539-552]

Genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak; bu eser adım adım gelişme süreci ortaya konulan Babıâli Teşkilatı ve hemen hemen her dönemde diğer yapılara nazaran dikkat çekecek derecede gelişim gösteren kalemiye biriminin nasıl bir yol izleyerek ve zaman içerisinde alt birimlere ayrılarak bir bakanlığa dönüşme sürecini ortaya koymaktadır. Kuruluş döneminde, klasik yapısını muhafaza eden bu yapı siyasi olarak yer yer padişahın yer yer ise sadaretin eline geçse dahi özellikle ilerleyen bölümlerde bürokratik personel alımında ve görevlerinde bir istikrar sağlanması yolundaki çalışmaları dikkat çekicidir. Zamanın getirmiş olduğu dönüşümler ve şartların, en nihayetinde birbiriyle bir noktada bağlantılı olan nezaretlerin ve meclislerin kurulmasıyla sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Bu süreci ortaya koyan Findley’in eseri, klasik Babıâli ve kalemiye sınıfının en sonda ortaya çıkmış olan ve artık bir bakanlık diyebileceğimiz yapının birbirinden evrimsel bir şekilde farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, Findley’in çalışması, klasik dönemdeki Babıâli yapısını ve işleyişini ortaya koyduktan sonra bu yapının adım adım nasıl değiştiğini ve yenilediği sürecini ortaya koymaktadır. Bu şekilde halen, alanında temel kaynaklardan biri olma özelliğini muhafaza eden eser, “*Gerçek Babıâli Nedir?*” sorusuna cevap vererek Babıâli’yi ortaya çıkaran unsurların esasında birbirinden kopmadan bir sonraki döneme etki etmiş olduğunu ve bir silsile halinde Cumhuriyete kadar devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi

Onur Bilge Kula

İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, 548 Sayfa, ISBN: 978-9944-88-982-7

Ahmet GENÇAL*

Günümüzde değişik bağlam ve zamanlarda değişik adlandırmalarla dile getirilip tartışılan Batı dünyasının Doğu'ya ve daha özeldede Türklere ilişkin olumsuz yaklaşımı birdenbire ortaya çıkmış bir durum değildir. Bu olumsuz yaklaşımın yüzlerce yıllık bir tarihsel alt yapısı vardır. Bu tarihsel alt yapı hesaba katılmaksızın Batı-Doğu ilişkileri sağlıklı bir zemine oturtulamayacağı gibi, Batı'da Müslümanlara ve Türklere ilişkin önyargıların anlaşılıp bunların aşılması mümkün olmayacaktır. Çok eski dönemlere dayanan bu olumsuz yaklaşımların izleri, bugünkü Batı düşünce dünyasının oluşumunda büyük katkıları olan Aydınlanma Çağı sonrası düşünürlerinde çok net bir biçimde izlenebilmektedir.

Batı edebiyatı ve düşüncesinde oryantalizm ve Türk imgesi üzerinde yapıtları bulunan Onur Bilge Kula, bu konularla ilgili olarak “*Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*”, “*Alman Kültüründe Türk İmgesi*”, “*Avrupalılık Nedir? Türkiye Ne Kadar Avrupalıdır?*”, “*Batı Edebiyatında Oryantalizm*” gibi yapıtlara imza atmıştır. Bu yazımıza konu olan “*Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*” adlı yapıtında Onur Bilge Kula önemli Avrupalı düşünürlerin yapıtlarında var olan Türk imgesini birinci el

* Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, a.gencal61@gmail.com

kaynaklara atıfla ele almış ve konuyla ilgili değerlendirmelerini yapmıştır. Yazarın bu değerlendirmelerinde bugünkü Türkiye-AB ilişkilerinin tarihsel arka planı da izlenebilmektedir.

Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi adlı bu yapıt önsöz dışında 11 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Edward Said'in en önemli yapıtlarından birisi olan Oryantalizm adlı kitabının eleştirel bir değerlendirmesini ele alınmakta, sonraki bölümlerde ise Wilhelm Leibniz, Voltaire, Immanuel Kant, Johann Gottfried Herder, Hegel, Karl Marx, Friedrich Engels, Friedrich Nietzsche gibi önemli Batılı düşünürlerinin yapıtlarındaki Türk imgesi ele alınmaktadır. Son bölümde Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Thomas Mann'ın Avrupa'ya ve Almanya'ya yönelik eleştirileri oryantalizm eleştirisi bağlamında işlenmektedir.

Yapıtın önsöz bölümünde yazarın “*Aydınlanma*” sürecinin Doğu ve Batı dünyasındaki sonuçları ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmede şu önemli saptamalar dikkat çekmektedir:

“Batı Doğu'nun nasıl olması gerektiğini belirleme ve Doğu'yu temsil etme hakkını kendinde görmeye başlamıştır. Bu gelişme Avrupa felsefesinde ‘Doğu yazgıcılığı’, ‘Muhammedanizm’ ve ‘Avrupalı akıl üstündür.’ sözleriyle özetlenebilecek bir anlayışta ve sömürgeciliğin meşrulaştırılma girişiminin bir türevi olan ‘oryantalizm’ kavramında açık bir biçimde gözlemlenebilir.” (s.18)

Bu önemli tespit her türden “*doğru olma*”nın ölçütünün Batılı kavram ve değerlerle tanımlanması anlamına gelmektedir. Bu anlayışın yansımaları günümüzde de görülmeye devam etmektedir. Özellikle “*halkı uygar olmayan*” Ortadoğu coğrafyasına yönelik sömürgeci saldırıların “*demokrasi ihracı*” bağlamında meşru bir zemine oturtulmaya çalışılması bu bağlamda değerlendirilebilecek bir durumdur.

Onur Bilge Kula, yine önsöz bölümünde kitapta ele aldığı Batılı düşünürlerin Türk imgesi bağlamındaki satırlarının sağlıklı anlaşılması açısından önemli bir bilgi vermekte ve anılan düşünürlerin Türk olarak değerlendirdikleri insanların Anadolu'daki Osmanlı uyruğu tüm etnik unsurların olduğunu vurgulamaktadır. (s.22)

Yazar, yapıtın 1. Bölümünde, Edward Said'in Oryantalizm adlı yapıtını eleştirel bir yaklaşımla ele aldıktan sonra 2. bölümde, yapıtın asıl konusunu oluşturan Batılı düşünürlerin kaleminden Türk imgesi konusunu ele almaya başlamakta ve ilk olarak Wilhelm Leibniz'in yapıtlarında yer alan Türk, İslam ve Doğu/Asya algısını değerlendirmektedir. Leibniz'in İslam değerlendirmelerinde öne çıkan husus olumlu ve olumsuz değerlendirmelerin bir arada bulunmasıdır. Onur Bilge Kula ilk olarak Leibniz'in “*Theodizee*” adlı yapıtına atıf yaparak Leibniz'in İslam peygamberinin yandaşlarının Hıristiyanların ulaşamadığı Asya ve Afrika'ya Tanrı'nın birliği ve ruhun ölümsüzlüğü ilkelerini yaymalarını olumlu bir gelişme olarak değerlendirir. Bu olumlu değerlendirmesinin yanı sıra Leibniz'e göre İslam da dahil olmak üzere Hıristiyanlık dışındaki tüm dinler sahtedir. (s.10,11)

İslam'ı evrensel bir din olarak tanımlamayıp “*Muhammetçi*” kavramı ile ifade ederek bir kişiye nispetle tanımlayan Leibniz, İslam'daki geleneksel kader anlayışının Türkler üzerinde derin etkiler bıraktığını

yazmıştır. Onur Bilge Kula, Leibniz'in bu bağlamda yazdıklarına ilişkin değerlendirmesinde şunları yazmaktadır:

“Türkler de diğer Müslümanlar gibi her şeyin Tanrı tarafından önceden belirlendiğine mutlak anlamda inanırlar. Türkler böyle mutlak bir inanca dayanan yazgı anlayışları nedeniyle “iyi ve kötü eylem” arasında herhangi bir ayırım yapamazlar. İyi ile kötü eylem arasında ayırım yapamayanlarsa felsefi anlamda moral değerler üretmezler; var olan ahlak değerlerini felsefi anlamda sorgulayamazlar.” (s.12,13)

Leibniz'in kendisinden sonraki Batılı düşünürlerce de benimsenen bu ve benzer görüşleri günümüzde sıkça tartışma konusu olan İslamofobi bağlamında da değerlendirilmesi gereken önemli bir husustur. Kitapta yer alan Leibniz'in İslam ve Türk değerlendirmeleri tamamen olumsuz bir içerikte olmadığını ifade etmekle birlikte kimi ifadeleri günümüze kadar uzanan önyargıların tarihsel öncülleri izlenimini vermektedir.

Kitabın 3. bölümünde Voltaire'de Türk imgesi ve oryantalizm konusunu işleyen yazar, Voltaire'in önemli yapıtlarından biri olan *“Candide”*de yer alan Türk ve İslam imgesini ele almaktadır. Voltaire'in bu yapıtında Türklere yönelik olumlu ve olumsuz değerlendirmeler yer almaktadır. Türkler dışında o dönemde Osmanlı egemenliği altında yaşayan Bulgarlar ve Yahudilere ilişkin değerlendirmeler de son derece olumsuz bir içeriktedir. Bu olumsuz içerikte ırkçı bir yaklaşımın belirgin izlerini görmek de mümkündür.

Onur Bilge Kula'nın Voltaire'in yazdıklarından yola çıkarak onun filhelenizme (Yunan severliğe) temel oluşturduğunu şu ifadeleri ile ortaya koymaktadır:

“Voltaire'in, Türkler ve İslam bağlamında Avrupa'da oryantalist söylemin yerleşmesine katkı yapan görüşlerinin başında ‘yakıp yıkmak’, ‘sanatların düşmanı olmak’, ‘barbar Türklerin Ksenophon, Sokrat, Platon, Sophokles ve Euripides'in ülkesinden kovulması’ gibi anlatımlar öne çıkmaktadır. Özellikle barbar Türklerin ‘Ksenophon, Sokrat, Sophokles ve Euripides'in ülkesi’ olan Yunanistan'dan kovulması söylemi felsefi oryantalizmin başlıca kaynaklarından biri olan “filhelenizmin” temelidir.” (s.34)

Voltaire ve benzeri Batılı düşünürlerin Avrupa ortak bellediğine işlediği bu tür düşünceler Osmanlı döneminden günümüze kadar uzanan süreçte Türkiye'nin Yunanistan ile yaşadığı sorunlarda, Avrupa'nın Yunanistan'a yönelik koşulsuz desteği şeklinde yansımalarını bulmaktadır. Avrupa'nın bu tutumunu 1821 yılında başlayan Yunan İsyanı'ndan günümüzde Türkiye ile Yunanistan arasında sorun oluşturan tüm süreçlerde izlemek mümkündür.

Yapıtın 5. kısmı Immanuel Kant'ın yapıtlarındaki Doğu/Asya, Türk ve İslam imgelerine ayrılmıştır. Bu bölümde ilk göze çarpan husus ise Kant'ın insan soyunu dört ana ırka ayırarak fizyolojik özellikleri ve yaşadıkları coğrafi bölgeler ile ilgili verdiği bilgilerdir. Kant, bu dört ana ırkın fizyolojik özelliklerinin yanı sıra kaba bir genellemeyle Avrupalının soylu ve üstün akıl sahibi olduğunu söylemekte ve barbar olarak adlandırdığı insanları ise yine genellemeyle bir tavırla olumsuz nitelendirmelerle

özdeşleştirmektedir. Kant'ın bu görüşlerinin izleri de günümüz Avrupası'nda değişik bağlamlarda izlenmektedir. Ayrıca yazarın Kant'tan yaptığı aşağıdaki alıntı da bugünkü Avrupa Birliği'ne giden tarihsel sürece Kant'ın yaptığı düşünsel katkıyı göstermesi bakımından önemlidir: *“Avrupa devletleri sürekliliği sağlamak için ve barışı korumak amacıyla bir araya gelmeli, sorunları tartışmalıdır. Birleşme, bir araya geliş gönüllü olmalı; bir birlik, istenildiği zaman bozulabilmelidir.”* (s.48)

5. bölümde Johann Gottfried Herder'in oryantalizme ilişkin görüşleri ele alınmaktadır. Bu bölümde Türkler bağlamında dikkat çeken en önemli husus Herder'in 300 yıldır Avrupa'da var olan Türklerin Avrupa'ya ait olmadığına dair yaptığı vurgulardır. Herder, Türklerin o dönemde egemen oldukları topraklarda sebep olduğunu iddia ettiği kötülüklerle ilişkin satırları objektif nitelikte olmayıp derin önyargıların izlerini taşımaktadır. Yunan uygarlığını adeta insanlığın ulaşabileceği son ideal düzen olarak tanımlayan bu düşünür Osmanlı Devleti'ni Avrupalı uluslar için bir tutukevi, Yahudileri Avrupa'nın kan emicisi, Çingeneleri zararlı olarak tanımlayarak bazı tarihsel ve sosyolojik süreçleri bir ölçüde kaba bir genelleme ve ırkçı bir yaklaşımla ele almıştır.

Onur Bilge Kula, anılan yapıtının 6. Bölümünde, Batı düşünce tarihinin önemli isimlerinden Hegel'i oryantalizm bağlamında ele almıştır. Bölümün başlangıcında, çoğunlukla olumsuzluğu çağrıştıran nitelermelerle Doğu insanı ele alınmaktadır. Aynı olumsuz nitelermeler Türkler bağlamında da dile getirilmektedir. Hegel, Türklerin olumlu özelliklerinden bahsederken dahi bir olumsuzluk imasında bulunmaktadır. Bu konuda yazarın Hegel'den yaptığı alıntı şu şekildedir:

“Türkler bile egemenlikleri altındaki Hıristiyanlara, Ermenilere ve Yahudilere kiliselerini bırakmışlardır. Kiliseler yapı olarak döküldükleri zaman onarımları amacıyla yasakladıkları da olmuştur. Böyle durumlarda para karşılığında izin vermişlerdir. Fakat İngilizlerin yendikleri Katolik halkın kiliselerinin tümünü ellerinden almışlardır.” (s.141)

Bu satırlardaki *“Türkler bile”* ifadesine Onur Bilge Kula özellikle dikkat çekmiş ve Hegel'in bu ifadeyi kötünün iyisi anlamında kullandığı söylemiştir.

Onur Bilge Kula'nın yapıtında hacim olarak en fazla yer verdiği düşünürler Karl Marx ve Friedrich Engels'tir. Yapıtın 7, 8 ve 9. bölümleri bu 2 düşünürü ayrılmıştır. 7. bölümde bu düşünürlerin yazılarındaki Türk imgesi, 8. bölümde yine bu düşünürlerin mektuplarındaki Türk imgesi, 9. bölümde ise Marx ve Engels ile oryantalizm ilişkisi ele alınmıştır. 7. bölümde 1851 yılı ile Kırım savaşı yılları arasındaki süreç bu düşünürlerin gözüyle ele alınmaktadır. Buradaki bölümde ana tema yazarın ifadesi ile şudur: *“Türkiye kötüdür; ama Rusya daha kötüdür. Rusya'ya olumsuz bakışın başlıca nedeni ise Rus mutlakiyetçiliğinin, Avrupa'daki devrimci devinimler açısından bir engel oluşturmasıdır.”* (s.163)

Bu bölüm boyunca düşünürlerin Türkiye diye andıkları Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleme çabası içerisinde olan Rusya'ya karşı özellikle İngiltere'nin pasif davrandığı için eleştirildiği göze çarpmaktadır. Hatta Kırım Savaşı döneminde Marx ve Engels, Osmanlı Devleti ile aynı safta savaşa katılan İngiltere ve Fransa'nın aynı ittifakın içerisinde oldukları Osmanlı'ya karşı ikiyüzlü bir tutum

takındıklarını defalarca dile getirmişlerdir. Hatta bu savaş sırasında Kars'ın Rusların eline geçmesinin sorumlusu olarak Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı hareketlerini engelleyen İngiltere gösterilmiştir. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını anlamsız bulan Marx ve Engels, Rusya'nın yayılmasına karşı ise Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü kesinlikle korunması gerektiğini belirtmektedirler. Bu beklentilerini bu dönemde karşılayabilecek güçler ise o dönemde İngiltere ve Fransa olduğundan Marx ve Engels'in bu ülkelerden Rusya'yı durduracak politikalar üretmesini beklemekteydiler.

Bu bölümde Marx'ın dikkat çekici düşüncelerinden biri de Osmanlı Devleti'ndeki inanç özgürlüğüne ilişkindir. Bu konuda Marx'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik eleştirisi klasik Batılı iddialarının tam aksi bir bağlamdadır. Buna göre Osmanlı Devleti İslam dışı topluluklara inanç özgürlüğü tanımadığı için değil, tam tersine çok ileri boyutta bu özgürlüğü tanıdığı için eleştirilmelidir. Çünkü geniş yetkilerle donatılan din adamları, Marx'a göre bu yetkilere dayanarak Hıristiyan halkını sömürmüş ve baskılamıştır. Dolayısıyla ona göre Osmanlı Devleti eğer eleştirilecekse inanç özgür tanımadığı için değil ileri düzeyde tanıdığı için eleştirilmelidir.

Yapıtın 8. bölümü Marx ve Engels'in mektuplarındaki oryantalist söyleme ve Türk imgesine ayrılmıştır. Marx ve Engels'in birbirlerine ve başka kişilere yazdıkları mektuplardan oluşan bu bölüm Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı yıllarından 1894 yılına kadar olan süreciyle ilgili bilgiler vermektedir. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile ilgili çok sayıda mektubun ele alındığı bu bölümde Marx tarafından Avrupa gericiliğinin son kalesi olarak tanımlanan Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin desteklenmesi gerektiği ve Avrupalı büyük devletler tarafından rahat bırakıldığı takdirde Osmanlı Devleti'nin Rusya ile baş edebileceği yönünde ileri sürülen görüşler önemlidir. Ayrıca bu dönemde Rus desteği ile Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Balkan uluslarının tutumları Marx ve Engels tarafından eleştirilmiş ve bu tutumun tüm Avrupa barışını tehdit ettiği ifade edilmiştir. Ayaklanan bu uluslardan Bulgarlarla ilgili olarak Engels şu önemli ifadeleri kullanmaktadır:

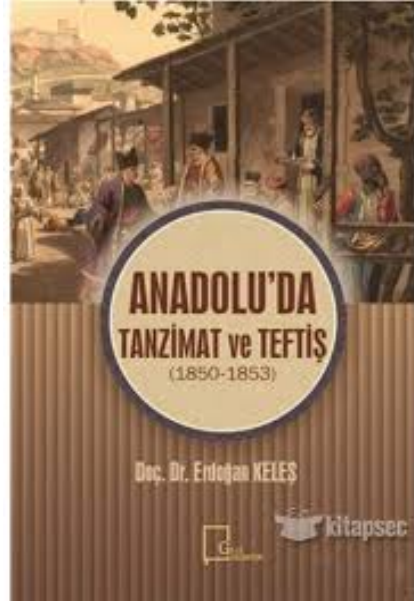
“Bulgaristan'daki ve Doğu Rumeli'deki Bulgarlar, Türkleri öldürmek, kovmak ve başlarını soktukları evlerini ateşe vermek suretiyle ortadan kaldırmaktadır. Eğer Türkler, Bulgarlara şimdi sahip olduklarından daha fazla öz yönetim ve daha az vergi ödeme olanağı vermemiş olsalar ve Bulgarlara şimdi kendilerine karşı davrandıkları gibi davranmış olsalardı bütün Bulgar sorunu ortadan kalkmış olurdu.”

Yapıtın 9. bölümü de yine Marx ve Engels'e ayrılmış olup, bu iki düşünürün düşünceleri oryantalizm bağlamında ele alınmaktadır. 7, 8 ve 9. bölümlerde Marx ve Engels'in Türkler bağlamında ele aldığı düşünceler genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda bu düşüncülerin çok sayıda olumlu ve olumsuz imgelemi içerdiği göze çarpmaktadır.

Friedrich Nietzsche'ye ayrılan 10. bölümde, Nietzsche'nin Yunan uygarlığına duyduğu hayranlık, Avrupalı aklın üstünlüğü, Avrupa'daki Yahudiler, İslam ve Doğu algısı gibi konular Nietzsche'nin

yapıtlarına atfen değerlendirilmektedir. Burada Nietzsche'nin Avrupa'ya yönelik eleştirileri de yer almakla birlikte Nietzsche'nin düşüncelerinde yer alan önyargılı oryantalist tezlerin izleri göze çarpmaktadır.

Bu yapıt, Thomas Mann'ın Avrupa ve oryantalizm eleştirine ayrılmış ve böylece sona ermiştir. Son derece temiz bir Türkçe ile kaleme alınan bu yapıt, Avrupa'daki Türk algısı, İslam ile terör arasında kurulmaya çalışılan özdeşlik, Türkiye-AB ilişkileri, İslamofobi, Türk-Yunan ilişkileri gibi konuların tarihsel arka planının anlaşılmasında önemli ipuçları içermektedir.

Anadolu'da Tanzimat ve Teftiş (1850-1853)

Erdoğan Keleş

İstanbul, Gece Akademi Yayınevi, 2019, 412 Sayfa, ISBN: 6057885906

Sevil TOPAL*

Eser, Giriş, Üç Bölüm, Sonuç, Kaynakça ve Ekler kısımlarından oluşmuştur. Gece Kitaplığı'ndan Şubat 2019'da çıkmış olan bu eser 411 sayfadır. Kitabın dış kapak tasarımı yayınevi tarafından hazırlanmış olup Osmanlı'da günlük hayatın bir yansımasını sunmaktadır. Bu değerli eseri tarih severlerin faydasına sunan Doç. Dr. Erdoğan Keleş'in, Tanzimat dönemi teftiş hareketinin diğer ayağını oluşturan Rumeli teftişi üzerine kaleme aldığı "*Abdurrahman Sami Paşa'nın Rumeli Teftişi*" adlı makalesi de *Asio Minor Studies Dergisi*'nde Ocak 2019'da yayımlanmıştır.

Osmanlı modernleşmesinin yapı taşlarından birisini teşkil eden Tanzimat Fermanı, Batılılaşmanın da ilk somut adımıdır. Sultan Abdülmecid, babasından devraldığı kurumsal birikimin sonucu olan bu mirasa 3 Kasım 1839 tarihinde hayat vermiştir. İlan edildiği mekâna atıf ile *Gülhane Hâtt-ı Hümayûnu* olarak da adlandırılan fermanla herkesin kanun önünde eşit olduğu bildirilmiştir. Fermanın temel felsefesi, Hristiyan tebaanın devlete olan sadakatini arttırıp ayrılıkçı eğilimleri azaltmak ve devlete dışarıdan gelebilecek müdahalelere mâni olmaktır. Tanzimat'ın ilanından hemen sonra Muhassıllık Kurumu

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, seviltopal2@gmail.com

oluşturularak her idarî birime muhassıl adı verilen mülkî idareciler tayin edilmiştir. Bu idarecilerin görevlerinin başında, Tanzimat'ın ikame edeceği değişiklikleri ahaliye anlatmak geliyordu.

Halil İnalıcık'ın "...tarihimiz için mes'ud, büyük bir hadise" olarak ifade ettiği Tanzimat Fermanı, kendisinden bekleneni verememiş, yer yer tepkilere de neden olmuştur. Ferman'ın ilanından kısa bir süre sonra tepkilerin isyana yüz tutmaya başlaması üzerine devlet, Tanzimat'ın ahali tarafından doğru kavranmasını sağlamak, idarecilerin bu görevi tam olarak yerine getirip getiremediğini kontrol etmek maksadıyla Anadolu ve Rumeli bölgelerinin teftişine ehemmiyet vermiştir.

Tanzimat her ne kadar toplumda kolay hazmedilememiş olsa da devlet Tanzimat'tan kolay vazgeçmemiştir. Bu açıdan 1850-1853 teftişi ilk olmadığı gibi son da olmamıştır. 1840 Tarihinde ilk teftiş heyeti başarısız olduğunda 1842'de ikincisi düşünülmüş fakat uygulanamamıştır. 1845 tarihindeki İmar Meclisleri vasıtasıyla gerçekleştirilen teftişte, memleket temsilcilerinin İstanbul'a gelmeleri ve memleketlerinin sorunlarını belirtmeleri istenmiştir. Sonuç ilk teftiştten çok da farklı olmamıştır. Yazar, konunun mütehassısları için eserin önsöz kısmında (s.11-18) 1850-1853 teftişinden önceki ve sonraki teftiş girişimleri ile ilgili yapılmış olan çalışmaların detaylı olmamakla birlikte bir bibliyografyasını sunmuştur. Mayıs 1846 tarihinde Sultan Abdülmecid bizzat uygulamaların işlerliğini görmek ve halkın sıkıntılarını dinlemek için kırk bir gün sürecek bir seyahate çıkmıştır. Bu seyahat başarılı sonuçlar vermiş olsa da dar bir alanı kapsadığı için incelediğimiz eserin de konusunu teşkil eden 1850-1853 teftişini gerekli kılmıştır.

Eserin *Birinci Bölüm*'ünde; (s.51-167) Kasım 1850 tarihinde başlayan Anadolu teftişi, gezilecek yerlerin geniş bir coğrafyayı kapsadığı ve kısa sürede gezilmesinin mümkün olmadığı gerekçesiyle iki bölgeye ayrılmıştır. Anadolu'nun Orta ve Batı bölgelerine İsmet Paşa, Kuzey ve Doğu bölgelerine Osman Efendi müfettiş tayin edilmiştir. "1850'den önceki teftişlerde görev alan memurların rütbeleri fazla önemsenmemiş iken 1850-1853 teftişinde görev alacak kişilerin yüksek rütbeli olması ve müfettişlere vezirlik rütbesi verilmesi" (s.73), Tanzimat'ın esaslarının uygulanmasında bu tutumun ahali üzerinde daha tesirli olacağına inandığının, Anadolu'ya üvey evlat muamelesi yapmadığının bir göstergesi olmalıdır.

Eserin birinci bölümü kendisinden sonraki bölümlerin zeminini oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Bu bölümde; Anadolu'nun Orta ve Batı bölgesinin teftişinden sorumlu Filibe eski Valisi İsmet Paşa ile Kuzey ve Anadolu bölgesinin teftişinden mesul Aydın eski Valisi Osman Efendi'nin faaliyetleri hakkında önemli detaylara yer verilmiştir. Bu iki müfettişin görev ve sorumluluk sınırları, gidecekleri güzergâhlar, kendilerine yardımcı olmaları için görevlendirilen memurların tayini ve maaşları, teftiş heyetinin yaşadığı sıkıntılar ve müfettişlere verilen talimatlar Birinci Bölüm'ün muhtevasını oluşturmaktadır.

Müfettişlerin teftişine tahsis edilmiş olan "bölgeler oldukça geniş, kaza sayısı oldukça fazla ve teftiştten beklentiler ise o nispette çoktu"(s.153). Bundan mütevellit Anadolu Müfettişi İsmet Paşa'nın, 20 Mart

1852 tarihli raporundaki öneri ve başvurusu üzerine teftiş memurlarının kaza kaza gzmelerine son verilmiştir. Teftişe getirilen yeni usule göre; Müfettişler sancak merkezinde ikamet edecekler, kaza meclisi üyeleri yıllık muhasebe kayıtları ve idari açıdan gerekli evrakı sancak merkezine getirecek, bu şekilde evrak üzerinden kazaların ve bağlı olduğu sancağın teftişi yapılacaktır.

Birinci Bölüm'ün özünü teşkil eden temel çıkarım; Tanzimat'ın tahkiki için taşraya gönderilen müfettişlerin Tanzimat esaslarının hayata geçirilmesinde beklenen başarıyı sağlayamadıkları noktasındadır.

Eserin *İkinci Bölümü*'nde (s.169-318) Anadolu'nun Batı ve Güney bölgelerinin teftişi için görevlendirilen İsmet Paşa'nın gittiği yerler kronolojik bir sıra gözetilerek işlenmiştir. Müfettişler bulunduğu sancaktan ayrılırken buldukları eyaletin ya da sancağın yöneticisinden Tanzimat'a aykırı hareket etmeyeceklerine dair aldığı mazbata ile birlikte tuttuğu sorun ve çözüm raporlarını tarih belirterek İstanbul'a göndermişlerdir. Bu müfettişlerin işlerini çok titiz bir şekilde yaptıklarının bariz kanıtları olan raporlar elimizde bulunan eserin vücuda getirilmesinde kolaylaştırıcı bir etken olmuştur.

Müfettişler bazı yerlerde bayram havasında şenliklerle karşılaşırken bazı yerlerde ise soğuk karşılaşmıştır. Aydın Eyaleti'ne bağlı Denizli Sancağı bu hususta örnek teşkil etmektedir. İsmet Paşa'nın maiyetinde bulunan kâtip Ahmet Lütfi Efendi, Denizli Sancağında halkın kendilerine yatacak yer göstermeyecek kadar ilgisiz davrandığını ve bunu kırk yıl geçse de unutamayacağını ifade ederek şu beyti kaleme almıştır;

"Öyle bir bahr-i gama müstagrak oldum bendeniz

'Sû-be-sû her cânibim oldu Denizli'de deniz"

Bu örnek, Tanzimat'ın idealini teşkil eden vaatlerin tavizsiz uygulanma kararlılığının yerel güçlerin çıkarlarını çıkmaza soktuğunun da bariz bir delili görünümündedir. İsmet Paşa'nın karşılaştığı en önemli sorun idarecilerin yolsuzluk, ahaliye yaptıkları baskı ve zulümdür. Taşrada yaşayanların bir kısmı başlarında bulunan idareciyi devlet olarak kabul ederek her türlü usulsüzlüğe rıza göstermişlerdir. Razi olmayanlar ise teftişi fırsat bilerek şikâyetlerini bölgeye gelen müfettişe iletmişlerdir. Teftiş boyunca müfettişlerin çalışmalarının odak noktası bu şikâyetlerin çözümü olmuştur. Eserin Üçüncü Bölüm'ünde (s.319-391), teftişe sonradan dâhil edilen, Anadolu'nun Kuzey ve Doğu taraflarının teftişi için Aydın Eyaleti'nin eski valisi Osman Efendi Mayıs 1851 tarihinde müfettiş tayin edilmiştir. İstanbul'dan vapurla yola çıkan Osman Efendi, Temmuz 1851'de Trabzon'a ulaştıktan sonra vakit kaybetmeden sınırdaki sorunların tahkiki için Batum'a geçmiştir. Osman Efendi'nin gittiği yerlerde karşılaştığı hadiseler kronolojik bir düzende sunulmuştur. Anadolu'daki eyaletlerin ayrı bir müfettişlik bölgesi haline getirilmesinde sadece teftiştten beklenen başarıyı kısa vadede görmek değil aynı zamanda Osmanlı'nın Rusya ile yaşamış olduğu siyasi krizin halli de etkili olmuştur. *"Rusya Kutsal Yerler Meselesi'ne dair krizi derinleştirmek ve bir takım menfaatler elde etmek amacıyla Osmanlı*

coğrafyasının en doğusunda yer alan Batum ve Çürüksu sınırındaki asayiş olaylarını bahane ederek Osmanlı'ya siyasi baskı kurmuştur” (s.320). Osman Efendi'nin bölgedeki öncelikli görevi bu problemin Rusya lehine dönmeden önlenmesi olarak belirlenmiştir. Osman Efendi'nin teftişi esnasında *“Eyalet meclislerinde hangi davaların görüldüğü ve ne gibi kararların alındığına dair Kürdistan Meclis-i Kebiri'nin 1851 Nisan ve Mayıs jurnal defterleri bize aydınlatıcı bilgiler vermektedir*” (s.363). Eserde bu jurnaller ışığında bazı örnek davalara yer verilmiştir. Tarih boyunca çok sayıda örneğine rastlanan iki davayı sonuçları açısından karşılaştırmak aynı zamanda günümüz adalet sistemiyle Osmanlı'daki adalet sistemini de kıyasa tabi tutmak olacaktır. Davanın ilkinde; İki kişi Ermeni asıllı on dört yaşındaki bir çocuğu önce darp edip ardından tecavüz etmiştir. Ceza olarak her ikisine de birer sene prangabent cezası, olayı gördüğü halde müdahale etmeyen şahsa da 8-10 gün hapis cezası verilmiştir. Bir diğer davada ise at çalan bir kişiye 3 sene prangabent cezası verilmiştir.

Tanzimat Fermanı gibi teftiş konusu da çok boyutlu ele alınması gereken bir konudur. Eserde, müfettişlerin maaşlarının nereden karşılanacağından Osmanlı-Rus sınırında yaşanan sıkıntılara, salgın hastalıklardan doğal afetlere, ziraî ve sanayi üretiminden hapisanelerin durumuna kadar çok sayıda konuya değinilmiştir. Müfettiş raporları incelendiğinde Osmanlı Müslim ve gayrimüslim ahalsinin yaşam tarzı, dini ve ekonomik durumları ve Osmanlı sosyal yapısına ilişkin herhangi bir kayda rast gelinmemiştir. Bunun yanı sıra hemen her sancak ve kazaya ait rapor mevcutken, Anadolu'nun güney kesimlerini içerisine alan Teke Yöresi, İçel, Adana ve Karaman taraflarını kapsayan bölgeler hakkında bir teftiş raporu tespit edilememiştir. Bu bilgiler, yazarın *“çalışmamızın en önemli kaynağı”* diye ifade ettiği Osmanlı Arşivi'nde mevcut müfettiş raporları ile nezarettekilerin yazışmalarından elde edilen bilgilere istinaden kaleme alınmıştır. Eser, akıcı üslûbuyla Tanzimat Dönemi araştırmacılarına doyurucu bilgiler sunarken Tanzimat idealinin neden hayal kırıklığına uğradığını da sağlam delilleriyle ortaya koymaktadır. Yazarın her bölüm başında eserin adeta genel bir panoramasını sunması ve bölümler arasında anlamsal bir devamlılığın sağlanması da konunun pekiştirilmesi açısından yerinde bir sunuş şekli olmuştur.

Sultan Abdülmecid Tanzimat'ın getirisini bizzat görmek için (6 Mayıs 1846) çıktığı Rumeli Seyahati dönüşünde, özellikle eğitimin ıslahı hususunda Meclis-i Vâlâ'da yaptığı konuşmasında; *“eğitim işlerine yeterince önem verilmediği ve bir an önce cehaletin kaynağı olan eğitim ilkesinin düzenlenmesi”* gerektiğini dile getirmiştir. Oysa 1850-1853 tarihleri arasında İsmet Paşa ve Osman Efendi'nin gerçekleştirmiş olduğu Anadolu teftişinde hemen her konuya değinilirken eğitim konusu mevzubahis edilmemiştir. Yazar bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Müfettişlerin raporlarında vergi, imar, idari düzenlemeler, rüşvet, yolsuzluk, ziraatın geliştirilmesi gibi pek çok konuya yer verilmiş iken cehaletin kaynağı olan eğitim konusuna ve mekteplere dair herhangi bir tespite yer verilmemiştir. ... Bu husus teftişin sadece vergi ve idari yapıyla ilgili sorunların tespiti için yapıldığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır” (s.398).

Netice itibariyle, padişah buyruğu olmaktan çıkıp bir döneme damgasını vuran Tanzimat Fermanı, Batı'nın modernleşme gökdelenine ulaşma ideali yolunda Osmanlı modernleşmesinin yalnızca zeminini teşkil etmiştir. Ancak özellikle Osmanlı taşrası bağlamında düşünüldüğünde Tanzimat'ın zemin dahi oluşturduğunu söylemenin zor olduğu gerçeği, Osmanlı toplumunun Tanzimat'ı kabulünün hummalı bir süreç olacağını göstergesiydi. Eser'in genelinde yazarın kanaatine de yansımış olan havaya göre; 1850-1853 teftişi onca çabaya ve masrafa rağmen bekleneni verememiş *“imar meclisleri raporlarında tespit edilen sorunların bile gerisinde kaldığını göstermiştir”* (s.398).

Sonuç olarak; Osmanlı modernleşmesine giden yolda bir basamak olan Tanzimat'ın işlerliğini görmek için tertiplenen Anadolu teftişini konu alan eser muhtevası gereği biricik olmamakla birlikte öncüllerinden aldığı destekle konu ile alakadar olanlara rehber olacak niteliktedir. Eserde, Anadolu'nun teftişine dair pek çok konuda bilgiye yer verilmişken eğitim ve mekteplere dair herhangi bir tespite yer verilmemesi dikkat çekicidir. Oysa en büyük eksikliğin bilgisizlikten, bilgisizliğin ise eğitim yoksunluğundan kaynaklandığının farkına varılabilseydi belki de şu an *“Anadolu'da Tanzimat ve Teftiş”* değil de *“Anadolu'da Tanzimat ve Teftişten Sonraki Dönüm Noktası”* başlığını taşıyan bir eserin tanıtımını yapıyor olabilirdik.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876

Roderic H. Davison, Çev. Osman Akınhay

İstanbul, Agora Kitaplığı, 2005, 494 Sayfa, ISBN: 975-8829-95-5.

Cansu AÇIKKOL*

Kırk altı yıllık akademik hayatında Osmanlı-Türk tarihi konusunda uzmanlaşan Roderic Davison, ülkemizde daha çok Tanzimat reformlarını ayrıntılı bir biçimde incelediği “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*” adlı eseri ile tanınmaktadır. İlk baskısı “*Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*” başlığı ile 1963 yılında Princeton University Press tarafından yayınlanan eserin Türkçeye tercümesi ilk defa 1997’de yapılmış ve eser Papirüs Yayınları tarafından iki cilt olarak yayınlanmıştır. Eser, 2005’te bu kez Agora Kitaplığı tarafından tek cilt olarak Türk okuyucusuna sunulmuştur. Akademik hayatı boyunca pek çok makale kaleme almış olan Davison’un bu eseri dışında Türkçeye kazandırılmış “*Osmanlı’da Batı Tesiri (1997), Kısa Türkiye Tarihi (2004), Birinci Dünya Savaşı’nda Türk-İngiliz İlişkileri (2004)* ve *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923 (2004)*” başlıklı, bazıları makalelerinin derlemeleri ile ortaya çıkmış başka çalışmaları da mevcuttur.

Davison’un burada değerlendirilecek olan “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*” adlı eseri önsöz, yazarın İngilizceye aktarma, isimler, tarihler ve kısaltmalar üzerine notu; on bölüm ve ekler kısmından oluşmaktadır. Davison, çalışmanın amacını önsözde “*Tanzimat Dönemi'nin başlıca reform gelişmelerini aktarıp değerlendirmeyi ve onları tarihsel bağlamına oturtmayı hedeflediğini*” belirtmiştir. Çalışmasının büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Batılılaşmayı, özellikle siyasal alandaki Batılılaşmayı ele aldığını ve bu süreci Batının siyasal etkisinin güçlü olduğu başka bölgelerle

*Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, cansuacikkol@hotmail.com

karşılaştırma yoluna başvurmadığını önemle vurgulamıştır. Modern Türkiye tarihinin anahtar dönemi ile ilgili olan bu çalışmanın, Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişme aşamalarını anlamakta gerekli bir temel ölçüt olduğunu belirtmiştir.

Yazar çalışmasının, “1856’ya Kadarki Gerileme ve Reformlar” adlı bölümünde giriş ve birinci bölümü bir tutmuştur. Burada ilk olarak, 1856’da ilan edilen fermanın içeriğini ele almış; Tanzimatçıların, Osmanlı mirasını korumak amacıyla reorganizasyona yönelik başvurduğu tedbirlerin ve reformların hedefe ulaşması için gerekli alanlarda sağladıkları değişikliklerin önemine değinmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı devlet adamlarının, 1856’dan sonraki yirmi yıl içerisinde bütün alanlardaki reform denemelerinin temel amacının imparatorluğu yeniden canlandırmak olduğunu vurgulamıştır. Tanzimatçıların vatandaşlık kavramı çerçevesinde hazırladığı Kanuni Esasi’nin temeli üzerinde durmuştur. Davison, Tanzimat’ın gerçekleşmesindeki tek etkinin Avrupalı devletlerin etkisinin olmadığını da belirtmiş; ancak başka yazarların bu konuya ayrıntılı değinmesi nedeni ile detaya inmemiştir. Davison, çalışmasında reform sorununu “bir iç sorun” olarak işlemiştir. Bölümün devamında, 16.yüzyılda imparatorluğu bir arada tutan şeyin önceki 200 yılda kurulmuş olan yönetim sistemi olduğunu belirtmiş ve bu yönetim sistemini kabataslak ele almıştır. “Osmanlı Devleti nasıl en parlak dönemini 16.yüzyıl’da yaşadıysa gerileme tohumlarının da bu yüzyılda atıldığını” ortaya koymuştur. Ancak bu gerileme durumunun Tanzimat Dönemi’ne kadar tam anlamıyla gün yüzüne çıkmadığını belirtmiştir. Osmanlı yönetim sisteminin baştan aşağı bozulduğuna ve bu bozulma tablosunun gerçek olduğuna ancak tamamen doğru da olmadığına değinmiştir. Sebep olarak da Osmanlı’nın çöküşünün çok daha sonra gerçekleşmesini göstermiştir. Birçok hafifletici faktörün, çürümenin ilk işaretlerinin görülmesine rağmen Osmanlı’ya 300 yıl daha yaşamaya yetecek kuvveti verdiğini ortaya koymuştur. Davison, Tanzimat öncesi reform denemelerinden sonuç alınmadığını; ancak bu reformların 19.yüzyıl reformlarına temel sağladığını belirtmiştir. 18.yüzyıl Batılaşma yönündeki ilk görülen reform parlıtısının askeri alanla ilgili olduğunu ve askeri reform ihtiyaçlarının buna benzer adımların atılmasına yol açtığını ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, Batılı yeniliklerin bir kısmının ortaya çıktığı III. Selim dönemi ve daha çok II. Mahmut dönemine odaklanmıştır. II. Mahmut’un reformlarını inceleyerek bu reformları gelecekteki reform ihtimallerine ilk adım olarak değerlendirmiştir. II. Mahmud faaliyetlerinin, 1871 sonrası Abdülaziz ve 1878 sonrası II. Abdülhamid’in kişisel egemenlik dönemlerine zemin hazırladığını belirtmiştir. Davison, bu bölümün devamında Mahmud’un ardından tahta çıkan Abdülmecid’e değinmiş ve Mustafa Reşit Paşa’nın eseri olan, 1876 Anayasası’nın zeminini oluşturan Tanzimat Fermanı’nı tahlil etmiştir. Çeşitli güçlüklerle rağmen, 1840 yılı ile Kırım Savaşı’nın çıkışı arasındaki zaman diliminde eğitim, hukuk, eyalet yönetimi ve taşra yönetimi alanlarında yapılan reformları incelemiştir. Ancak bu reformların Kırım Savaşı’na kadar yarattığı etkinin az olduğunu vurgulamıştır. (s.1-52).

“1856 Hatt-ı Hümayunu ve Karşılandığı İklim” adlı ikinci bölümde, 1850’li yıllarda durgunlaşan reform hareketlerinin, Kırım Savaşı ile yeniden canlanmasına ve savaşın sonunda artan Batı etkisi ile

Tanzimat'ın ikinci ve son aşaması olan 1856 Hatt-ı Hümayununun ilan edilme sebeplerine ve fermanın içeriğine değinmiştir. Eserin devamında Tanzimat Fermanı ile Hatt-ı Hümayun'un birbirine olan benzerlik ve farklılıklarını tahlil etmiştir. Ayrıca 1856 Fermanı'na yapılan olumlu ve olumsuz eleştirileri ve fermanın uygulanmasının önündeki pek çok engeli etraflıca anlatmıştır. Reformların çoğu Avrupa'dan alınıp uyarlandığı için reformların kabullenilmesi konusunda Avrupa'yla kurulan ilişkilere ve ilişkilerin sağladığı yararlarla dair bilgiler de vermiştir. (s.53-82).

Çalışmanın "*Reform ve Komplo, 1856-1861:Ali, Fuad ve Kıbrıslı Mehmet*" adlı üçüncü bölümünde, ilk olarak Hatt-ı Hümayun'un ilan edilişi ile Sultan Abdülmecid'in ölümü arasındaki 5 yıllık dönemde yönetime egemen olan Reşid Paşa, Ali Paşa, Fuat Paşa ve Kıbrıslı Mehmet Paşa'ya dair önemli bilgiler vermiştir. Reşid Paşa ile Ali ve Fuat Paşalar arasındaki çekişmenin nedenleri, Reşid Paşa'nın ölümü ile yerine gelen Ali Paşa'ya yapılan gerici ve yenilikçi eleştirilerin de üzerinde durmuştur. Davison bölümün devamında, Ali ile Fuad Paşaların eğitim hayatlarına, aile yaşantılarına, buldukları devlet vazifelerine, kişisel özelliklerine ve Osmanlı politikası ile reformları hakkındaki düşüncelerine detaylıca değinmiştir. Ayrıca fermanında sadece kâğıt üzerinde kalan vaatlerin Ali ve Fuad Paşa'nın gayretsizliğinden olmadığını belirtmiştir. Yazar, 1859 Kuleli Vakasına da değinerek komplonun asıl amacının tahta Abdülaziz'i çıkarmak olduğunu; ancak Abdülaziz'in bu komployla bir ilişkisi olmadığını vurgulamıştır. Davison, komployu amacına ulaşmasa da hükümeti devirebilecek halk desteğine dayanan bir eylem olarak değerlendirmiştir. Devam eden kısımlarda, Ali Paşa'nın yerine gelen Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın hayatına, askeri ve siyasi yaşantısına dair önemli bilgiler vermiştir. Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın yapmış olduğu teftiş gezilerininin 1864'teki Vilayet Kanunu ile eyalet idaresinde reform yapılmasına zemin hazırladığını belirtmiştir. Davison bu bölümde son olarak, Sultan Abdülaziz'in tahta çıkış sürecini ve tahta çıktıktan sonra yaşanan mali krizi ele almıştır. Kriz doğrultusunda kurulan Osmanlı Bankası'nın o anlık durumu kurtardığını; fakat temel sorunların giderilmediğini belirtmiştir. (s.84-118).

Davison, "*Gayri-Müslim Milletlerin Reorganizasyonu, 1860-1865*" adlı dördüncü bölümde, genel olarak 19.yüzyılda her dini topluluğun yaşadığı alt üst oluşu ele almıştır. Bab-ı Ali'nin reform konusundaki ilgisinin asıl olarak Rum ve Ermeni milletlerine dönük olduğunu tespitini yapmıştır. Bu doğrultuda reform hareketinin ilk kez geniş biçimde Ermeni milletinde yayıldığını ve yazılı bir anayasanın hazırlanması ile en önemli değişikliklerin Ermeni toplumu içinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Yazar bu bölümde, Ermeni anayasasının hazırlanış ve kabul ediliş aşamaları üzerinde de durmuştur. Reformların Rum milletinde Ermeni topluluğuna göre daha yavaş olma sebeplerine değinmiş ve Rum milleti için çıkarılan kanunların önemini vurgulamıştır. Bu dönemde Yahudi milleti için hazırlanan anayasayı da incelemiştir. Bu bağlamda Davison, her millet için hazırlanan bu yazılı anayasaların, 1876 kanunları ve anayasasının benimsenmesine katkıda bulunduğu tespitini yapmıştır. (s.119-141).

Davison çalışmanın “*Taşra Yönetimi: Mithat Paşa ile 1864 ve 1867 Vilayet Sistemi*” adlı beşinci bölümünde ilk olarak, taşra idaresinde yaşanan zorluklara ve Tanzimat Meclisi’nin 1864’e kadar gerçek bir ilerleme sağlamayan faaliyetlerine odaklanmıştır. Ardından, 1864 Vilayet Kanunu’nun hazırlanış sebepleri ve sürecini detaylıca incelemiştir. Bu kanun doğrultusunda oluşturulan Tuna Vilayetine valiliğe getirilen Mithat Paşa’nın faaliyetlerini analiz etmiştir. Kanunun, 1871 nizamnamesi ile uğradığı değişikliklere dair bilgiler vermiştir. Ayrıca vilayet sistemi uygulanırken bu yeni sistemin ne derece iyi çalıştığına dair yapılan yorumları da ele almıştır. Davison, bu sistemin Mithat tarafından en zor bölgelerde uygulanabilmesi için ümit vaat etmesine karşın “*Mithat’ın ulaştığı standarda yalnızca birkaç idareci yaklaşabilmiştir*” ifadesi ile istenilen sonuca ulaşamadığını tespit etmiştir. (s.142-178).

Davison, “*Siyasal Ajitasyon: Yeni Osmanlılar*” adlı altıncı bölümde genel olarak 1867-1876 yılları arasında yaşanan olayları, iç ve dış karışıklıkları ele almıştır. İlk olarak, imparatorluğun durumundan hoşnut olmayan, Yeni Osmanlılar adı ile bir araya gelen genç topluluktan bahsetmiştir. Yeni Osmanlı örgütünün bir araya gelişi, üyeleri, hazırlandığı varsayılan tüzüğü ve amacı üzerine odaklanmıştır. Bu bağlamda Yeni Osmanlıları oluşturan üyelerin görüş ve fikirlerine, bir grup olarak nelere karşı çıkıp, neleri desteklediklerine dair bilgiler vermiştir. Bu bölümde ayrıca, Mısır hakimi olmak isteyen Mustafa Fazıl Paşa’yı Osmanlı idaresi yerine Yeni Osmanlılara yaklaştıran sebepler ile Fazıl Paşa’nın Sultan Abdülaziz’e yazdığı mektubun içeriğine dair bilgiler vermiştir. Yeni Osmanlılar içerisinde sürgüne uğrayanların sürgün ediliş nedenleri ile bu süreçte yaşadıklarını da incelemiştir. Davison bu bölümde son olarak, sürgün grubu olarak bilinen bu kişilerin ve kurdukları Jön Türk Partisi’nin amaçları üzerinde durmuş ve Yeni Osmanlıların dağılışı sürecini incelemiştir. (s.179-242).

Çalışmanın “*Ali ile Fuad’ın Son Başarıları, 1867-1871*” adlı yedinci bölümünde, isyanların yatıştığı 1867-1871 yılları arasındaki dönemden, Ali ile Fuat’ın hedeflerini gerçekleştirmek için ne şekilde yararlandığına dair bilgiler vermiştir. Yine bu dönemde Sultan Abdülaziz’in yapmış olduğu Paris gezisinin nedenlerini, gezi sırasında yaşadıklarını ve kendisinde bıraktığı izlenimleri incelemiştir. Devamında, Ali ve Fuad Paşaların vilayetler ile başkent arasındaki ilişkinin güçlenmesi için ihtiyaç duyduğu Şuray-ı Devlet ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye’nin kurulma süreçleri ve işlevleri üzerinde durmuştur. Yazar, Ali ve Fuad paşaların eğitim reformu konusunda ki düşüncelerine de odaklanmış, Galatasaray Lisesi’nin kuruluş aşamasından sonra eğitim sistemini düzenlemek için çıkarılan Umumiye Nizamnamesinin içeriğini incelemiştir.

Davison bu bölümün devamında, 1840’dan itibaren Osmanlı kanunlarında parça parça olan modernleşmenin, kişisel statü, sözleşme ve yükümlülük konularında gerçekleşmediğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda, oluşturulan komisyonun meydana getirdiği Mecellenin içeriğine, Mecelle hakkında yapılan “*kanun mu değil mi?*” tartışmalarına ve yapılan eleştirilere dair bilgiler vermiştir. Bölümde ayrıca, vakıfların laikleştirilmesi için yapılan çalışmalar, yabancılara 1867 kanunu ile verilen Osmanlı Devleti’nde taşınmaz mülk sahibi olma hakkına gösterilen tepkiler incelenmiştir. 1869’daki uyrukluk

konusundaki yeni kanunun içeriği, amacı ve getirdiği yenilikler de değerlendirilmiştir. Askeri alanda Hüseyin Avni Paşa'nın yaptığı düzenleme çalışmalarının “1876’da Abdülaziz’i devirmek için çok sayıda subay ve harbiye öğrencisinin Avni Paşa’ya desteklemesine” yarar sağladığı tespitini yapmıştır. Davison bu bölümde son olarak, Fuat Paşa'nın 1869’da ki ölümü ile Ali Paşa'nın hâkimiyetinin artmasını işaret ederek, Ali Paşa'nın hiçbir siyasal varis yetiştirmemesinin devlete verdiği en büyük zarar olduğu tespitini yapmıştır. 1871 yılında Ali Paşa'nın ölümü üzerine Osmanlı'nın genel durumundan söz ederek bölümü sonlandırmıştır. (s.243-280).

Davison, “*Kaos Dönemi, 1871-1875*” adlı sekizinci bölümde, genel olarak Ali Paşa'nın ölümünü izleyen dört yılda ki Osmanlı Devleti'nin iç durumunda meydana gelen olayları ele almıştır. Yazar, Abdülaziz’i devirmeyi kolaylaştıran çeşitli hoşnutsuzlukların bu yıllar içinde ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ali'nin ölümü sonrasında meydana gelen yeni dini duyguları destekleyenlerden biri olan Cemaleddin el-Afgani'nin, 1870’li yılların koyu islami duygularına katkı yaptığını belirtmiştir. Bu duyguların canlanması bir diğer nedenini “*Osmanlı Türklerinin Orta Asya’daki Müslüman Türk kardeşlerine duydukları ilgi*”ye bağlamıştır. Orta Asya’ya duyulan ilginin asıl temelini de “*İslam’ın, Pan-İslamik duygulara yönelmesi*” ile açıklamıştır. Davison devamında, Panislamizm’in ortaya çıkışı, siyasal alanda başarısız olma nedenleri ve bu bağlamda Pan-İslamik hareketin elde ettiği somut sonuçları değerlendirmiştir. Daha sonra, Ali Paşa'nın ölümü ile özgür bir adam haline gelen Sultan Abdülaziz’in tuhaf huylarında artış yaşandığını ve akıl sağlığının kötüleştiğini gösteren emareler üzerinde durmuştur. Ali Paşa'nın ölümü sonrasında “*Abdülaziz’in isteklerini yerine getiren ilk nazır*” olan Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlık sürecindeki faaliyetlerini ve olumlu, olumsuz sonuçlarını incelemiştir. Ayrıca Mahmut Nedim Paşa ve Mithat Paşa arasındaki rekabete, Mithat Paşa'nın valiliğe geldikten sonraki faaliyetlerine, kendisine oluşan muhalefete ve gözden düşme sebeplerine de değinmiştir. Daha sonrasında gelen sadrazamların faaliyetleri, onların yükseliş ve düşüş sebepleri üzerinde durup; bu kişilerin meşrutiyet ve tahttan indirme planlarındaki çalışmalarına dair önemli bilgiler vermiştir. Davison, bu bölümde son olarak 1873, 1874 ve 1875 yıllarında Abdülaziz yönetimine duyulan genel hoşnutsuzların sebeplerini incelemiş ve alınan tedbirleri değerlendirmiştir. (s.281-323).

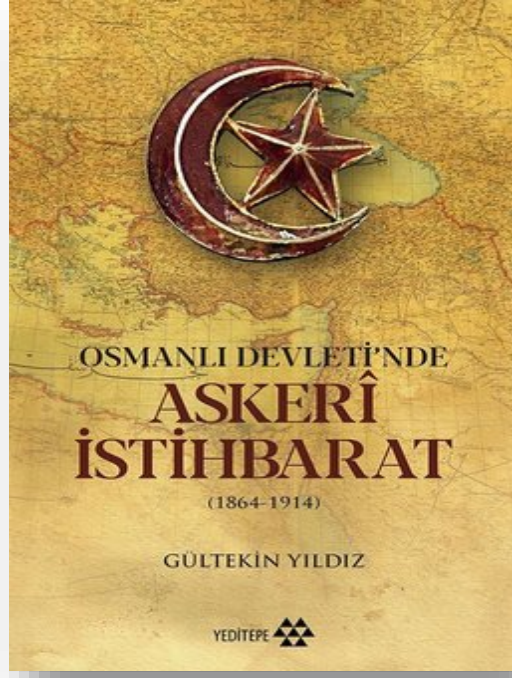
“1876: *Üç Padişahlı Yıl*” adlı dokuzuncu bölümde ilk olarak, mali durumun giderek kötüleşmesi üzerine Mahmut Nedim Paşa'nın aldığı reform tedbirleri değerlendirilmiştir. Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci sadrazamlığının Osmanlı hükümetine duyulan hoşnutsuzluğu daha da arttırdığı tespitini yapan Davison, böyle bir ortamda Mahmut Nedim Paşa’ya muhalif olan Mithat Paşa, Hüseyin Avni paşaların ve yandaşlarının Abdülaziz’in tahtan indirilmesini çözüm olarak gördüğünü belirtmiştir. Mithat Paşa'nın “*başkentteki en güçlü grubu temsil eden softaların adamı*” oluşunu belirterek softaların hükümetten istediklerini elde etmesi ile gerginliklerin yatıştığını ifade etmiştir. Devamında, Abdülaziz’in tahttan indirilmesinin genel bir istek olup olmadığını ele alarak, bu planda yer alan kişiler hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca planı uygulamak için ortaya çıkan farklı görüşler üzerinde durmuş

ve Mithat Paşa'nın askeri darbe yanlısı olmadığını; ancak Hüseyin Avni Paşa ile Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Paşa'nın darbe yanlısı olduğunu belirtmiştir. Davison bu doğrultuda, bu kişileri tahttan indirme olayına iten sebepleri, darbe planının nasıl biçimlendiğini ve yapılan toplantıları incelemiştir. Abdülaziz'in bu plandan haberinin olup olmadığı konusunda net bir bilginin olmamasına da dikkat çekmiştir. Tüm bu planlar doğrultusunda darbenin 30 Mayıs günü meydana geliş süreci, halkın V. Murad'a gösterdiği olumlu tepkiler ve ondan beklentileri üzerinde durmuştur. Bu olayı II. Mahmut'un Yeniçerileri yok etmesinde kullanılan "*hayırlı olay*" olarak değerlendirmiştir. Devamında, V. Murad'ın tahta geçmesi ile anayasa konusu üzerine yapılan tartışmalar üzerinde durmuş ve anayasa hazırlıklarını yavaşlatan sebepleri incelemiştir. Bu esnada ölen Sultan Abdülaziz'in ölümünden, ölümünün halkta, devlet adamlarında ve V. Murad üzerinde bıraktığı izlenimden ve reformlara olan etkisinden detaylıca bahsetmiştir. Devamında, V. Murad'ın devlet işlerinde yetersiz kalması üzerine gündeme gelen "*ikinci bir tahttan indirme olayı*" neticesinde Abdülhamid'in tahta geçiş sürecini incelemiştir. Tüm bu gelişmeler ışığında Davison, V. Murad'ın sağlığı bozulmamış olsaydı anayasanın harekete geçirilmesini sonuna kadar götürebileceğini savunmuş; ayrıca Abdülhamid'in meşruiyet rejimine gönülsüz olmasına rağmen en sonunda meşrutiyeti onaylamasını "*sadece politikadaki bir manevrası*" olarak değerlendirmiştir.(s.324-372).

Davison çalışmasının "*1876 Anayasası*" adlı onuncu bölümünde ilk olarak, Mithat Paşa'nın meşrutiyetçiler hakkındaki fikirlerinin temeline ve amacına değinmiştir. Meşrutiyet tartışmalarının 1876'da gündeme gelmediğini, bunun on yıl öncesine dayanan bir geçmişi olduğunu ifade etmiştir. Bu süreçte meşrutiyet savunucuları ve muhaliflerinin faaliyetlerine dair bilgiler vermiştir. Mithat Paşa'nın çabaları doğrultusunda meşrutiyet tasarısı üzerindeki çalışmaları yürütmek için oluşturulan komisyonun hazırladığı anayasaların içeriklerini incelemiştir. En çok etki yaratan Mithat Paşa'nın anayasa taslağına dair daha detaylı bilgiler vermiş ve yapılan olumlu ve olumsuz eleştirileri değerlendirmiştir. Hazırlanan anayasa taslağında Heyet-i Vükela tarafından yapılan değişikliklere değinmiş, yapılan değişiklikler ile yürürlüğe giren anayasanın karşılaştığı olumlu ve olumsuz tepkilere yer vermiştir. Davison bu bölümde son olarak, Tanzimat devlet adamlarının amaçlarında ne derece başarılı olduklarını incelemiş ve 1876 Anayasası'nın hazırlandığı dönemi, 1839 ve 1856 yıllarındaki genel durumla karşılaştırma yaparak 1876'da devletin vaziyetinin daha iyi olduğunu ortaya koymuştur. (s.373-425).

Bu şekilde tahlil edilebilecek bu ana bölümlerin yanında Davison, ekler kısmında, "*Paris Antlaşması'na Göre Yabancıların Osmanlıların İşlerine Müdahalesi*", "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfusu*", "*Ali Paşa'nın Siyasal Vasiyeti*", "*Sultan Abdülaziz Öldürüldü mü?*", "*Abdülhamit Tahttan Feragat Etme Sözü Verdi mi?*" başlıklı konuları incelemiştir. Bu bölümde, başlıklar üzerine yazılan ve anlatılan çeşitli bilgileri aktarmıştır. Bu bilgilerin doğruluğundan emin olmadığı için çalışmasında konular ile ilgili kesin ifadeler kullanmadığını ifade etmiştir. (s.429-440).

Davison, bu eseri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini baştan sona yazmak gibi bir amaç gütmemiştir. 1856 Hatt-ı Hümayunundan 1876 Anayasası'na kadar yönetim alanında yapılan reformların tarihsel sürecini analiz etmeyi, hükümetin getirdiği reformların niteliğinin ana hatlarını çizmeyi ve Tanzimat devlet adamları üstünde yoğunlaşan etkilerle baskıları araştırıp ortaya koymayı hedeflemiştir. Tanzimat Dönemi'ndeki reformların, III. Selim ve II. Mahmut'un ilk çabaları üstünde yükselerek Batılılaşma doğrultusunda gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Davison, bu çalışması ile Osmanlı Devleti'nin 1856-1876 yıllarında yapılan reform çalışmalarını geniş bir perspektif açısından incelemiştir. Batı dünyasında Batı kaynakları ile yazılmaya alışılmış olan Osmanlı tarihine, Türk kaynaklarını da katarak yeni bir soluk getiren Davison'un beş yüzün üzerinde kaynağı tarayarak hazırladığı bu eser, günümüzde de Tanzimat Dönemi'ne dair yapılan çalışmalara ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, eserin Tanzimat Dönemi reformlarına dair hem Türkçe hem de Avrupa dillerinde yazılan eserler arasında hala kaynak değerini koruduğunu ve Osmanlı modernleşme tarihine önemli katkıları olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Davison'un bu eseri, Batı merkezli yaklaşımların çevresinde dönen hükümlerden beslendiği yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Söz konusu yaklaşım, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinin yeterince yansıtılmamasını da beraberinde getirmiştir. Eserinde reformları ayrıntılı bir şekilde inceleyen Davison, reformların ekonomik arka planına değinmemesi ile de eleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat

Gültekin Yıldız

Yeditepe Yayınevi, İstanbul: 2019, 288 Sayfa, ISBN: 978-605-7800-49-7.

Mücahit DEMİR*

Tanıtımını taptığımız kitap yazarının önsözü giriş ve üç bölüm şeklinde kaleme alınmıştır. Kitap, giriş kısmı hariç dipnotlarla desteklenmiştir. Giriş kısmı yine iki başlık altında incelenmiştir. İlk başlıkta istihbarat teriminin “*Teorik ve Kavramsal çerçevesi*” ele alınmış ve bu bağlamda istihbaratın çalışmalarının şekli olarak değişmesine rağmen istihbaratın amacının aynen devam ettiği vurgulanmıştır. İstihbaratı haber toplama, değerlendirme, analiz ve yorumlamalardan oluştuğunu bildirerek genel ve güncel olarak ikiye ayırmış ve istihbarat faaliyetinin barış zamanında ya da bir taarruz öncesi nasıl işlediği merkez kuvvet tarafından nasıl yönlendirildiği hususları üzerinde durulmuştur. Yapılacak olan istihbarat faaliyetinin kapsamı yapılacak operasyonun büyüklüğü ile doğru orantılı olduğunu belirten müellif bu şekilde hedeflerin öncelikleri hassas ve zayıf noktaları coğrafi durumu teknik ve yapısal özelliklerin tespit edilebileceğini ileri sürmüştür. Bir harekât etüdü düzenleme

*Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Harp Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, demir.291993@gmail.com

durumunda sadece beşeri faktörler değil coğrafi meteorolojik ve hidrografik durumlarının da tespitinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Yakınçağda siyasi rejimlerin daha demokratikleşme ve bunun sonucunda daha hesap verebilir pozisyona geldiğini belirten müellif özellikle 19.yy. ilk çeyreğinden itibaren daha çok açık kaynaklara başvurulduğunu ifade ederek bu durumda casusluk ve benzeri gizli istihbarat çalışmalarını azaltıcı bir rol oynadığını savunmuştur. Ayrıca müellif askeri ataşelikler, diplomatik temsilcilikler gibi meşru kabul edilen yollardan elde edilen veriler diğer istihbarat verileriyle entegre edilerek yeni bir değerlendirme elde edilebilir kanaatindedir. Dış askeri istihbaratta 19 yy. ve 20.yy da artan kamuoyu etkisi insan istihbaratında açık kaynak istihbaratı daha legal ve maliyetsiz olmasından dolayı gizli istihbaratın önüne geçmiş olsa da gizli istihbarat asla önemini ve konumunu kaybetmediği ve askeri kuvvet mevcut ve teçhizat üstünlüğünün 19. ve 20.yy da askeri istihbarat üstünlüğüne bir etkisinin olmadığı ifade edilerek ancak bu veri toplama sonucunda rakip kuvvete karşı konulması için gerekli askeri kuvvetin teçhizatın ve zamanın kollarının önemli yeri olduğu üzerinde durulmuştur. Müellif işleyişi daha akıcı hale getiren askeri organizasyonların değişime daha iyi uyum sağladığını belirterek farklı olma yeni sistem geliştirme üzerinde daha etkin olduklarını vurgulamaktadır. Böylece askeri organizasyonların barış zamanlarında rutin hale gelen açıktan istihbarat yerine sürekli tam teşkilat istihbarat faaliyetlerine ağırlık vermesi olası bir seferberliğe daha hazır olunması veya rakiplerince caydırıcı bir konumda olmasını sağlayacağını söylemektedir. Bir devletin dış askeri istihbaratı değerlendirilirken askeri verimliliği de göz önünde bulundurulmasını söyleyen müellif bu durumda istihbaratın sıcak çatışma öncesi erken uyarısı ve devletin ve silahlı kuvvetlerin öğrenmesi ve planlamasına katkısı gibi iki parametre çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

İkinci başlıkta “*Kaynaklar ve Araştırma Yöntemi*” üzerinde durulmuştur. Kitapta anlatılmaya çalışılan dönem olan 1864-1914 yılları arasında yapılan ilk ve kapsamlı bir çalışma olması hasebiyle birinci el kaynaklardan faydalanma yoluna gidilmiştir. Bu çalışmada özellikle Sultan 2. Abdülhamid döneminde askeri işlerinde büyük ölçüde yıldız sarayında görüşülüp değerlendirilmesi ve belgelerin büyük ölçüde cumhuriyet arşivinde olması ve araştırma bakımından da kolaylık sağlanmasından ötürü 2. Abdülhamid dönemi yıldız yazışmaları bu çalışmanın kaynağı olmasında büyük rol sahibi olduğu belirtilmiştir. ATASE arşivinden az da olsa incelenen belgeler neticesinde 1909-1914 yılları arası Osmanlı askeri istihbaratı hakkında bilgiler gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma sürecinde müellif hem elle hem de katalog taraması yapılmak suretiyle benzer içerikli belgeleri eleyerek bir öz yakalanmaya çalışıldığı belirtilmektedir. Bu yöntemle kaba hatlarla ilk başta 32.241 belgeden bu tarama yöntemleriyle belge sayısı 12.820’ye düşürülerek daha sonuç odaklı bir çalışma gerçekleştirildiği vurgulanmıştır. Yine 2. Abdülhamid devrinde yayınlanan tek resmi askeri süreli yayın oluşan Mecmua-ı Fünun-ı Askeriyenin (MFA) Mart 1883 – Ekim 1913 yıllarını kapsayan yayınlarında tarandığını bildirilmiştir. Bunun yanında Mecmua-ı Fünun-ı Bahriyye ve Ceride-i Askeriyye gazetesi de incelenerek çalışmada sunulmuştur. Bu yayınlardan elde edilen veriler istatistiksel olarak değerlendirilip MFA üzerinden Osmanlı dış askeri

istihbarat şubasının ilgililerle ne kadar paylaşıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı salnameleri incelenerek Osmanlı dış askeri istihbarat sisteminin merkezdeki ve sahadaki tespiti yapılmak istenmiştir. Kitap “*Modern Dış Askeri İstihbarat Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Kurumsallaşması*” adlı birinci bölüm ile devam ettirilmiş ve birinci bölüm yine iki alt başlık şeklinde kaleme alınmıştır. 19.yüzyılda orduların mevcudunun genişlediği ve buna bağlı olarak merkezden kontrol etme zaruretinin ortaya çıktığı dile getirilmiştir. Bu girişimlerinde ilk olarak Fransa ve Prusya genel kurmaylıkları kurularak orduların merkezden idare edildiği belirtilmiş ve bu değişimle subaylardan aranan vasfın hesap ve tahmin kabiliyetinin yüksek olması bilgi tabanlı kontrol sistemini gerekli hale getirmiştir. Orduları bilgiye dayalı kontrol faaliyetlerine iten diğer bir sebebi ise bir devletin rakibini nitel ve nicel olarak tanıması bir caydırıcılık olarak görülmeye başlanıldığı belirtilmiştir.

“*Avrupa Devletlerinde Askeri Ataşeliğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*” birinci alt başlığında 19.yy ikinci yarısından itibaren yurtdışı diplomatik temsilciliklerinde resmi görev yapan subayların ortaya çıktığı belirtilmiştir. Viyana kongresinden sonra ilk olarak Prusya’nın bu dış askeri istihbarat yapılanmasını hayata geçirdiği, ilk olarak yurtdışına subay göndererek rakip hakkında bilgi toplama amacı güden ilk kişinin Napolyon olduğu lakin buna hayat yetmediği dile getirilmiştir. Askeri Ataşe ya da muharras tabirinin ilk olarak kullanan ilk devletin 1830 yılında Prusya olduğu ve Fransa’da ileri bir uygulamayla 1833’te genelkurmayda görevli subayların dış işleri bakanlığında ataşe olarak tayinine karar verildiği anlatılmıştır. Fransa ve Prusya tarafından atılan bu ilk adımların tüm kıta Avrupa’sına yayıldığı anlatılmaktadır. 1850’de Avusturya-Macaristan’da, 1873’te İngiltere’de, 1812’de Çarlık Rusya’sında, 1889 ABD’de 1887’de Yunanistan’da, 1884’te Sırbistan’da genel kurmaylıklara bağlı olarak ortaya çıktığı söylenip bu yapıların farklı tarihlerde ortaya çıkmasına rağmen aynı sisteme sahip oldukları eklenmiştir ve daha sonra bir istihbarat faaliyetlerinin nasıl işleyeceği hususunda talimname ihtiyacının doğduğunun altı çizilmiştir. Bu bağlamda ilk adım Alman genelkurmayından 1890 yılında çıkarılan talimname ile gelmiş olduğu ve ilk aşamada bu istihbarat subayların bağlılık hususları ve belgelerin önce hangi makama sunulacağı ve ataşelerin casus veya muhbir kullanıp kullanmayacağı ile alakalı bir sancılı dönemin olduğu gösterilmiştir.

“*Osmanlı Devleti’nde Ataşemiliterlik Ataşenevlik ve Şehbenderlik*” başlığında Osmanlı Devleti’nin askeri istihbarat sisteminin diğer Avrupalı devletler gibi 19.yy. ikinci yarısında gerçekleştiği söylenmiştir. En başta Osmanlı bu faaliyetleri yurtdışına gönderdikleri sefirler vasıtasıyla yürütüyor olsa da o dönemde ordu mağlubiyetleri devleti yeni bir ordu arayışına yöneltmiş ve bu kapsam da yurtdışına gönderilen sefirlerde “ad hoc” gibi teknik ve taktik bilgilerin değil aynı zamanda rakip devletlerin orduları hakkında bilgi alma ihtiyacının doğduğu belirtilmiştir. 3. Selim ile başlayan yurtdışına daimî elçilik açılması 1821 Rum tebaanın ayaklanmasıyla ortadan kalkmış tekrar ihdası ise 2. Mahmut döneminde olduğu dile getirilmiştir. Osmanlı’nın yurt dışı temsilciliklerine bağlı ilk ataşemiliter adı altında subayların tayin edilmesini 1864 yılında Ceride-i Askeriyye Osmanlı ordusu resmi dergisinde açıklandığı belirtilmiştir. İlk ataşemiliter 1864 Paris, ikinci erken tarihli atama St. Petersburg’a 1860’ta

üçüncü olarak Berlin'e 1867 yılında, 1874 yılında ise Londra'ya atama yapıldığı anlatılmıştır. Osmanlı devletinde askeri ataşeliğin ihdasından sonra zaruri olan talimnamenin yine o dönemde Osmanlı ordusunda etkin bir isim olan Alman general von der Goltz paşa tarafından ihdas edildiği ve bu süreçte Goltz paşanın bu sürecin sistematikleşmesindeki etkisini ve bir ataşemiliterin ne yapması ve nasıl görev tanımına sahip olduğunu 19 maddelik talimnamesine yer verilerek ve talimnamenin St. Petersburg ataşesi kolağası Mehmet Cemil Bey'in layihalarıyla karşılaştırılarak örtüştüğü yapılan uygulamalar anlatılarak bir ataşemiliterin görev yaptığı devletin politik amaçları ile bu devlet ile komşu devletler ya da kendi devleti arasında yaşanacak muhtemel bir harpte çıkacak neticeyi kestirmek adına o ordunun seferberlikteki durumunu ve sergileyebileceği askeri kuvveti barış zamanında tahmin ve hesaplama mükellef olduğu ve bu talimname taslaklarının Avrupalı usulde ancak 2. Meşrutiyet zamanında 1909 yılında resmîyete döküldüğü söylenmiştir. Ataşenevallerin Londra haricinde ki sefaretliklerde boş tutulduğu ve denizcilik faaliyetlerindeki istihbaratın ataşemiliterler şebhenderlikler ve yabancı devletlerin süreli askeri yayınlarına abone olunarak yayınların merkezden incelenmesi yöntemleriyle sağlandığı anlatılmıştır. Ataşenevalleri için yine resmi bir talimname 2. Meşrutiyet yıllarında 12 Mart 1912 yılında yürürlüğe girdiği belirtilmiştir. Diğer bir askeri istihbarat kaynağının şebhenderlik olduğuna değinilmiş ve şebhenderlik tanımı yapılarak Osmanlı'nın dış ülkelerdeki ticaret işlerine bakmak ve haklarını korumak gibi 1882 ve 1884'de yayınlanan talimatname ile görev ve sorumlulukları dile getirildiği ve ticari görevlerinin yanı sıra askeri ve siyasi nitelikte görevlerinin de mevcudiyetinden bahsedilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü "*Osmanlı Dış Askeri İstihbarat Faaliyetlerinin Kapsamı*" başlığı ile ve yine bu başlık altında dört alt başlıkta konu ele alınmıştır. "*Yabancı Askeri Kuvvetler ve Dış Tehditler*" adlı birinci alt başlıkta devletlerin istihbarat raporlarından rakip devletlerin emellerinin anlaşılacağı söylenip ardından tablo-2 verilerek Osmanlı devletinin istihbarat raporlarındaki konular kategorize edilmiş ve hangi yabancı ülkeden ne konuda istihbarat sağlanmış olduğu ve her bir istihbarat konusunun teorikte ne anlama geldiği açıklanmıştır. Müellif raporlara bakarak Osmanlı devleti kara sınırlarına yakın olan devletin yakın tehdit, sınırlara uzak olan devletin ise uzak tehdit olarak görülebileceğini ileri sürmektedir. Osmanlı askeri istihbarat faaliyetlerini kapsamından bahseden yazar doğrudan veya dolaylı olarak tehdit unsuru görülen tüm devletlerin istihbarat çerçevesi içerisinde değerlendirildiğini hatta Osmanlı devleti ile ilgisi olmayan diğer devletlerarası savaşlarını anlaşmalarının dahi izletildiği belirtilmektedir. Tablo-3 verilerek askeri istihbaratın hedef devletlere göre başlama ve yoğunlaşma seneleri istatistiksel olarak neşredilmiştir. Bu tablodan Osmanlı'nın askeri istihbarat faaliyetlerinde gayet başarılı olduğu lakin seferberliğin ve intikalin zamanında yapılamaması ve son ana kadar diplomatik çözüm arayışına gidilmesi sıcak çatışmalarda başarı getirmemiştir kanaatine varılmıştır. "*Stratejik Karar Verme Süreçlerinde Askeri İstihbaratın Rolü*" adlı ikinci alt başlıkta Osmanlı devletinin balkan harbi öncesi Bulgarlar ile alakalı gelen istihbarat raporlarının incelendiği orada görevli bulunan subayların görüşünün alındığı ve bu bağlamda Meclis-i Vükela'nın Meclis-i Mahsus adıyla toplanılmış

olduğunu ve bir mazbata kaleme alındığı anlatılmaktadır. Gelen istihbarat raporlarında 19 ve 20.yüzyıllarda Yunanistan'ın askeri hareketlilik göstermesi Osmanlı stratejik mekanizmalarında gelen istihbarat doğrultusunda değerlendirildiği ve buna mukabil savaş plan ve projesinin oluşturulduğu görülmektedir. Bulgaristan yakın tehdit olarak görüldüğünden balkan harbine uzanan süreçte Bulgaristan üzerine istihbarat faaliyetlerinin yoğunluk gösterdiği ve gelen istihbaratların harpten önce değerlendirildiği savaştan tam 14 yıl öncesine kadar gelen istihbaratlar doğrultusunda değerlendirme ve tahminlerde bulunulduğu Balkan harbinde ise istihbarat faaliyetlerinin yetersizliği değil seferberliğin ve yeterli teçhizatın tamamlanamaması yüzünden başarısız olduğu açıkça ifade edilmiştir. “*Erken Uyarı Sistemi Olarak Dış Askeri İstihbarat Faaliyetleri*” adlı üçüncü alt başlık altında bir üç alt başlık daha açılmış ilk alt başlıkta “*Balkan savaşları*” ele alınmıştır. Osmanlı devletinin kara ordusu olarak balkanlarda en güçlü gördüğü devletin Bulgaristan olduğu ve istihbarat raporlarının Bulgarlar üzerine yoğunlaştığı gelen raporların hem sultan hem de devletin üst kademlerinde dikkate değer görüldüğü ve nispeten balkan savaşlarına giden süreçte başarılı bir istihbarat faaliyetinin yürütülmesine rağmen başta Bulgaristan olmak üzere neden balkan devletlerinin savaş hazırlıklarının haber alınıp bir harp değerlendirilmesi yapılmadığının bir sorun olarak karşımızda durduğu dile getirilmiştir. Balkan harbine birkaç gün kala artık sıcak çatışmanın olacağı raporları da dâhiliye nezaretine sunulduğu ifade edilmiştir. Yunanistan üzerine de istihbarat raporları sürekli merkeze ulaştırılmış en başta rutin askeri faaliyetler olarak görülse de balkan savaşlarına yakın bir süreçte Yunanistan'da da seferberlik hareketliliği olduğu bilgisinin verildiği anlatılmaktadır. Aynı şekilde Sırbistan ve Karadağ'ın da benzeri askeri faaliyetleri Kosova valiliği, sefaretlikler şebkenderlikler ve hudut komutanlıkları tarafında İstanbul'a rapor edildiği söylenmektedir. Aynı şekilde balkan ittifakı sürecinde ittifakın olacağına dair raporların sürekli olarak merkeze iletildiği anlatılmaktadır. Bu raporlar dipnotlarla desteklenerek kitapta sunulmuştur. İkinci alt başlıkta ise “*İtalya ve Trablusgarp Harbi*” askeri İstihbarat faaliyetleri ele alınmıştır. İtalya'nın 1911'den çok önce Trablusgarp üzerinde emellerinin olduğu istihbarat olduğu İngiltere'nin oluruyla İtalya'nın Kızıldeniz'in bazı mahallerde işgal girişiminde bulunduğu ve gelen istihbarata binaen Osmanlı Kızıldeniz'in uygun bulunan yerlerine top ve asker sevk ettiği ifade edilmektedir. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal edeceğini ilk Fransa'nın anladığını ve Osmanlı idarecilerine bilgi verdiğini buna karşılık olarak 2. Abdülhamid'in politik yollardan çözüm arayışına girdiği ve sonuç alamayınca Fransa ve Almanya'dan sefaretler aracılığıyla destek talebi yönünde hariciye nezaretine talimat verildiği belirtilmiştir. Müellif dönemin roma ataşemiliteri Mehmet Şakir Bey'in raporlarını da göstererek aslında 1885 sonrası Trablusgarp'ın işgal edileceği söylentisi ve istihbaratı gelmesine rağmen Mehmet Şakir Bey'den gelen raporlar üzerine İtalya'nın böyle bir niyetinin olmadığı görüşünün hâkim olmasına rağmen Osmanlı'nın hem politik hem de askeri tedbirleri aldığını dile getirmektedir. Galen istihbaratlar üzerine serasker Rıza Paşa bölgenin merkeze uzak olması hasebiyle Trablusgarp'ın kendi kendini müdafaa edebilecek hale konması esasını 14 Ocak 1889 tarihli yazısında belirttiği anlatılmaktadır. İlerleyen yıllarda da istihbarat raporlarının geldiği sırasıyla Roma sefiri Mahmut Nedim Paşa'nın 18

Ocak 1894 tarihli raporu, roma ataşemiliteri Nizami Bey'in 4 Aralık 1894 tarihli yazısı, Roma sefaretinden gelen 15 Şubat 1902 tarihli istihbarat, Trablusgarp kumandanı Müşir Recep Paşa'nın seraskerliğe gönderdiği 2 Nisan 1902 tarihli şifreli telgraf Viyana sefaretinden gelen 2 Mayıs 1904 tarihli istihbarat örnek verilerek konu delilleriyle ele alınmıştır. Osmanlı devletinin Trablusgarp Savaşı'nın çıkma ihtimalini tam 26 yıl önce açık ve gizli askeri ve siyasi istihbarat ağıyla öngörebildiği ve bunlara karışıl olarak kısmen tedbir alındığı kitapta sunulmuştur. Trablusgarp Savaşı'nın kaybedilmesi ve arkasından gelen toprak kayıplarının müsebbibinin istihbarat zaafından çok kara ve deniz kuvvetlerinin eksiklik ve zaaflarından kaynaklandığı görüşüne varılmıştır ki verilen bilgiler ışığında yazarın yapmış olduğu tespit oldukça yerindedir. Üçüncü alt başlıkta da “*Rusya ve Boğaz Seferi Projesi*” üzerinde durulmuştur. 93 harbi önce yine aynı şekilde Osmanlı istihbarat ağının bu savaşı önceden gördüğünü çeşitli istihbarat elemanlarının merkeze gönderdikleri raporlar delil olarak gösterilerek kaleme alınmıştır. 93 harbini kaybindan sonra Osmanlı devletinin Rusya üzerinde istihbarat faaliyetlerinin artmış olduğu ve 1880 sonrası tekrar Rusya'nın saldırabileceği endişesi istihbarat faaliyetlerini arttırdığı belirtilmiştir. 93 harbi sonrası rutin hale gelen bu faaliyetlerin Osmanlı dış askeri istihbarat tarihinde yeni bir dönemim başlattığı casus temelli her şeyi bilme yaklaşımından artık kanıt temelli keşfedici istihbarat yöntemine geçildiği ifade edilmiştir. 1886 yılında Rusya'nın boğazları işgal etme planı olan Filippov planının da St. Petersburg ataşemiliteri Ziya Bey'in ortaya çıkardığı ve gelen istihbarat raporlarının merkezde değerlendirildiği anlatılmaktadır. Filippov planının ele geçirilmesinden sonraki dönem Rusya'ya karşı olan istihbarat faaliyetlerinin zirve yaptığı bir dönem oluğu ifade edilmiştir. 1897 yılında patlak veren Osmanlı-Yunan harbi sırasında yine Rusya'nın Karadeniz donanmasının İstanbul'a saldıracağı haberleri yine istihbarat faaliyetlerinin yoğunlaşmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Bu bağlam da Petersburg sefaretine bağlı ataşeneval Mustafa Efendi ve ikinci ataşemiliteri Enver Efendi'nin raporları kitapta belirtilerek konu ele alınmıştır. Rusların doğuda ki askeri faaliyetleri yine Kafkasya vilayeti şebenderlikleri tarafından istihbar edildiği ifade edilmiş ve şebenderler tarafından sunulan raporlara kitapta yer verilmiş gereken tedbirlerin boğazlar ve İstanbul'a gelecek olası saldırı karşısında alınan tedbirlerin bu bölgede yeterince alınmadığından bahsedilmiştir. 20.yy. başlarında dahi Osmanlı kara ve deniz ordusundaki zaafının istihbaratın erken uyarı fonksiyonunu egale ettiği belirtilmiştir. 1900 sonrası bir diğer Rus istihbarat konusunun ise Rusya ile Bulgaristan'ın ittifakı üzerine olduğu belirtilerek yine gelen istihbarat raporları neticesinde böyle bir ittifakın olamadığı anlatılmaktadır. 1900-1908 yılları arası Rusya'nın Afganistan sınırına kuvvet göndermesi Almanya ile ittifak yaptığı haberleri üzerine Kars Batum şebenderlikleri Erzurum valiliği tarafından merkeze sunulan raporlarda savunma hususunda Anadolu'nun ihmal edildiği ve buna karşı önlem alma yollarına girildiği belirtilmektedir. Müellif Cihan harbi öncesi Rus faaliyetleri yine Rus şebenderlikleri ve İran şebenderlikleri tarafından takip edildiği hem cihan harbinin hem de onun Kafkasya ve İran'daki ayak seslerinin Osmanlı askeri dış istihbarat ağı tarafından duyulduğunu beyan etmiştir. “*Askeri Teknolojideki Gelişmeler ve Yeni İcatlar*” adı altında dördüncü alt başlıkta ise Osmanlı dış askeri istihbarata faaliyetlerinin yabancı

kuvvetler ve dış tehditler haricinin gelişen silah sanayide de etkin olduğu belirtilmiştir. Osmanlı devleti silah teknolojisini takip ederken istihbarat faaliyetlerinden yararlandığı anlatılmaktadır. Osmanlı devletini büyük bir orduya sahip olması jeopolitik konumu ve barındırdığı riskler yüzünden harp sanayi firmalarını cezbediği dile getirilmiştir. Dış temsilciliklerde bulunan ataşemiliter ve şebhenderlerin gelişen silah sanayi hakkında merkeze istihbarat gönderdiği bildirilmiş ve şekil-3 verilerek istihbaratın hangi menşei den geldiği neşredilmiştir. Alınan istihbaratlar doğrultusunda Osmanlı yetkililerinin verecekleri yüklü silah siparişleriyle Bulgaristan ya da Yunanistan'ın verdikleri veya verecekleri siparişlerin gecikmesine sebep olmayı amaçladıkları anlatılmaktadır. Başlığın sonuna tablo-4 eklenerek sefir, ataşe mucit ve fabrika sahipleri tarafından haber verilen yeni teknolojiler neşredilmiştir.

Üçüncü bölüm “*Osmanlı Dış Askeri İstihbarat Bilgisinin Üretimi ve Paylaşılması*” başlığıyla ve yine bu başlık altında iki alt başlık açılarak çalışılmıştır. “*İstihbarat Bilgisinin Üretim Süreçleri*” adlı ilk alt başlıkta istihbarat üretme sürecinin küresel askeri istihbarat ile benzeştiği yalnız paylaşımda farklılık ve eksikliklerin olduğu söylenmektedir. Yakın bölgelerde ki faaliyetler şebhenderler ve askeri makamlar tarafından haber verilirken diğer taraftan sefaret ve ataşemiliterlere de güdümlü analiz çalışmalarının yaptırıldığı anlatılmaktadır. Şekil-4 verilerek acil kodlu istihbaratların daha çok Rusya ve Bulgaristan'dan geldiği gösterilmiştir. Bilgiye kamuoyuna açık kaynaklardan erişilememesi devletler hakkında gizli kaynaklara başvurulduğu ifade edilmektedir. 2. Abdülhamid döneminde istihbarat raporlarının da doğrudan yıldız sarayına sunulmasına dikkat çekilmiştir. Burada müellifimizin süreci çok açıklayıcı yapmadığını belirtme gereği duyarak süreçten ziyade istihbarat faaliyetlerinin hedef aldığı ülkeler ve sebeplerini ele aldığını görmekteyiz. “*İstihbarat Bilgisinin Yayımı ve Dağıtımı*” adlı ikinci alt başlıkta 1908 yılına kadar gelen istihbarat raporlarının matbu hale dönüştürülüp gerekli yerlerle paylaşılması hususunda tek platformun Mecmua-ı Fünun-ı Askeriyye (MFA) olduğuna değinilmiştir. Bu derginin kütüphanelerde bulunan tüm veri tabanlarının incelendiği ve arşiv çalışmalarında dış askeri istihbarat faaliyetleriyle ilişkilendirildiğini belirtmiş ve bu dergi üzerinden dış askeri istihbarat paylaşımı üzerinde incelenerek genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Yazılan makalelerin hangi şube imzalı olduğu yazarların rütbesi gibi incelemesi yapılmıştır. MFA'nın yabancı silahlı kuvvetlerle ilgili paylaştığı haberlerin doğrudan devletin ordusu ve donanmasıyla alakalı bilgiler ve dünya askeri sektöründe doktrin teşkilat ve teçhizatta ortaya çıkan gelişmeleri aktarmak şeklinde iki grupta sınıflandırıldığı ifade edilmektedir. 1826-1914 dönemde örnek alınan Fransa ve Almanya'nın dillerinin bilinmesi atıfta bulunulan süreli yayınlarda bu iki dilde neşredilenlerin öne çıktığı belirtilmiştir. Dış askeri sektör ile ilgili bilgilerin devlet idaresi ve silahlı kuvvetler içinde paylaşılması için bir diğer vasıtanın da resmi ya da yarı resmi rapor ve kitapçıkların olduğu ve bunları dört ana hatta incelendiği ve her hatta rapor ve yazılan kitapların bulunduğu kütüphane ve içeriğine de değinildiği görülmektedir. Tanıtımını yaptığımız kitabın “*Sonuç*” kısmında müellifimiz kitabın ana hatlarıyla özetini ve değerlendirmesini yaptığı görmekteyiz.

Kitabın son kısmında “*Ekler*” başlığı altında üç başlık açılarak “*Ek-1*” başlığında Osmanlı devletinin yurtdışı diplomatik temsilciliklerinde görevli ataşemiliter ve ataşenevalleri gösteren tablolar, “*Ek-2*” başlığında askeri istihbarat sağlayan şebkenderlikler ve kıyı memurlukları gösteren tablolar, “*Ek-3*” te ise Varna körfezindeki Bulgar tabyaları gösteren bir kroki neşredilmiştir.

“*Kaynakça*” ile kitabın sonunda kullanılan Belgeler, Makaleler, Kitaplar, Tezler ve künyeleri alfabetik sıraya uygun şekilde sunulmuştur.

“*Dizin*” ile seçilmiş kelimelerin kitap içerisindeki şahıs isimleri Dış Askeri İstihbarat terimlerinin dizin çalışması verilmiştir.

Müellif kitabında 1864’ten 1914 yılına kadar olan süreçte dış askeri istihbarat faaliyetlerini kuruluşundan kurumsallaşmasına ve tarihsel süreçte işleyişinden talimatnamelerine kadar bütün olgusunu okurlarıyla paylaşmaya çalışmıştır. Osmanlı devletine farklı bir perspektiften bakan bu çalışmanın Osmanlı tarihi çalışmaları mecrasına önemli katkılar sağlayacağı hususunda hiçbir şüphemiz yoktur. Müellifin de kitapta belirttiği üzere ATASE arşivinden çeşitli sebeplerden ötürü yeterince faydalanılamayıp konunun gölgede kalmış kısımlarının olmasına rağmen alanında ilk olduğunu bildiğimiz kitabın bu kadar özgün ve delilleriyle anlatılması bu konudaki araştırmacı ve merak edenleri için bir mihenk taşı olduğu kanaatindeyiz.

Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)

Ömer Telliöglü

İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 2018, 314 Sayfa, ISBN 6054907755

Nevrez KARTAL*

Filistin'de Yahudi Devleti, önemli bir meseledir ve bu mesele bilhassa muhafazakâr kesim ile İslamcı-Milliyetçi cenahın sıkça gündemine gelen derin bir yaranın adıdır ama sol ve sosyalistler için de durum pek farklı değildir. Bu da demektir ki toplumumuzun hemen tamamının öyle veya böyle hem aşına olduğu hem de tarafı bulunduğu bir problemdir. Artan eylemleri nedeniyle aktüalitesini devamlı koruyan ve gün geçtikçe de büyümeye devam eden İsrail'in adı, hangi zeminde bahis konusu olursa olsun II. Abdülhamid'in adının da anılmasına vesile olur. Çünkü Siyonistler yurt için toprak talebiyle ilk defa onun karşısına çıktılar.

Yahudi göçü ve Abdülhamid adı bir araya gelince de ne söylenecek sözün sonu geliyor ne de bazıları gibi efsaneye varmaktan geri kalıyor. Ne var ki bugün için bir anlamda her şeyi zehirlemekte olan “popüler tarih” anlatısının cenderesinden çıkarak, Siyonizm veya İsrail devleti gibi konularda ayakları

* nevrezkartal@gmail.com

yere basan ve derin emeklerle teçhiz edilmiş ilmi çalışmaların varlığı ise konunun cesametine kıyasla bir hayli zayıftır.

Ömer Tellioglu, emek dolu bu çalışmasında popüler dili ve söylemi aşarak salt ilmi ve ahlâki bir gayeye matuf olarak meseleyi incelemektedir. Bu kitap, haddizatında yazarın doktora çalışmasının da bir ürünüdür ama anlatım tarzı bakımında klasik akademik çalışmaların ağıdalı diline esir olmamış, gayet akıcı ve sürükleyici bir üsluba haizdir. Değerlendirmesini yapmakta olduğumuz bu eser hem bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmakta hem de bu minvalde araştırma yapan birçok kimseye mehz teşkil etmektedir.

Dr. Tellioglu'nun bu eseri hazırlarken sadece Osmanlı dönemine ait çeşitli kurumlardaki arşivlerle kendisini sınırlı görmediğini, British National Archive gibi yabancı birçok kaynağa da istinat ettiğini peşinen belirtmek gerekir. 67 kadar yazarın çeşitli sayıda kitabı ile 30'u aşkın tez ve makalelerle görüşlerini tahkim eden yazarımız, ayrıca 26 kadar ansiklopediye de müracaat etmiş. Bunlarla da yetinmeyerek dönemi aydınlatan 13 ayrı gazeteden alıntılacağı notlarla sayfalar arasına sıralamış olduğu görüşlerini müdellel kılmaya çalışmıştır.

Kitap ilk olarak, Filistin topraklarında bir Yahudi yurdu kurma düşüncesinin temelindeki sâikleri açıklamaya çalışmakta ve bunu kavramanın da “göç fikrinin” oluşumundaki unsurların arka planına vukûfiyet nispetinde mümkün olacağından ötürü bu olgunun tarihi perspektifinden kısa bir kesit sunmaktadır. Tam burada yazarımız, çoğu okuyucunun pek aşına olmadığını tahmin ettiğimiz önemli bir ayrıntıya dikkat çekiyor. Bu da Yahudi ve Musevilik ayrımıdır. Böylece karşımızda yeknesak bir topluluk olmadığını vurgulamış oluyor. Bu manada Yahudilik, soya dayalı olarak İbraniliği mündemiç kıldığı gibi Siyonizm'i de temellendiren siyasi veçhesini yansıtırken, Musevilik ise yazara göre, başka milletlerden katılanları da kapsayan ve sadece “dini tanımlama” olan daha üst bir normu ifade etmektedir. Bu tefriğe örnek olarak gerek Yemen gerek Hicaz Yahudilerinin sonradan bu dine intisap eden Araplardan oluştuğunu da muhtemel bulduğunu belirtiyor.

19. Asırda *neşvünema* bulan Modern Siyonizm akımı, uluslararası politik bir hareketin adı olarak her ne kadar “*topraksız bir halk için halksız bir toprak*” parolasıyla ortaya çıkmış ve bu uğurda en yakın arkadaşlarına bile yalan söylemekten çekinmeyen Theodor Herzl'den yarım asır önce başlamış olsa da bu fikriyatı, “*Siyonizm, Mısır Piramitlerinden daha yaşlıdır. İlk İbrani ilk Siyonist'tir*” imgelemesiyle kadim zamanlara kadar götürülenler de yok değildir. (s.21)

Yine en başta belirtmek gerekir ki, yurtlarından birçok defa sürülen ve katliamlara uğrayan Yahudilerin, Hz Ömer'i Kudüs Kapısında son kurtarıcıları olarak karşıladıkları günden beri, 19. asrın sonlarına kadar bölgeyle sınırlı olmaksızın tüm dünya üzerinde ki Müslümanlar ile iyi komşuluk dışında hemen hiç bir niza yaşamadıkları malumdur.

Bu girizgâhtan sonra artık göç macerasını anlatmaya başlayan Tellioglu'na göre, anılan fikrin merkezinde elbette Avrupa ve Rusya'daki Museviler vardır. Bilhassa Rusya'da istenilmeyen topluluk

haline gelen Yahudilere, Batılı devletlerarasında Fransa ve Almanya bile müzahirdir ancak, Uganda'yı onlara yeni yurtları olarak öneren İngiltere bunlar içinde en fazla öne çıkanıdır.

İngilizlerin kara kıtada ki derin hesaplarıyla yakından alakalı olan bu teklif, özellikle dindar (Ortodoks) Yahudiler tarafından kabul edilirken, daha seküler olanlarının ise Filistin'de ısrarcı oldukları anlaşılıyor. İlginçtir, İngiltere bir yandan bu öneriyi yaparken -iş başına gelir gelmez kesif Türk düşmanlığından da olsa gerek Gladstone'un 1881'de verdiği talimatla- diğer yandan da bölgede karışıklıklar çıkartıp Filistin'de yaşayan halkı kaçırtmayı ve boşalan arazilere Yahudileri iskân ettirmeyi planlayabilmektedir. Yazara göre Osmanlı diplomasisi, daha 1830'dan beri oluşmaya başlayan bu yeni akım siyonist hareketliliği zaten dikkatlice takip etmektedir. Bundan dolayı da İngilizlerin bu niyetlerinden vakitlice haberdar olmuş ve bu meşum gayretlere ket vurmak için birtakım tedbirleri de erkenden almaya başlamıştır.

Osmanlıların başvurduğu tedbirlerden biri de hiç şüphesiz Filistin topraklarında Müslüman nüfusu artırma gayretidir. Bu sebeple Fransızlara karşı Cezayir direnişini başlatan Emir Abdülkadir ile birlikte pek çok Cezayirli Taberiye çevresine iskân edilmiştir. (s.146)

Filistin'e göç fikri ilk olarak 1695'de dillendirilmiş olsa da bunun Kudüs'te bir Yahudi devleti kurma düşüncesiyle açığa çıkması için 1789'daki Fransız ihtilalini beklemişlerdir. Devrim sonrasında yayınlanan ve dünyanın her tarafındaki Yahudileri bu amaç etrafında birleşmeye davet eden beyanname ile başlayan kıpırdanmalar sonrasında bile ilk göçmen kafilesinin bölgeye gelişi 1830 yılını bulmuştur. Bununla birlikte bu dönüş hareketinin sadece dini-ekonomik sebeplere dayanmakta olduğunu belirten Tellioglu'na göre göçmenlerin hedefinde henüz daha devlet kurma amacı yoktur. Yazar, Siyonist gayeye matuf hareketlenmeler için, 1880'lerde başlayan ilk planlı göç dalgasını yani "Aliya"yı işaret etmektedir. Bu halde dahi, Kudüs şehrinde Yahudiler için 1883 yılında inşa edilen ilk kolonin sanılanın aksine İngiliz Misyonerlerce kurulduğunu belirtirken, amaçlanan şeyin ise, bölgedeki Yahudilerin Hristiyanlaştırılmasıydı diyor.

Tablolara tezyin edilen kitapta, ilk göçmenlerin hemen tamamının tarım işine odaklandığına dikkat çekilirken, iskân edilen yerlerin ise kadim nefretleri dolayısıyla Hristiyanları ürkütmemek için Kudüs dışına yapıldığına işaret ediliyor. Mamafih 1913 yılına gelindiğinde Dünya Siyonist Örgütünün (WZO) kurmayı kararlaştırdığı ilk İbrani Üniversitesi için seçilen yerin Tel Aviv dururken Kudüs'ün olmasına da ayrıca dikkat çekmektedir. (s.198,199)

Osmanlı İmparatorluğuna müracaat edilerek kendilerine yurt için toprak verilmesine dair ilk teklifin daha WZO kurulmadan önce yapıldığını ve buraya iskân edilecek birkaç milyon Yahudi karşılığında devletin tüm borçlarının tasfiyesinin üstlenilebileceğini ve bunun için talep edilen bu yerin ise Mezopotamya olduğunu öğrenmekteyiz.

Tellioglu'nun kronolojiye de sadık kalarak tasnifini konu ve mekân bağlamında düzenlediği kitabında, önemli yer tutan başlıklardan birisi ise Abdülhamid ile görüşüp ondan teminat aldığını söyleyen Herzl'in

ağırlıklı olarak irdelendiği “Siyonist Önderler” kısmıdır. Bu bahis içinde mistik bir Hristiyan olmasına rağmen ömrünü Siyonistlerin davasına serdetmiş bulunan İngiliz siyasetçisi ve yazar Laurence Oliphant ise ayrı bir yer tutmaktadır. 1879 yılında Filistin’e bir gezi yapan Oliphant, Belka Sancağının 50x20 km’lik (4.000.000 m²) bir alanında, Yahudilerce silahlı güç dahil tam bir özerklik içinde yaşayacakları yerleşim yeri kurulması fikri için Şam Valisi Mithat Paşadan da önemli bir destek almayı başarmış. Bu desteğin cesaretiyle olsa gerek ki kitapta da tamamını gördüğümüz layihayı hazırlamış ve bizzat II. Abdülhamid’e de sunmuştur. Yazarında garipsediği gibi daha ilginç olanı ise bu layihanın bizatihi Hakan tarafından Meclis-i Vükelâya gönderilmesidir, neticede “devlet içinde devlet demek olduğu” gerekçesiyle bu proje reddedilmiştir. (s.59)

Keza, Siyonist kongresinde resmi bir üyeliği (!) olmadığı halde yine kitapta tafsilatlı olarak göreceğimiz figürlerden birisi de fenomen bir Yahudi ailesi olan Rothshildlerdir. Servetini Napolyon savaşlarına borçlu olan bu aile, Osmanlının borç tedarikinde bir hayli etkindir. Batılı Devletlerin gücünü de arkasına alan Rothshildler’in istikraz temininde çıkardıkları kimi engeller, Filistin’de arazi alma ayrıcalığı tanınmasıyla ancak aşılmıştır. Faizleri ödendikçe bölgede bolca görülen Rothshild, arazilerin alınması ve bunlar üzerine kurdurduğu kolilerin finansmanında, Osmanlı devletinden elde ettiği faiz gelirinین maalesef küçük bir kısmını harcaması yeterli olmuştur. (s.161)

Kitabı okuduğunuzda adeta bir kanun haline gelmiş olan ve bilhassa Müslüman Araplar için; “para uğruna topraklarını Yahudilere sattılar” sözünün aslında galat-ı meşhur bir imgeleme olduğunu da anlamak mümkündür. Çok az sayıdaki Müslüman dışında Yahudilere toprak satılmasında aracılık edenlerin pek çoğunun Kessar, Rock, Huri ve benzeri Hristiyan aileleri olduğunu belirten Tellioglu, bırakın satmayı, tam tersine her türlü hile ve tedhiş yoluyla mülkleri gasp edilen ve feryadını bile dinletecek pek kimse bulamayan talihsiz bir kitle ile bizleri yüzleşmek durumunda bırakıyor.

Bu meyanda devletin kesin yasağına rağmen, bölgeye kaçak girenler dâhil kimsenin sınır dışı edilmediği gibi, valiler ve mutasarrıflar düzeyinde satışlara aracılık edildiğine ve yer yer Jandarma gücüyle Arapların yerlerinden kovulduğuna dair birçok belge ve dokümanın mevcut olduğunu gösteren yazar, Gazze Kaymakamı Hasan Bey’in kendisi yetmediği gibi kardeşi Ali Beyi de örnek olarak sunarken, “*Kaza Zaptiyesi ile Adliyesini işgal etmiş bulunan tabur ağası Ali beyi -ki dilediğini hapse atıyor, hüküm giymiş kimseleri hapisten çıkartıyor- baskıları yüzünden ahaliden 10.000 kişinin köylerini, arazilerini terk ederek Mısır’a gittiğine...*” dair hakkında alıntılanmış olduğu şikâyetlerle, hadisenin vardığı vahim boyutu da gözler önüne sermektedir.

Yine, kitapta derç edilen belgelere göre, bazı yerleşimcilerin, dilediklerini hapis ve işkenceye tabi tuttuğunu, 15 Ağustos 1893 tarihli, üç eski memur tarafından sadarete gönderilen bir mektupta ihbar edildiği gibi, “*sahte para basımının yapıldığı Zemmarin kolonisi, aynı zamanda her türlü silah mühimmatın depolandığı bir cephanelik*” haline bile gelmiştir. (s.244)

1904 yılına kadar geçen süredeki ilk “Aliya” döneminde zar zor yaşanan nüfus hareketliği bu tarihten sonra ivme kazanırken 1909’dan sonra arazi tescillerinde kısa bir serbestlik tanınmıştır. Ancak dönemin İTC Hükümeti bu işte ne denli hatalı hareket edildiğini pek erkenden fark ederek tekrar önceki duruma dönmüştür. Dönmüşler ama tüm tedbirlere rağmen rüşveti itiyat haline getirmiş olan memurların suiistimallerine bir türlü de engel olunamamıştır.

Esasen bölgedeki arazilerin büyük kısmı *mîrî* diye tarif edilen devlet ve vakıf arazileridir ki bunlar üstelik kanunlara aykırı olmasına rağmen satılmıştır. Bu arazilere ilişkin devir işlemlerini yapmayan hamiyetli memurlar ise sürgün vb. baskılara maruz kaldıkları gibi öldürülmeleri bile vakidir. Buna karşın 1904 yılında Kudüs Mutasarrıfı Osman Kâzım Beyin durumu ise bir hayli şaşırtıcıdır. Zira hakkındaki soruşturma sonucunda suçları müdellel olduğu halde mahkemeye verilmesi bir yana, merkumu bir de o tarihlerde Selanik’ten sonra ki en mühim şehir haline gelen Halep’e terfien Vali nasb ediyorlar. (s.70)

Filistin’de kolonileşme hülyasına Avrupa’daki Yahudilerin ikircikli yaklaştığını belirten yazarımız, 4 milyon ile toplam Yahudi nüfusunun yarısını barındıran Rusya’nın yanında Romanya Yahudilerinin ise daha bir iştihak ile yaklaştığını vurguluyor. Bu meyanda 1914 yılında 507 Göçmen bürosuna ulaşan Rusya, bir yandan katliamlara varacak kadar ileri götürdüğü pogromlar sonucu, kendi Yahudilerini göçe zorlarken diğer yandan ilginç bir biçimde Osmanlıya karşı bunların hamiliğine de soyunmaktan çekinmemiştir.

Kitapta dikkatimizi çeken bir başka ilginç husus ise istatistiksel verilerle desteklenen birinci ve ikinci “Aliya”lardaki nüfus hareketlerinin irdelendiği bölümdür. Bu manada kadim topraklara doğru yerlerinden edilen Musevilerden Filistin’e yerleştirilebilenlerin sayısı ilk “Aliya” da 30.000’de kalırken, 3.125.000 kadarının ise dümeni çoktan Amerika’ya doğru kırmış olması oldukça manidardır. Keza, 1907-8 yıllarında Yafa da Filistin bürosunu açan Dünya Siyonist Örgütü’nün tüm gayretine rağmen 1897 yılından 1914 yılına kadar toplam 13 milyon olan dünya Yahudi nüfusunun sadece 130 binini kendisine bağlayabilmiş olması da oldukça manidardır.

Yazarımız, Abdülhamid’i kendilerine mutlak engel gören Siyonistlerin, İttihad Terakki Hükümetinden Filistin’de özerk bir yönetim koparacakları konusunda oldukça ümitli olduklarını ve bunun için de 1908 ihtilalinin başarıya ulaşmasında bir şekilde fonksiyon icra ettiklerini düşünüyor. Bu gaye uğruna İttihadçılara hem mali hem de lojistik destek verildiğine dair birtakım iddialara yer verirken, “*bu konuda bazı batılı gazetelerde Jön Türk yönetiminin Filistin’deki Musevi kolonilerine ulusal otonomi vermeyi vaat ettiğine*” dair haberlerin yayınlanmasına istinad ediyor. (s.211)

(Haberin yayınlandığı tarihten iki ay kadar önce, Meclis’teki açık çoğunluğuna rağmen meşhur Halaskâr Zabitan darbesi sonucu İTC Hükümeti görevden el çektilmiş ve maalesef mecliste feshedilmiş bulunmaktadır. Buna mukabil bu tarihte iktidardaki parti, darbecilerin de desteğini arkasına almış olan Prens Sabahaddin güdümünde ki Hürriyet ve İtilaf Fırkasıdır.)

Tellioğlu, bununla birlikte, WZO’nun İstanbul şubelerini açmak için 1907-1909 arasında teşebbüslerde bulunan başkanı Naum Sokolow’un “izlenmesine yönelik emre” ise ayrı bir dikkat çekiyor. Bir yandan

dünya Musevi sermayesi ve propaganda gücünden istifade etme isteğinde olan İTC yönetiminin diğer yandan mezkûr şahsı Ekim 1909'da İzmir'den sınır dışı ettirmesini ise Siyonizm'in siyasi faaliyetlerinin daima gözetim altında tutulduğuna dair istidlalde bulunuyor.

Esasen Osmanlı Musevileri içinde hem Siyonist örgütlenmeye hem de Filistin'e göç olgusuna pek itibar edilmediğini gördüğümüz kitapta, yalnız Rus "Bilu" örgütünün daha 1882 yılında İstanbul'da şubeleşmiş olmasını, bu oluşumun az sayıda olsa bile Osmanlı Yahudileri arasında da taraftar bulmasına hamlediliyor. Geçen zaman içinde daha etkin kimselerin de bu fikrin yanında yer alacağını belirten yazarımız, bunlar için de Dünya Siyonist Kongresinin İstanbul Şubesini açan Emanuel Karaso, Nesim Russo gibi milletvekillerinin adlarını sıralıyor.

Kitabın sonuna doğru gelirken araştırılan konulardan biride Batılı devletlerin siyonist gaye uğruna giriştikleri çabalardır. Bunun için diğer bazı bilgiler dışında bilhassa bölgedeki konsolosların birçoğunun kendi vatandaşları olmasa bile göçmenlere nasıl kol kanat verdiklerini, hatta arazi temininde hem komisyonculuk hem de hülle görevini ne şekilde gördüklerini anlatan yazarımız, burada Almanya'yı özel olarak zikretmektedir. Almanya, II. Abdülhamid ile ters düşmekten kaçınsa bile Siyonistlerle olan temas ve desteğini asla esirgememiştir diyen yazarımız başka bazı ispatlar yanında bu durumu en iyi şekilde yansıtmayı bakımından; I. Dünya Savaşı sırasında cephe gerisinde İngiltere hesabına casusluk dahil değişik askeri faaliyetler yürüttükleri için Cemal Paşa tarafından sınır dışı edilen, bazı Alman vatandaşı Siyonistler için koruyucu rolü üstlenmekten çekinmemelerini örnek olarak sunuyor.

"İttihat ve terakki yönetiminin sağladığı özgürlük ortamı ve Osmanlılık politikası, beklenildiği gibi ayrılıkçı unsurlar arasında sükûneti sağlamadığı" gibi Osmanlının *"Balkanlar'dan tamamen çekilmesi sonucunu doğurmuştur,"* hükmünü izhar eden yazarın diğer yandan da *"yönetime gelir gelmez uygulamaya koydukları Türklük merkezli politikaları bunda önemli bir rol oynamıştır"* yargısını, konuyla alakalı olmasa bile kitabın çelişkileri arasında görmek iktiza etmektedir. Bilhassa Maliye Nazırı Cavit Bey üzerinden bölgede İttihadçıların Siyonistlerle ve Masonlarla işbirliği yaptığını dair yoğun propaganda yapıldığını belirten müellifimiz, diğerlerinin aksine Filistin bölgesindeki, *"Arap Milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ise Siyonizm ve Musevi göçü ve İskânı ile doğrudan ilgilidir,"* kanaatine varıyor. (s.221)

Tüm bu izahlardan sonra, asırlara şamil bir hülyaya dayanan ve "Aliya"ların başladığı son yarım asırlık serencamında ise daha bir azimle ve derinden sürdürülen, yaşadıkları her türlü olumsuzluklara rağmen, asla vaz geçemedikleri bir mücadelenin nihayetinde ikinci "Aliya"nın da bitimine, yani 1913'e geliyoruz. Osmanlı ümerasınca, neyin niçin yapıldığı gayet iyi bilinmesine rağmen gaflet ve hatta ihanetlere varacak kadar sergilenen kimi aymazlıklar yanında, çoğunlukla çaresizlikten mütevellit ihmallerle dolu 40 yılı mütecaviz bir zaman kesiti sonunda, Filistin artık bambaşka bir coğrafyanın adıdır. Zira o gün itibarıyla Siyonist amaç uğruna; 300 dönümden başlayıp 70.000 dekara kadar uzanan çeşitli alanlara

yayılmış, 25 kadar koloniyi inşa etmeyi başardıklarını belirterek kitaba ait tanıtım ve değerlendirme metnini de hatime etmiş olduk.

Kolonilere ait listelerin tafsilatlı şekilde sunulduğu kitabın bibliyografyası da bir hayli zengindir, Ne var ki tüm bu muhteva içerisinde 50 sayfayı bulmasına rağmen ekler bölümünde haritaların olmaması ise böylesine emek dolu ilmi bir eser için açık bir nakısadır.

Konusunda oldukça yetkin bir kitabı tanıtmaya çalıştık, yazarına ve yayıncısına bu eseri istifademize sunduğu için medyunuz. Teşekkür ediyor ve okuyucusunun da bol olmasını diliyorum.

Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell

Taha Niyazi Karaca

Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, 411 Sayfa, ISBN: 978-975-2430-87-7

Alper KANDEMİR*

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin öncülü olan; Osmanlı İmparatorluğu'nun altı asırdan uzun süren tarihinin son döneminde oldukça mühim bir yer teşkil eden Ortadoğu topraklarının elden çıkması ile ilgili süreç, klasik Türk tarih yazımında bölge halkının" sadakatsizliği", İtilaf Devletleri'nin gücü ve jeo-politik dengelerle izah edilir. Bilhassa, Arabistan Yarımadası'nın elden çıkma süreci, meşhur İngiliz istihbaratçı Lawrence'nin şahsi becerileriyle açıklanır. Taha Niyazi Karaca ise tanıtımını yapacağımız "Sınırları Çizen Kadın" kitabında; Ortadoğu topraklarının Osmanlı Devleti'nden koparılmasının arka planı ve bu süreçte, Lawrence'den daha kritik bir rol üstlendiği halde tarihçilerin birçoğunun gözünden kaçmış önemli bir figür olan; Gertrude Bell'in biyografisi özelinde bu süreci bize aktarıyor.

Kitabının ilk bölümünde, Bell'in hayata gözlerini açtığı İngiltere'nin, Magna Carta'tan başlayarak geçirdiği siyasi ve politik değişimler ve çalkantılı zaman dilimleri Büyük Britanya'nın, I. Elizabeth'in iktidarından başlayarak emperyalist devletler içerisinde baskın güç olmasına kadar devam eden sürecin kronolojisinin izahlı olarak verilmesi; İngiliz sömürgeciliğinin temeli olan emperyalist yayılmanın arka planında İngiliz ticari yayılmacılığın en önemli olgusu olan Merkantilizmden beslendiği tespitinin yapılması ise yazarın siyasi olayların ve olguların perde arkasında yatan iktisadi baskıyı oldukça net bir

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü, Lisans Öğrencisi

biçimde tespit ettiğini satırlara göz gezdirenlere ispatlıyor. İngiliz sömürgeciliğinin başlangıçta; Portekiz ve İspanya'ya benzer bir minvalde, Dünya'yı merak etmeye dayalı kaşiflikle motive olduğu halde; Sanayi Devrimi'nin sonra buhar ve çeliğin gücünün simgeleştirildiği donanmaları sayesinde tüm zamanların en büyük sömürgeci gücü olmalarının perde arkası okuyucuya aktarılıyor.

İlerleyen sahifelerde teknoloji ve endüstri ürünlerinin sergilendiği ilk fuar olan, 1851 Dünya Fuarı'nın muhtevalarının işlenmesi okuyucu için faydalı bir anekdot vazifesi görüyor.

Birinci bölümün son kısımlarında ise Gertrude Bell'in ailesi incelenerek, hangi şartlarda büyüdüğü ve bu şartların kendi karakter gelişimine olan etkisi aktarılarak ilk kısım sonlandırılıyor.

Eserin ikinci bölümünde Gertrude Bell'in aile fertleri ayrıntılı olarak işlendikten sonra, Bell'in çocukluğu ve eğitim hayatı yazılıyor. Bell'in filoloji de ki yeteneğinin ilerleyen zamanlar da Ortadoğu'da oldukça işe yaradığını görmek okuyucu için bireysel vizyon açısından alınacak bir örnek olarak görülebilir.

Devam eden sahifelerde; Bell'in Romanya, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da yaşadıkları anlatılırken kitap yazarının magazinsel öğeleri ön planda tuttuğu eleştirisi yapılabilir. İlerleyen satırlarda, Bell'in 1897'de Dünya seyahatine çıkması ve zengin tarihi eserler bulunan Yunan Yarımadası'nda gezdikten sonra arkeolojiye merak salması işleniyor. Bell'in devam eden seyahatinde Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolünde ki Ortadoğu topraklarını gezmesi ise ilerleyen tarihi süreçte oynayacağı rolün bir ön hazırlığı olarak görülebilir.

Bell'in 1905'te; Filistin ve Suriye'de yaptığı seyahatlerle artık giderek çeşitli etnik gruplarla bağlantılar kurması işlenirken, Osmanlı Valilerinin, Bell'in bölgede ki temaslarını dikkatle izlediklerini okumak, Osmanlıların Bell'in amacından bihaber olmadıklarını gösterir.

Kaleme aldığı "*Çöl ve Takvim*" kitabının bilimsel çevrelerde Bell'in tanıtımına katkı sağlaması ve Bell'in arkeoloji alanında ilerleme çabası muhtevalarıyla okuyucuya aktarılıyor.

Bell'in 1911'de çıktığı Suriye gezisinde, tarihin en sansasyonel istihbaratçısı olarak kabul edilen Lawrence ile karşılaşması ve onunla ilgili ilk izlenimleri, 1912'de Osmanlı Devleti'nin utandırıcı bir hezimete uğradığı I. Balkan Savaşı sırasında Bell'in başından geçenler, Bell'in dini inancı hakkında ki veriler, Çanakkale Kara Savaşları sırasında erkek arkadaşını kaybetmesi, yeni yazacağı eseri için veri toplamak amacıyla Orta Arabistan'a yaptığı seyahat akabinde İstanbul'a gelmesi ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü Halil Ethem Bey'le dost olması, bu tarihlerde doğrudan İngiliz istihbaratına bağlı olmasa da İngiliz konsolosları ve İngiliz Büyükelçisi'ne elde ettiği verileri göndermesi ve bu bilgiler sayesinde I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin Ortadoğu'da ki en aktif istihbarat elemanı olmasına sağladığı katkılar üzerinde duruluyor.

Kitabında üçüncü kısmında muharrir, ilk küresel savaş sırasında olan olayları Bell'in hikayesi çerçevesinde gayet düzenli bir biçimde özet olarak sunuyor. İngiltere'nin büyük savaş sırasında Ortadoğu'da ki iki önemli önceliği olan Hindistan Yolu'nu ve petrol bölgelerini koruma motivasyonu

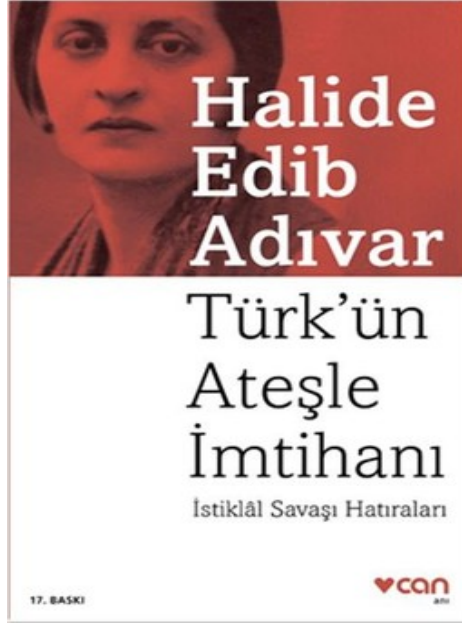
olmasını görmek ise; bir asır önce de küresel güçler ve doğal kaynaklar arasında ki bağlantının günümüzde ki jeopolitik ve jeostratejik dengelerle bire bir aynı olduğunu ispatlaması açısından takdire şayandır. Büyük Britanya'nın kurduğu "Arap Büro" da ki önemli isimlerin listelenerek, yazar tarafından okuyucuya sunulması ise Britanya'nın bölgeyi ele geçirmeden önce ne tür bir istihbarat trafiğinin hazırlığı yaptığını göstermesi bakımından önem arz eden bir olgu olarak görülebilir.

Bell'in Kahire'de Arap aşiretleri hakkında topladığı veriler ve bu bilgilerin ilerleyen süreçte nasıl kullanıldığı yazıldıktan sonra Arap Büro'nun Mekke Şerifi Hüseyin'in, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kışkırtılma sürecinde oynadığı kilit rol özetlenerek bölüm sonlandırılıyor.

Kitabın dördüncü ve son kısmında ise Bell'in, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcıyla birlikte Ortadoğu'da izlediği rotalar ve girdiği yerleşim yerlerinde ki faaliyetleri, Ibn-i Suud ile karşılaşması ve onunla ilgili edindiği ilk izlenimler, Irak topraklarına girişi ve burada "Modern Irak" sınırlarının çizilmesinde ki etkisi; 1925'te kardeşi Hügo'nun vefatının Bell'in iç dünyasında yarattığı travma, fiziki ve psikolojik olarak etkilenmesi, hayatının son döneminde giderek yalnızlaşması ve akabinde vefat etmesi yazılıyor.

Kitabın sonuç bölümünde ise I. Dünya Savaşı'nın çıkmasının en mühim nedeni olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Ortadoğu topraklarının paylaşılmasının gösteriliyor. Irak ve Suriye Devletleri'nin kurulması; İngiltere, Fransa ve ABD'nin, Arabistan topraklarını paylaşmak için rekabet etmeleri son olarak İngiltere'nin, Faysal'a kurdurduğu Irak Krallığı'nın ancak 13 yıl ayakta kalmasının nedeni olan kargaşalar işlenerek ek kısım bitiriliyor.

Kitapla ilgili yapılabilecek son değerlendirme ise kitabın bir biyografi kitabına göre arka planda ki gelişmelere fazlaca odaklanıyor olması olarak gösterilebilir.

Türk'ün Ateşle İmtihanı

Halide Edip Adivar

İstanbul, Can Yayınları, 2019, 336 Sayfa, ISBN: 978- 975- 072- 164- 9

Ramazan GÜMÜŞ*

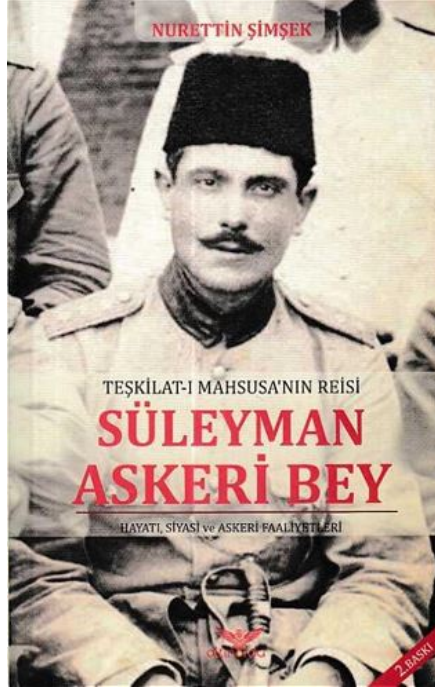
Halide Edip Adivar çocukluktan 1918 yılına kadar olan anılarını *Mor Salkımlı Ev* başlığıyla yazıya dökmüştü. Türk'ün Ateşle İmtihanı ise çocukluk yılları sonrasında, 1918'den yaklaşık olarak 1923 yılının son tarihlerine kadar geçen dönemi anlatıyor. Kurtuluş Savaşı döneminde yaşanan olaylar, Adivar'ın gözlemleriyle günümüze aktarılıyor. Yazar olayların içinde olduğu ve anlattıklarının birçoğuna tanıklık ettiği için, kitap okuyucunun ilgisini cezp etmekte. Yazar işgal karşıtı milliyetçi kesimin içinde olduğu için, işgalin Osmanlı'ya negatif etkilerini açık bir anlatımla yazabilmiştir. Savaş yıllarca sürmüş, insanlar bitkin düşmüş, İstanbul İngiliz işgali ile sarsılmıştı. Bir takım genç ve milliyetçi subay kitleleri artık İstanbul'da durmanın bir manası olmadığını bilmektedir. Harekete geçmenin vakti olduğunu bilmektedirler. Kurtuluşun nasıl gerçekleşeceğini düşünmekte hem de halkın mukavemet etmemesi ve başkaldırıların gerçekleşmemesi için toplatılan silahların Anadolu'ya kaçırılması için gizli dernekler halinde çalışıyorlardı. Adivar bu milliyetçilerin bir araya gelmelerinin ne denli zor olduğunu anlatır. Anılan dönemde gazetelere sansür uygulandığı için halk olan bitenden haberdar değildi. Bunu duyurmak isteyenlerin hazırladığı gazete başlıkları sansürleniyor ve gazetelerin bir kısmı boş basılıyordu. Halkın

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğrencisi, İstanbul, ramazan.gumus@stu.fsm.edu.tr

algısı ise İngilizler ile kurulan münasebetten dolayı Anadolu'yu Türklere bırakacaklarını sanmak yönündeydi. Ülkeyi savaşa sokanların İttihatçılar olduğu kanısı çoğunlukta idi. Ayrıca bunlar mecliste vekildi. Halkın tepkili olmasını kendi lehine çeviren Tevfik Paşa bir süre sonra meclisi kapattı. 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan ordusu İzmir'i işgal etti. Bütün yollar İngilizler tarafından tutulmuş, onların erişemediği yolları ise Hristiyan çetecilere tutturmuşlardı. Bu koşullar altında milliyetçi kesimin hareket ve manevra şansı kalmıyordu. Bu gelişmeler neticesinde milliyetçi kesim Anadolu'ya kaçmaya başladı. Çünkü Adıvar gibi milliyetçi kesime mensup insanlar hakkında idam kararları veriliyordu. Ayrıca işgal karşıtı mitinglerden olan Sultanahmet'te düzenlenen mitingde Adıvar, "*Hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan kuvvetimizdir.*" cümlesi ile iyice dikkatleri üzerine çekti. Nihayet Mustafa Kemal Samsun'a çıkacak ve milliyetçi kesim Anadolu'ya kaçmaya başlayacaktı. Alınan önlemler yüzünden insanların büyük gruplar halinde Anadolu'ya hareket etmesi söz konusu değildi. Kaçışı sağlayanlar ise 80 kişiden oluşan çetelerdi. Osmanlı içerisinde Hristiyan ayrılıkçı çeteler olduğu gibi, milliyetçi ve kurtuluşa inanan çeteler de bulunuyordu. 11 gün süren zorlu yolculuk sonrasında Adıvar ve Dr. Adnan, Ankara Garı'nda halk ve Mustafa Kemal tarafından karşılanmıştır. Bir sonraki gün Ziraat Fakültesi binasındaki karargâhta çalışmalar başlar. Meclisin kurulması gerekiyordu. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi kurulur ve Mustafa Kemal başkan seçilir. Asıl olaylar bundan sonra başlar.

Hilafet yanlılarının kurduğu ordu, meclisin üzerine doğru yürüyüşe geçti. Mustafa Kemal bunu durdurmak için Çerkez Ethem'i görevlendirmişti. İzmit'te gerçekleşen bu çatışmayı Çerkez Ethem kazandı ve çetelerin itibarı arttı. Düzenli ordunun kurulması aşamasında ise kavgalar şiddetlendi. Çerkez Ethem gücüne güvenerekten meclisin İstanbul Hükümeti ile anlaşmasını istedi. Halkı tekrardan savaşa sokmanın bir mantığı olmadığını düşünüyordu. Çerkez Ethem ile düzenli ordu karşı karşıya gelmiş ve Ethem tutunamayarak geri çekilmişti. Sonraki günlerde 1. ve 2. İnönü savaşları yapılmış Yunanlılar bozguna uğratılmıştı. Yunanlılar bu mağlubiyetlerin öcünü almak için İzmir'e durmadan silah ve mühimmat yığıyordu. Nihayet Yunanlılar bizim ordumuzun 4 katı büyüklüğünde bir orduyla 9 Haziran'da saldırıya geçti. Ordumuz bu güce karşı koyamadığı için Sakarya'nın doğusuna çekildi. Bu geri çekilme meclisin itibarını sarsmıştı. Oylama yapıldı ve Mustafa Kemal *Başkomutan* seçildi. Tekalif-i Milliye emirler çıkardı ve ordunun ikmalî halk tarafından yapıldı. Refet Paşa hiç durmadan çalışıyordu. Savaş başlangıcında ordumuzun sayısı 25.000 idi. Bunların 16.000 kadarı şehit oldu. Fakat savaş sonunda 40.000 asker vardı. Eli silah tutanlar bu mücadeleye katılıyordu. Sayımızın azlığından dolayı güzel bir savunma planı yapıldı ve 25 Ağustos'ta çarpışmalar başladı. Savaş 22 gün sürdü ve Yunan ordusu geri çekilmeye başladı. Neticesinde zafer bizimdi. Fakat Yunanlılar kaçarken köyleri ateşe vermişti. Mustafa Kemal sabahlara kadar çalışıyordu. Kendisine savaşın artık sona erdiğini söyleyen Adıvar, ona neden istirahat etmediğini sordu. Mustafa Kemal ise daha savaşın yeni başladığını kendisine söyledi. Yurt toprakları işgalden kurtulduktan sonra ise Adıvar İstanbul'a doğduğu eve döner.

Yazar Kurtuluş Savaşı dönemini başarılı bir şekilde anlatır. Zaten olayların içerisinde ve birçok olaya canlı şahitlik etmiştir. Bu da yazdıklarının çoğu kısmının açıklayıcı olmasını sağlamıştır. Eserin dili yazıldığı döneme bakıldığında günümüze göre ağırdır. Fakat yeni basımlarla bu eser sadeleştirilmiştir. Milliyetçi bir kadın olan Adıvar Osmanlı Hükümeti'nin işgale karşı olumlu davranışını hazmedemez ve bu safhada birçok görev alır. İstanbul'un işgaliyle saltanatın manevra kabiliyeti kalmamıştı. İngilizlerin Türk dostu olduğu sanılıyor ve genel kanı olarak toprakları geri verecekleri düşünülüyordu. Zaten kesilen iletişim ağı yüzünden de halkın güncel olaylardan haberdar olması mümkün değildi. Osmanlı hükümetinin bu tutumu, milliyetçi kesimin yarasına tuz basmış ve onları harekete geçmeye mecbur kılmıştı. İşte böyle bir dönemde herkese büyük bir iş düşüyordu. Savaş veya zafer kazanmanın farklı yolları vardır. Halkı zafere ve kurtuluşa ümitlendirmek de gidişata büyük katkıdır. Ayrıca liderlerin saygınlık kazanması, diğer insanların ona saygı ve hürmetin gösterilmesinde yardımcı olan, tanınmış isimlerle mümkündür. Savaşın sadece ordularla ve silahlarla kazanıldığı fikrine inananların karşısında dimdik bir örnektir Adıvar. Türk erkeğinin kararlılığı yanında, Türk kadınının bir farkı olmadığını, gerekirse Türk kadınının erkeklerden geri durmayacağını gözlerimizin önüne açık bir şekilde sermiştir. Millî mücadele dönemiyle ilgilenenlerin ve özellikle yukarıda bahsi geçen tarih aralıklarında yapılacak araştırmalar için, olayları birinci gözden incelemek, dönemin psikolojisini anlamak adına bu eserden yararlanmak araştırmacıya büyük fayda sağlayacaktır.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askeri Bey

Nurettin Şimşek

Ankara, Altınordu Yayınları, 2018, 223 Sayfa, ISBN: 978-605-2028-37-7

Sinan TEZEL*

Bu eserde Osmanlı Devleti'nin en karanlık devirlerinde vatanı ve milleti için her şeyini feda etmekten çekinmeyen unutulmuş binlerce kahramandan sadece bir tanesinin hayat hikayesi ve icra ettiği önemli faaliyetleri ele alınmaktadır. Öncelikle söylememiz gereken bir şey olarak eserde Süleyman Askeri Bey ve faaliyetleri ele alınmadan evvel Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu vaziyet ve dönemin zor koşulları okuyucuya aktarılmak istenmiştir. Çünkü Süleyman Askeri Bey'in yetiştiği ortam bilirse eserin daha faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu yüzden eserin başlangıcında Süleyman Askeri Bey'in doğumundan evvel yaşanan ve 93 Harbi olarak da anılan 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi ve bu harbin ne gibi sıkıntılara yol açtığından söz edilmektedir.

Buna bağlı olarak eser 93 Harbinin sonucu neticesinde sadece toprak kaybindan değil, bu harbin sonrasında kaybedilen topraklarda yaşayan yüz binlerce insanın göç etmesinin ortaya koyduğu sorunlardan ve bu sorunlardan birinin de Ermeni meselesi olduğundan bahsetmektedir. Yine kısaca Yahudilerin Sultan II. Abdülhamid'e sundukları istekten, Makedonya meselesinden ve Sultan

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Lisans Öğrencisi, redmustang-69@hotmail.com

Abdülhamit'in tüm bu sorunlarla nasıl baş ettiğinden de bahsedilmektedir. Böylece eserde Süleyman Askeri Bey ve silah arkadaşlarının hayatlarını hiçe sayarak ne için uğraştıkları okuyucuya aktarılmaya çalışılmaktadır. Ardından eserde Süleyman Askeri Bey'in devlet ve millet için icra ettiği faaliyetlere geçilmeden önce onun aziz hatırası için memleketi, ailesi ve askeri eğitiminden bahsedilmiştir.

Devamında eser biz okuyuculara Süleyman Askeri Bey'in askeri ve siyasi faaliyetlerine yönelik, onun Harp Akademisinden Mümtaz Yüzbaşı olarak mezun olmasının ardından Makedonya'da Üçüncü Ordu emrine verildiğini, Manastır'a tayin edildiğini ve Kırk Beşinci Redif Alayı Birinci Taburunun İkinci Bölüğünde göreve başladığını aktarmıştır. Bunun yanında İttihat ve Terakki Cemiyetinden bilgiler veren eser, Süleyman Askeri Bey'in bu cemiyete giriş tarihinin tespit edilemediğini ancak Kâzım Karabekir ve Enver Paşa ile birlikte cemiyetin ilk üyeleri arasında ismi geçtiği için İttihat ve Terakki'nin ilk üyelerinden olduğu tespitini yapmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'ten sonra ikinci önemli merkezi olduğu bildirilen Manastır'daki yönetimin Süleyman Askeri Bey ve beraberindeki bahsi geçen birkaç isimde olduğu söylenmektedir. Eserde dikkat çeken bir bilgi olarak Manastır'da faal bir subay olarak görev yapan Süleyman Askeri Bey'in, dikkatleri üzerine çektiği ve Makedonya'daki çete takipleri esnasında cesareti ve askeri bilgisi ile ön plana çıktığı söylenmiştir. Özellikle daha dikkat çekici bir bilgi olarak, Makedonya'da Türk çetelerinin kurulduğu ve bu çetelerin ünlü reislerinden birinin de Süleyman Askeri Bey olduğu vurgusu yapılmıştır. Eserde Süleyman Askeri Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer alan ve hayatını feda etmeye hazır bir Fedai Zabitan olduğu söylenmiştir.

Ayrıca sadece Süleyman Askeri Bey değil, Makedonya olaylarından sonra bölgeye gönderilen ve Fedai Zabitan olarak anılan birçok cemiyet üyesi zabitanların isimlerine de eserde yer verilmiştir. Yaptıkları hizmetler karşılığında hiçbir menfaat gözetmeyen bu Fedai Zabitanların teşkilat için önemli faaliyetleri ifade edilirken, Süleyman Askeri Bey'in de söz konusu Fedai Zabitanlar arasında çok önemli bir yeri olduğu vurgulanmıştır. Başka önem arz eden bir konu olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Masonluk ile bağlantılı olduğu bahsi tartışılmıştır. Bu hususta İttihatçıların Masonluk ile bağlantısının çok abartıldığı söylenerek, sadece gizlilik amaçlı olarak lider kadronun localarda toplandığı ifade edilmiştir.

Özellikle eserde 1908 sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerli bir Mason örgütü kurma girişimi de ele alınarak, bu örgütün kurulma amacının Masonluğu yaymak değil, Avrupalıların kendi locaları ile etkili kişileri kontrol altına alma ve yönetme girişimine karşı bir savunma olarak kurulduğu belirtilmiştir. İlerleyen sayfalarda İkinci Meşrutiyet ilanını hızlandıran Şemsi Paşa'nın vurulma hadisesi ele alınarak, Şemsi Paşa'nın nerde, ne zaman ve kim tarafından vurulduğu paylaşılmış ve Süleyman Askeri Bey'in bu hadisedeki etkin rolünden bahsedilmiştir. Ayrıca eserde Fedai Zabitanlığın askeri merkezi olan Manastır'da yönetici düzeyinde görev yapan ve Şemsi Paşa'nın ölümünde etkin rol alan Süleyman Askeri Bey'in Enver Bey'den sonra ikinci adam olduğu vurgulanmaktadır.

Eserde başka bir ayrıntı olarak Süleyman Askeri Bey'in 13 Nisan 1909'da çıkan İstanbul'daki isyan için gönderilen Hareket ordusunun içinde bulunduğu söylenmektedir. Sonraki sayfalarda Süleyman Askeri

Bey'in askeri faaliyetlerine yönelik olarak Trablusgarp'ta Binbaşı Enver Bey, Binbaşı Fethi Okyar ve Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) Mustafa Kemal ile beraber bulunduğunu belirtilerek, bu savaşta Gazzeli Cemal, Manastırlı Nuri, Piyade Mülazımı Boşnak, Kuşçubaşızade Eşref, İşkodralı Ali Rıza gibi daha nice sayamadığımız savaşa katılan kahraman gönüllü zabitler arasında yer aldığı anlatılmaktadır. Bu sayfalarda Süleyman Askeri Bey'in Mısır yolu ile Bingazi'ye giderek orada Enver ve Mustafa Kemal Beyler ile birlikte harbe beraber iştirak ettiğini öğrenmekteyiz.

Trablusgarp savaşına yönelik dikkat çeken bazı vurgular ve değerlendirmeler de mevcuttur. Bunlardan biri Süleyman Askeri Bey'in Trablusgarp muharebelerinin birinde iki ağır yara aldığıdır. Bundan başka bölgede aşiretleri düzene sokup İtalyanlara karşı mücadeleye girişmelerinde önemli bir rol üstlendiğidir. Tüm bunlarla birlikte Süleyman Askeri Bey'in Trablusgarp'ta umum kumandan olan Enver Bey'in emrinde olduğu ve tayin edildiği kumandanlıkta Enver Bey'den sonra burada ikinci kumandan olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca başka bir şey olarak Süleyman Askeri Bey'in Enver Bey'i çok sevdiği, ona bağlı olduğu söylenirken Trablusgarp'ta Enver Bey'e yakın olmasının, emrinde olmasının sonraki görevlerini de etkilediği değerlendirilmektedir.

Konu hakkında önem arz eden başka bir şey ise, Trablusgarp'ın Süleyman Askeri Bey'in ileride liderliğini yapacağı Teşkilat-ı Mahsusa'nın temellerini attığı bölge olmasıdır. Eserde Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşu hakkında farklı değerlendirmelerde okuyucu ile paylaşılmıştır. Söz konusu farklı değerlendirmeler olarak bazı araştırmacıların Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarının Trablusgarp'ta seçilmiş olduğu ve hatta Teşkilat-ı Mahsusa'nın 1911'de Trablusgarp'ta kurulduğudur. Buna bağlı olarak eserde Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli elemanlarının Trablusgarp'ta yer almasından dolayı araştırmacıları böyle bir yoruma ittiği ileri sürülmektedir. Trablusgarp harbinin Osmanlı Devleti'nin itibarı için önemli olduğunu söyleyen aktaran eser, bu harbin önemli detaylarından da bahsetmiştir.

Eserde anılan dönemde yaşanan Balkan Savaşları da ele alınarak, Süleyman Askeri Bey'in bu harplerde aldığı rollerde zikredilmektedir. Balkanlarda yaşanan facialar sonrasında Trablusgarp'ta 1912 yılında İtalyanlarla ateşkes ilan edildikten sonra orada halkı örgütleyen Binbaşı Enver Bey'in, Binbaşı Fethi Bey'in ve Kolağası Mustafa Kemal Bey'in komutasında savaşan elli kadar Türk zabitanın geri döndüğü açıklanırken Süleyman Askeri Bey'in de bu elli zabitan arasında yer aldığı bildirilmektedir. Eser Garbi Trakya olarak andığı Batı Trakya'da da Bulgar çeteleri ile yaşanan mücadeleleri anlatırken burada Süleyman Askeri Bey'in aldığı rolü biz okuyuculara aktarmıştır. Eserde söz konusu Enver Bey ile Eşref Bey arasında geçen bir Ortaköy görüşmesinden bahsedilmiştir.

Söz konusu Ortaköy görüşmesi için yazılan telgrafın Süleyman Askeri Bey eli ile gönderildiği aktarılırken, burada Süleyman Askeri Bey ile Eşref Kuşçubaşı'nın bölgede irtibat içinde olduklarının altı da çizilmiştir. Ortaköy görüşmesinin amacının Batı Trakya'da daha geniş bir alanın geri alınması ve burada asayişin kurulmasına yönelik olduğu aktarılırken, bu işe gönüllü olarak katılacak zabitanın bölgeye geçmesi konusunda anlaşma sağlandığı da nakledilmiştir. Özellikle eserde bahsedilmekte olan bu anlaşmada dikkat çeken bir husus, Eşref Bey'in Enver Bey'den istediği zabitanın başında Süleyman

Asker Bey'in bulunmasıdır. Burada dikkat çeken başka bir durum ise Süleyman Askeri Bey'in Ortaköy görüşmelerine katıldığı ve burada gerekirse her şeyini feda edeceğini, seve seve ölüm cezasını da kabul edeceğini söylemesidir. Buna bağlı olarak da Enver Bey'in Süleyman Askeri Bey'i Eşref Bey ile birlikte Batı Trakya'ya göndermesinden söz edilmiştir. Böylece esere baktığımızda Süleyman Askeri Bey'in 1913 yılında yapılan Ortaköy görüşmelerinden sonra Batı Trakya'ya göreve gittiğini anlamaktayız.

Konu ile ilgili yine dikkat çekici bir bilgi olarak Süleyman Askeri Bey'in Batı Trakya'da kullandığı “*Süleyman Zeyne'l-âbidîn*” takma adı ile yaptığı bazı yazışmaları sayfa sayfa incelenmiştir. Süleyman Askeri Bey'in Garbi Trakya Hükümeti'nin sona ermesi ve Batı Trakya'nın Bulgarlara teslim edilmesi ile birlikte İstanbul'a döndüğü bildirilmiştir. Ancak eser, Enver Bey'in Batı Trakya'daki hükümet denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra dahi yüzde sekseni Türk olan bu bölgenin kurtarılması için pes etmediğini, bölge ile irtibatını kesmediğini özellikle belirtmektedir. Buna bağlı olarak da bölgede faaliyet icra etmek amaçlı kurulan Muhacirin Müdürlüğünden söz edilerek, Enver Bey'in bu müdürlük vazifesine fedakâr ve kahraman bir Türk subayı olan Süleyman Askeri Bey'i getirdiği ifade edilmektedir. Ayrıca Süleyman Askeri Bey'in Muhacirin Müdürlüğü vazifesini Birinci Dünya Harbine kadar sürdürdüğü de söylenmektedir.

Eserde okuyucu için asıl dikkat çeken kısım ise Süleyman Askeri Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa'daki faaliyetleridir. Eser Teşkilat-ı Mahsusa hakkında Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında Cihan Harbine girmeden hemen evvel Enver Paşa tarafından resmen kurulduğunu ve özellikle savaş sırasında cihat ilanının duyurulması, casusluk faaliyetleri, askeri operasyonlar, sabotaj, mühimmat nakliyatı ve dahili istihbarat faaliyetleri ile düşman hattının gerisinde gerilla faaliyetlerini icra eden bir teşkilat olduğunu bildirmektedir. Bunun haricinde eserde Teşkilat-ı Mahsusa hakkında farklı görüşlerde biz okuyuculara bildirilerek tartışılmıştır. Devamında Teşkilat-ı Mahsusa'nın reisleri ile ilgili çeşitli isimler zikredilirken bunlardan biri olan Süleyman Askeri Bey'in teşkilatın kuruluşundan 14 Nisan 1915'e kadar reislik görevini icra ettiği söylenirken burada Süleyman Askeri Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk reisi olduğu da açıkça ifade edilmektedir. Eserde Süleyman Askeri Bey'in faaliyetleri doğrultusunda çok önemli bir tespit yapılmıştır. Süleyman Askeri Bey'in Balkanlar'daki vazifesinden sonra Bağdat Jandarma Efrad-ı Cedide Mektebine tayin edildiği ve burada muallimlik icra ettiği söylenirken, bu görevinden daha sonra emekliliğe sevk edildiği de aktarılmaktadır. İşte burada emekli edilme sebebinin siyasetle uğraşması yüzünden olduğunu ifade edilerek, bu durumun oldukça ilginç olduğu yorumu getirilmiştir. Çünkü eser o dönemde siyasetle uğraşmayan zabitanın neredeyse yok gibi bir şey olduğunu söyleyerek, Süleyman Askeri Bey'in gizli görevler ile uğraştığını değerlendirmiştir. Bu söz konusu gizli görevlerden kastı, Süleyman Askeri Bey'in resmi olarak Bağdat'ta bulunduğu gözüküyorken aslında Balkanlarda kurulan teşkilat ile ilgilendiğidir. Yani eser burada Süleyman Askeri Bey'in Balkanlar'daki gizli görevi için Bağdat'daki görevinden kasten emekli edildiğini ifade etmiştir.

Eserde önemli olan başka bir husus ise, bu dönemde Teşkilat-ı Mahsusa'nın Balkanlarda kurulan teşkilatın devamı olduğu yönündedir. Buna bağlı olarak ise eser, Süleyman Askeri Bey'in Bağdat'daki

görevinden emekli edildikten sonra Teşkilat-ı Mahsusa reisliğine getirildiği kanaatindedir. Eserde sonuç olarak Süleyman Asker Bey'in sadece Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetlerini değil, Balkanlardaki faaliyetlerini, Irak'taki faaliyetleri ve aşiretleri örgütlemesi, Mustafa Kemal ile irtibatı gibi önemli sayılabilecek bilgileri ve Süleyman Askeri Bey'in faaliyetlerini icrasında devlet ve millet için nelerini feda ettiğini, yaralanmalarını ve son olarak ta Şuaybiyye Muharebesinde intihar etmesi ile ilgili bizlere değerli bilgiler sunmaktadır.

Varlık Vergisi

Muhammet Güçlü

İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2019, 194 Sayfa, ISBN: 978-605-950-677-9

İlksen DİLMAÇ*

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti'nin mirasını alarak yeni bir devlet kurma çabası içerisinde olan Türkiye, 1939'da yeni bir dünya savaşının patlak vermesiyle geçmişte yaşadığı deneyimleri göz önünde bulundurmıştır. Bu bağlamda, hem diplomatik çalışmalar yürüterek savaşta tarafsız kalmaya çalışmış hem de savaşa girme ihtimalini göz önünde bulundurarak ülkede seferberlik ilan etmiştir. Ülkede seferberliğin ilan edilmesiyle birlikte İkinci Dünya Savaşı'na giren diğer devletler gibi Türkiye de olağanüstü ekonomik tedbirlere başvurmuştur. Bu tedbirlere başvurulmasının en büyük sebebi ise tarıma dayalı ekonomiye sahip olan ülkede askere alınan kişilerin büyük çoğunluğunun çiftçi olmasıydı. Bunun doğal sonucu olarak üretim azalmış lakin tüketim ihtiyaçları sürekli artmıştır. Devlet ise bu sorunu çözebilmek için olağanüstü vergi uygulamalarını tercih etmiştir. Bu çalışmada ise İkinci Dünya Savaşı döneminde uygulanmış olağanüstü vergilerden “*Varlık Vergisi*”nin çıkarılışı, verginin uygulanışı, verginin kaldırılışı ile verginin Türkiye ve dünyadaki etkileri anlatılmaktadır.

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Güçlü tarafından hazırlanan bu eser, yazarın yüksek lisans tez çalışmasının kitaplaştırılmış halidir. Yazarın yüksek lisans tez çalışması 1990 yılında tamamlanmış olup, 2019 yılında Kitabevi Yayınları aracılığıyla okuyucularla buluşmuştur. Yazar 1990 yılında yazmış olduğu

* Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ilksenkati@gmail.com Araştırmacı, Yök 100/2000 doktora bursları projesi kapsamında desteklenmektedir.

önsözde, Türkiye Cumhuriyeti ekonomi tarihinin önemli konularından birisi olan Varlık Vergisi'nin tam anlamıyla incelenmediğini, bu durumdan dolayı bu konuyu seçmiş olduğunun altını çizmiştir. Bunun yanında, çalışmanın araştırma sürecinde dönem basınından ve o dönemi bizzat yaşamış olan kişilerin yazılmış hatıralarından yararlandığını da ifade etmiştir. Yazar, 2018 yılında yazmış olduğu ikinci önsözünde ise yüksek lisans tez metni üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadığını ve tezinden üretmiş olduğu makalelerin künyesini kaynaklar arasına eklediğini belirtmiştir. Eser; giriş, üç bölüm, sonuç, ekler, bibliyografya ve dizin kısımlarından oluşmaktadır.

Eserin *giriş* (1-16) kısmında “*vergi*” kelimesinin tanımı yapıldıktan sonra, 1908-1946 yılları arasında Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanmış vergiler yer almaktadır. Yazar, 1908 senesi sonrasında uygulanan vergileri “*cumhuriyet öncesi*” ve “*cumhuriyet sonrası*” olarak iki alt başlığa ayırmıştır. Bu vergiler hakkında genel bilgiler okuyucularla paylaşarak aslında Türk halkının Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren olağanüstü vergi uygulamalarına aşina olduklarının altı çizilmiştir.

“*Varlık Vergisi Kanununun Çıkarılması*” (16-32) isimli birinci bölümde Varlık Vergisi'nin çıkarılmasına neden olan gelişmeler ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Bu bölümde verilen gelir gider tablolarıyla (5 adet) ülkenin mali durumu açıklanmaya çalışılmış ve bu verginin çıkartılma amacına değinilmiştir. Dönemin fevkalade giderlerinin karşılama yolunun Varlık Vergisi olacağı düşüncesine sahip olan Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin kanun hazırlık çalışmaları da bu bölümde yer almaktadır. Ayrıca yazar, verginin asıl unsurlarını ayrıntılı bir şekilde ele alarak okuyucularla paylaşmıştır. Bu bölümün en önemli noktalarından birisi ise “*Şükrü Saraçoğlu Hükümeti*”nin Türk basınına ekonomi politikalarında propaganda aracı olarak kullanmasıdır. Buna göre, Varlık Vergisi Kanununun hazırlık sürecinde Türk halkına yeni bir olağanüstü verginin uygulanmasının gerekliliği basın aracılığıyla aktarılmıştır.

Çalışmanın ikinci kısmında “*Varlık Vergisi Kanununun Uygulanması*” (33-132) anlatılmaktadır. Kanunun Meclis'te kabul edilmesini takiben kazanç sahiplerinin belirlenmesi ve vergi tahsilâtının uygulanması için “*Varlık Vergisi Komisyonları*” oluşturulmuştur. Bu bölümde komisyonların oluşturulması ve komisyonların vergi belirleme yöntemleri ele alınmıştır. Bunun yanında yazar, Türkiye genelinde gerçekleşmiş Varlık Vergisi uygulamalarını anlatmıştır. Burada dikkat çeken nokta ise İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana, Seyhan'daki uygulamaların ayrıntılı biçimde bahsedilmiş olmasıdır. Yazar bu dört ildeki vergi uygulamasını müslim, gayrimüslim grup veya kazalar kategorisine göre vergi dağılımını genel olarak paylaşmıştır. Ardından komisyonların belirlemiş olduğu vergi mükellefleri ve irat sahiplerinin listesi detaylı olarak okuyucuya sunulmuştur. Yazar, ikinci bölümün son kısmında da Varlık Vergisi uygulaması esnasında devletin karşılaşmış olduğu güçlüklerin sebeplerine değinmiştir. Akabinde İstanbul ve İzmir'de meydana gelen güçlüklerle karşı haciz uygulamalarının yanında; Erzurum'un Aşkale ilçesinde ve Eskişehir'in Sivrihisar ilçesindeki toplama kamplarına gönderilen mükelleflerin listeleri ve toplama kamplarındaki günlük hayat son kısımda yer almaktadır.

Eserin son bölümünde “*Varlık Vergisi Kanununun Kaldırılması*” (133-154) başlığı altında ilk olarak vergi uygulamasının Türkiye’deki yankıları ele alınmıştır. Yazar, bunun yanında dünya basınının vergi uygulaması hakkındaki takdir ve eleştirilerini de eklemiştir. Yazarın bu bölümde değindiği bir başka konu ise Varlık Vergisinin kaldırılma sürecidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde meydana gelen gelişmeler kronolojik olarak ele alınmış olup, bu sürecin Türk basınındaki yerine de yer verilmiştir. Buna ek olarak, Varlık Vergisi uygulamasının ekonomik ve siyasi sonuçlarına da yer verilmiştir.

Kitap, Milli Şef döneminin İkinci Dünya Savaşı sırasında en tartışmalı vergi uygulamalarından birisi olan Varlık Vergisi’nin yürürlüğe girmesinden kaldırılmasına kadar ki süreci kronolojik olarak konu edinmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Kitapta Varlık Vergisi’ne dair kanun metinleri, illere göre Varlık Vergisi’nin tahakkuk ve tahsilât tutar listesi, Varlık Vergisi’nin uygulandığı dönemdeki Türk hükümetleri ve vergiye tabi tutulan mükellef listeleri gibi istatistiki verilere başvurulması eserin dikkat çekici bir diğer özelliğidir. Bu açıdan, konu hakkında akademik anlamda araştırma yapmak isteyen kişiler için kaynak eser niteliği taşımaktadır.

Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi

İrşad Sami Yuca, Hidayet Kara (Editörler)

Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019, 640 sayfa., ISBN: 978-605-7819-11-6

Kasım BİLİCİ*

S. Selçuk Günay'a Göre Hariciye Nezaretinin kurulmasının ardından dış işlerinde daha sistemli bir diplomasi izlemeye başlayan Osmanlı Devleti bir anlamda buna mecbur kalmıştı. 18. yüzyıldan itibaren gelen askeri başarısızlıklar ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasının imzalanmasının ardından içine düşülen durum diğer devletler ile daha temkinli diplomatik ilişkiler kurulmasını gerektiriyordu. 1821 Yunan isyanı ve 1831 yılındaki Mehmet Ali Paşa isyanının oluşturduğu siyasi ortam dış ilişkilerin geleneksel yöntemlerle yürüyemeyeceğinin göstergesi konumundaydı. 1834 yılında Paris, Londra ve Viyana'ya yeniden büyükelçiler gönderilmesi bu durumun değiştiğinin işaretiydi. 1836 yılında ise Hariciye Nazırlığı kurularak Nazırlığa Ahmet Akif Efendi getirilmiştir.¹ Türk dış ilişkileri bu tarihten itibaren daha sistemli bir diplomasiye dönüşmüştür.

Cihan Özgün'ün ifadeleri ile Osmanlı Devleti'nin bitmek bilmeyen sorunlarından olan Girit Sorunu, dış politikada önemli bir yer işgal etmekteydi. Esasen Girit Sorunu bir Akdeniz meselesiydi. Akdeniz'de hâkim güç olmak isteyen Ruslar ve Fransızlar yanlarına Yunanistan'ı alıp Osmanlı'yı Akdeniz

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.
kasimbilici1349@gmail.com

¹ S. Selçuk Günay, Hariciye Nezaretinin Kuruluşu ve İlk Faaliyetleri, (Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi) Edt: İrşad Sami Yuca-Hidayet Kara, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2019, s.1-6.

siyasetinden saf dışı edecek politikalar izlemeye başlamışlardı. Osmanlı'nın İngilizler ile bir dayanışma içine girmesi her iki tarafında karşılıklı çıkarlarına hizmet ediyordu. İngilizler Akdeniz de ittifak kuran devletlere karşı güçsüz ve 1827 yılında Navarin'de donanması yakılan Osmanlı ile birlikte hareket ederek aslında tek hâkim güç olmayı hedefliyordu. Zayıf Osmanlı'yı diğer ülkelere karşı sadece müdafaa ediyormuş gibi görünüyordu. Girit'de isyanların çıkmasıyla Fransız ve Ruslar, Yunanlılar ile birlikte hareket ederek adanın Yunanistan'a bırakılmasını desteklemekteydiler. “*İngilizlerin Akdeniz’de ki siyasetini milliyetçilik esaslarına göre değil milli çıkarları üzerine inşa ettiğinden büyük bir Yunanistan’ın kurulmasından yana değildi.*” Bu noktada Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik bir politika izlemişlerdir. Osmanlı Devleti yoğun “*diplomasi*” mesailerini Girit adasını 1913 yılına kadar elinde tutarak barışçıl bir politika izlemiştir. Büyük devletler ile pazarlıklar yapılarak bir denge politikası güdülen dış politikada olabildiğince çatışma ve gerginliklerden çekinen Osmanlı Devleti bu mücadelesinden kısmen sonuç almayı başarmıştır.²

Kitapta Osmanlı Dış Politikasında dikkati çeken konulardan biri de Oktay Kızılkaya'nın kaleme aldığı “*93 Harbinde Diplomatik Faaliyetler*”in anlattığı bölümdür. Ruslar ile Osmanlı Devletinin birbiri ile olan savaşları on yıllar boyunca uzanan bir maziye sahiptir. Osmanlı Devletinin dağılma dönemine girmesinin en önemli nedenlerinden biri de birçok defa Ruslar ile girişilen savaşlardır. 93 Harbi de bu savaşlardan sadece biridir. Savaşın başlaması ile Osmanlı Hariciyesi diğer ülkelere herhangi bir yardım istemezken, Plevne'de Osman Paşanın savunmasının sona ermesinin ardından 1856 Paris Barış Antlaşmasına taraf olan devletlere ortak bir arabuluculuk yapılması konusunda müracaatta bulunulur. Bu devletlerin savaşı başından beri tarafsız olarak izlemesi çabaları sonuçsuz bırakmıştır. Bunun üzerine II. Abdülhamid bizzat Kraliçeye mektup yazarak arabuluculuk yapmasını istemiştir. Savaşın başlarında Osmanlıyı yardım edip etmemek konusunda oyalayan İngilizler, sadece kendilerinden arabuluculuk yapılmasının istenmesi üzerine Rusya ile ateşkes görüşmelerine başlamıştır. Bu faaliyetler Osmanlı tarafından İngilizlerin “*Şark Meselesi*” konusunda tarafsızlıktan çekilip, Osmanlı aleyhine politika izleyeceği şeklinde yorumlanmıştı. Barış görüşmelerinin 1878 yılında Ayastefanos Antlaşmasıyla sonuçlanmasının ardından İngiltere kendi aleyhine bazı maddelere itiraz ederek aynı yıl Berlin'de yeni bir antlaşma için bir araya gelinmesini sağlamış ve kendi çıkarına uygun maddeleri Osmanlıyla beraber diğer ülkelere kabul ettirmiştir. Osmanlı Devleti hem savaş ta barışı isteyen taraf olarak savaşı kaybetmiş hem de diplomatik olarak hiçbir kazanım elde edemeyerek en kazançsız ülke konumuna düşmüştür.³

Osmanlı Devleti'nin hem iç politikada hem de dış politikada en etkin siyaset adamlarından biri olan Mehmet Emin Ali Paşa Hidayet Kara'nın deyimiyile “*denge siyasetini dış politikada ustaca*” kullanarak diplomaside dış ilişkileri sağlamıştır. Gerek Hariciye Nazırı gerek Sadrazam olduğu dönemlerde Osmanlıyı dış siyasette temsil ederek başarılı olmayı başarmıştır. “*sultanın kâtiplerinin ve mabeyncilerinin seçimine kadar saray içinde de ağırlığını*” hissettirebilen Mehmet Emin Ali Paşa

² Cihan Özgün, Osmanlı'nın Bitmeyen Sancısı Girit Problemi ve Dış Politika, Yuca ve Kara, a.g.e., s.7-31.

³ Oktay Kızılkaya, 93 Harbi'nde Diplomatik Faaliyetler, Yuca ve Kara, a.g.e., s.59-79.

dönemine damga vurmuş bir politikacı olmuştur.⁴ “*Türk Hariciyesi*” isimli bir kitabın olmazsa olmazlarından olan paşanın siyasi hayatı 1871 de 56 yaşında vefat etmesiyle son bulmuştur.

Osmanlı Saltanatının kaldırılması ile (1 Kasım 1922) yeni siyasi otorite Ankara’dan dış politikaya yön vermeye başlamıştır. Lozan sonrası Türkiye’de Gazi Paşa öncülüğünde savunulan yegâne politika “*yurtta sulh, cihanda sulh*” politikası olmuştur. Kitapta bu konuya değinen İrşad Sami Yuca, diplomasinin temelinde yatan bu anlayışın “*gerçekçi, barışçıl, hürriyetçi, akılcı, batıcı ve güvenlikçi*” yapıya sahip bir politika olarak tasvir edildiğini belirtmektedir. Bunun yanında Gazi Paşa öncülüğünde dünyada meydana gelen değişimleri de öngörerek Milletler Cemiyeti gibi uluslararası ittifaklara da girmekten geri kalınmadığını belirtmiştir. Öncülüğünü Türkiye’nin yaptığı ve bölge ülkeleri ile dayanışmayı öngören ittifaklar yine bu politika üzerinden şekillenmiştir. Bu durum nezdinde yeni bir siyasi teşekkül olarak kurulan Türk devletinin uluslararası arenada kendisini kabul ettirmesi, hatta küresel çaplı olaylarda söz sahibi olabilmesi inancının bir getirisi olmuştur. Lozan’da Avrupalı Devletlerin yeni Türk Devletini tanınmasının politik nedenlerinden biri Sovyet Rusya’nın Ankara üzerinde kuracağı nüfuzun kendilerine dönebilecek zararlarının verdiği endişeydi. Kurtuluş Savaşında elde edilen askeri başarı bu ve bunun gibi sebeplerin etkisiyle elde edilen bağımsızlık batı ile dostane ilişkilerin ilk göstergesi olmuştu. Tabi bu sonucun alınmasında Osmanlı Saltanatının kaldırılması ile batıya verilen mesajın etkisi yadsınamaz. 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle, yeni Türk devletinin Batı yönlü bir siyasi politika izleneceğinin bir diğer işareti olmuştu. Batı’nın yaşam tarzını yansıtan başta Latin harflerinin kabulü olmak üzere “*şapka, ölçü, balo/dans, karma eğitim sinematiyatro*” gibi değişimlerin bir Ortadoğu ve Ön Asya ülkesi olan Türkiye’de görülmesi “*batının arzuladığı*” bir durumdu. Bu değişimler ve yenilikler batı nezdinde Türkiye’yi daha çağdaş göstermek için atılmış adımlardı.⁵

Yeni Türk Devleti’nin “*yurtta sulh, cihanda sulh*” anlayışı batı ile olduğu gibi Sovyet Rusya ile de dostane ilişkilerin tesis edilmesini zaruri kılıyordu. Rusya ile 1920’lerden 1935’e kadar karşılıklı ilişkiler “*hassas bir dengede*” sürdürülmüştür. Hassas bir dengenin kurulmasında ki en büyük etken Sovyet Rusya’nın Anadolu’da Sosyalizmi yayma ihtimaliydi. Toplumun büyük bir kesiminin de geleneksel kurumlara olan bağlılıkları ve Kemalist rejime henüz istenilen ölçüde bağlanmaması endişe vericiydi. Olası bir karışıklık çıkması durumunda rejimin değişme tehlikesi oldukça güçlü bir ihtimaldi. Bundan dolayı iç ve dış siyasette “*sulh*” politikasını takip etmek “*akılcı ve realist*” bir tutum olarak değerlendirilmiştir.⁶

Editöryal bir eser olarak kaleme alınmış olan Tanzimat’tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi, Türk Dış Politikasının yaklaşık 130 yıllık bir dönemine ışık tutmaktadır. Kitap da

⁴ Hidayet Kara, Mehmet Emin Ali Paşa ve Dış Politika Anlayışı, Yuca ve Kara, a.g.e., s.189-209.

⁵ İrşad Sami Yuca, Lozan Sonrası Türkiye’nin Hariciye Politikalarının Özü: “yurtta sulh, cihanda sulh” Yuca ve Kara, a.g.e., s.317-326.

⁶ İrşad Sami Yuca, Lozan Sonrası Türkiye’nin Hariciye Politikalarının Özü: “yurtta sulh, cihanda sulh” Yuca ve Kara, a.g.e., s.326-335.

editörler dâhil alanlarında uzman 27 yazarın(akademisyenin) yazıları bulunmaktadır. Akademik titizlik ile hazırlanan eser, 1836 yılında Osmanlı’da ilk Hariciye Nazırlığının kurulduğu tarihten 1960 yılına kadar geçen sürede Türk Hariciyesini olaylar ve kişiler ekseninde ele almaktadır. Kitabın önsözünde belirtildiği gibi “...*kitap Türk Hariciyesine dair konuları bir bütün olarak kapsadığı iddiasında değildir.*” İfadesi akademik iddiasını yansıtmaktadır.

Kitap Osmanlı da Hariciye Nezaretinin kurulması ile başlayıp, Girit sorunu, Kırım Harbi, 93 Harbi, Yemen Politikaları, Osmanlı-İran ilişkileri, Balkan Politikaları, Mustafa Reşit Paşa’nın dış politikaya etkisi, Osmanlı diplomasisinde Yanko Mavroyani’nin yeri (Jean Mavroyani), Mehmet Emin Ali Paşa ve Osmanlı Dış Politikası, II. Abdulhamid dönemi denge politikası, Enver Paşa’nın Osmanlı Hariciyesindeki etkisi gibi konularla Osmanlı’nın son döneminde izlediği dış politikalara ve dış politika aktörlerine olaylar ekseninde değinilmiştir. 23 Nisan 1920 de Büyük Millet Meclisi’nin kurulması ile dış politikada etkin söz sahipliği Ankara’ya geçmiştir. Cumhuriyet Türkiye’sinin dış politikaları ve politikadaki önemli isimlerini anlatan bölümü, 1 Mart 1921 tarihli Türkiye Afganistan dostluk antlaşması ile başlatan kitap, Lozan’da Türk Hariciye heyeti, Lozan sonrası uygulanan “yurtta sulh, cihanda sulh” politikası, Türkler ve Arapların ilişkileri, Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Kıbrıs Meselesi ve Arapların tavrı, İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış politika, dış politikada NATO etkisi, Milli Mücadele dönemi hariciye bakanları Bekir Sami (Kunduh) ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) , Tevfik Rüştü Aras dönemi dış politika, Fatin Rüştü Zorlu ve dış politika, İsmet İnönü’nün dış politikada izleri ve Mehmet Fuad Köprülü’nün Türk Hariciyesine katkıları gibi konularla Türkiye Cumhuriyetinin yaklaşık 40 yıllık döneminde dış politika olayları ve politikaları akademik bir titizlikle ele alınmıştır.

Kitabın kronolojik bir çizgide ilerlemesi gerekirken birkaç noktada kronolojik hassasiyetten ziyade tematik düşünce öne çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nde Hariciye Nezareti’nin Kuruluşu ile başlayan kitap, olaylar nezdinde tam bir kronoloji ile ilerlerken şahıslar üzerine yoğunlaşan yazılar bu kronolojiden dışarıda tutulmuştur. Örnek vermek gerekirse 93 Harbi 1877-1878 yıllarında gerçekleşmiş ve kitapta dördüncü sırada okuyucuya sunulmuştur. Onuncu sıradaki “*Mehmet Emin Ali Paşa ve Dış Politika Anlayışı*” isimli yazı tarihlendirmeye göre dördüncü sıradan önce gelmeliydi. Ayrıca kitabın Türkiye Cumhuriyeti dış politikalarına ve şahıslarına odaklandığı kısımda NATO’nun dış politikaya etkisinin anlatıldığı yazının hemen ardından, “*Millî Mücadele Dönemi İki Hariciye Bakanı: Bekir Sami (Kunduh) ve Yusuf Kemal (Tengirşenk)*” başlıklı yazı yer almaktadır. NATO’nun etkisi 1952 yılından itibaren hissedilen bir durumken Millî Mücadele Dönemi 1920’li yıllara uzanan bir süreci ihtiva etmektedir. Bu yazıların arka arkaya okuyucuya sunulması kronolojik bir ihlal olarak göze çarpsa dâhi kitabın konseptinde tematik yapının da yerleştirilmek istenildiğine delalet etmektedir.

Netice itibariyle “*Tanzimat’tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*” kitabı yetkin ve doyurucu bir eser olarak genç akademisyenlerin ve üniversite öğrencilerinin sıklıkla istifade edebilecekleri bir eserdir. Kitapta, alanında başarılı akademisyenlerce kaleme alınan makaleler özgün

tarafıyla Türk dış politikasının değişimlerinde ve geleneğinde rol oynamış kişilere, dūřünelere ve kurumlara vakıf olmayı sağlamaktadır.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEW

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIMI ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayınlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayım organında yayınlanmış yazıların çevirileri yayınlanabilir. Çevirilerin özgün metni de gönderilmelidir.

2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayım kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayım kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayımlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgili değişiklik yapabilir.

3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.

4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,

a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,

b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,

c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve

ç. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

7. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e-posta adresi yazılır (* Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).
8. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.
9. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.
10. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı olmalıdır.
11. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içerde blok halinde, 9 punto ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.
12. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.
2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon approval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.
3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.
4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.
5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall
 - a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,
 - b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,
 - c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.
 - d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book
6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

Mesut UYAR*

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk (* Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).

8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.

9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review or essay.

10. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.

11. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 linespacing.

12. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the page with numbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİK DERGİSİ
Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review Essays
Yıl/Year 6 • Sayı/Issue 2 • Nisan/April 2020• e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Doç. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR BAŞYARDIMCISI/Chief Assistant Editor
Eyüp BULUT

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN
Büşra MURATOĞLU

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV
MUSAHHİH/Proofread
Mustafa Hakan YILDIRIM

tarihkritik@gmail.com